

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Eglės Bilevičienės,
neakivaizdinio skyriaus
IV kurso, Baudžiamosios justicijos
studijų šakos studentės

MAGISTRO DARBAS

BAUSMIŲ SKYRIMO NEPILNAMEČIAMS YPATUMAI
PECULIARITIES OF DETERMINING PUNISHMENT FOR
JUVENILES

Darbo vadovas: doc. dr. A. Drakšienė

Recenzentas: doc. dr. I. Michailovič

Vilnius, 2011

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. BAUDŽIAMŲJŲ ĮSTATYMŲ, REGLAMENTUOJANČIŲ NEPILNAMEČIŲ BAUDŽIAMĄJĄ ATSAKOMYBĘ, RAIDA	6
2. NEPILNAMETIS – BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS SUBJEKTAS	13
2.1 Amžius ir socialinė branda kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida	13
2.2 Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida.....	23
3. BAUSMIŲ SKYRIMAS NEPILNAMEČIAMS	29
3.1 Bendrieji bausmių skyrimo pagrindai	29
3.2 Bausmių rūšys ir jų skyrimo nepilnamečiams ypatumai.....	33
3.2.1. Viešieji darbai	36
3.2.2. Bauda.....	41
3.2.3. Laisvės apribojimas.....	45
3.2.4. Areštas	49
3.2.5. Terminuotas laisvės atėmimas	52
4. NEPILNAMEČIŲ ATLEIDIMO NUO BAUSMĖS YPATUMAI.....	56
IŠVADOS.....	61
SANTRAUKA	63
SUMMARY.....	64
LITERATŪRA.....	65
PRIEDAI.....	69

IVADAS

Temos aktualumas. Nepilnamečių nusikalstamumas, socialinė kontrolė turi išskirtinę svarbą teisiniame reguliavime. A. Dapšys teigia, kad nepilnamečių nusikalstamumas yra savotiška bendro nusikalstamumo pradžia, jo potencialus rezervas ir kartu prognozės modeliai ateičiai.¹ Nusikalstamumo, o tarp jo būtent nepilnamečių, lygis Lietuvoje lieka aukštas, jo struktūra nepalanki. Mažėja nepilnamečių padariusių nusikaltimus amžius, didėja jų daromų smurtinių, grupinių nusikaltimų skaičius.²

Po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje įvyko nemažai esminių pokyčių, tiek valstybės politiniame, tiek socialiniame bei ekonominiame gyvenime. Mūsų šalis pasirinko rinkos ekonomikos bei demokratijos kelią, tapo daugelio tarptautinių organizacijų nare, o kartu prisiėmė reikalavimus tobulinti ir savo teisinę sistemą, ją humanizuoti, demokratizuoti bei modernizuoti. Jungtinių Tautų Vystymo programos iniciatyva 1999 m. lapkričio 7 d. su Lietuvos Respublikos (toliau – LR) Vyriausybe pasirašytos sutarties pagrindu, pradėta buvo vykdyti Nepilnamečių justicijos programa.³ Ši programa leido žengti svarbų žingsnį keičiant, tobulinant nepilnamečių baudžiamosios justicijos sistemą Lietuvoje. 2003 m. gegužės 1d. įsigaliojo LR Baudžiamasis kodeksas (toliau – BK), kuriame kaip svarbiausias reformos akcentas išskirtas naujasis (XI) skyrius „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai“. Tai lėmė taikomų bausmių ir auklėjamo poveikio priemonių sistemos bei kitų specialiai nepilnamečiams įstatyme skirtų bendrųjų taisyklių išimčių įtvirtinimą.

Magistro darbe aktualizuojama kokie yra bausmių skyrimo ypatumai taikomi nepilnamečiams, kokios yra taikomos išimtys jiems skiriant bausmes. Būtina yra užtikrinti, kad nepilnamečiams skiriamos bausmės atitiktų jų amžių, socialinę brandą, padėtų nepilnamečiams keisti savo gyvenimo būdą bei įpročius. Svarbu derinti nepilnamečių nubaudimą su jų asmenybės auklėjimu, švietimu, neteisėto elgesio veiksmų šalinimu, kad bausmės paskyrimas kiek įmanoma turėtų teigiamą poveikį ir sulaikytų nepilnamečius nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo ateityje. Teisingos, tinkamos bausmės skyrimas nepilnamečiams, bausmės tikslų siekimas gali ir turi sumažinti bendrą nusikalstamumo lygį, nes kuo ankstesniame amžiuje bus užkirstas kelias nepilnamečių nusikaltimams, tuo didesnė bus galimybė sumažinti jų nusikalstamumą ateityje.

Darbo naujumas. Teisės literatūroje sutinkama nemažai darbų apie nepilnamečių nusikalstamumą, apie jiems skiriamų bausmių ypatumus. Šiomis temomis parengta ir apginta ne viena daktaro disertacija (I. Michailovič, A. Jatkevičiaus, S. Gečėnienės ir kt.). Taip pat ši tema buvo nagrinėta ir Vilniaus universiteto Teisės fakulteto magistrantų. Tačiau šiame darbe bausmių skyrimo nepilnamečiams ypatumai atskleidžiami per mokslinės literatūros, teisės aktų ir teismų praktikos

¹ Dapšys A. Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos sistemos esmė ir jos kūrimo kryptys. Vilnius: Teisės problemos. 1994, Nr. 3. P. 34.

² Gečėnienė S. Baudžiamosios justicijos poveikis nepilnamečio asmenybei. Daktaro disertacija. Vilnius. 2002. P. 31.

³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gegužės 19 d. nutarimas „Dėl nepilnamečių justicijos 2004-2009 m. programos patvirtinimo“. Valstybės žinios. 1995, Nr. 39-971.

lyginamosios analizės metodą. Visa tai suteikia galimybę naujai pažvelgti į baudžiamajame įstatyme įtvirtintas nuostatas, diferencijuojančias nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę ir leidžiančias teismams skiriant bausmes tinkamai įgyvendinti nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus. Darbe taip pat atkreiptas dėmesys į naujausius BK pakeitimus, pateikiami paskutinių metų statistiniai duomenys. Stengiamasi ne tik apibendrinti doktrinos ir teismų praktikos nuostatas nagrinėjamu klausimu, tačiau ir pateikti savas išvadas bei pastebėjimus.

Magistro darbo tikslas – vadovaujantis galiojančiais įstatymais, reglamentuojančiais nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę, mokslinė literatūra bei teismų praktika atskleisti baudžiamajame įstatyme numatytų bausmių skyrimo ypatumus. Šiam tikslui pasiekti keliami uždaviniai: išanalizuoti kaip Lietuvos ir tarptautinėje teisinėse sistemose keitėsi nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę reglamentuojantys teisės aktai; įvertinti, kaip teisinėje sistemoje apibrėžiamas nepilnamečio subjektas, išskiriant nepilnamečio amžių, socialinę brandą bei pakaltinamumą kaip baudžiamosios atsakomybės prielaidas; nustatyti kokie yra nepilnamečių bausmių skyrimo pagrindai ir ypatumai; kokie yra bausmės, skiriamos nepilnamečiams, tikslai ir paskirtis; kokia yra nepilnamečiams taikoma bausmių sistema; nustatyti skiriamų bausmių reikšmingas aplinkybes; išskirti nepilnamečių atleidimo nuo bausmės instituto ypatumus.

Magistro darbo tikslui įgyvendinti pasirinktas tyrimo objektas – bausmių skyrimo nepilnamečiams reglamentavimas bei teismų praktika individualizuojant skiriamą bausmę.

Metodika. Magistro darbe remiamasi bendraisiais mokslinio pažinimo metodais. Istoriniu ir lyginamuoju analizės metodais apžvelgiama nepilnamečių baudžiamosios justicijos raida. Sisteminiu būdu apibrėžiamas nepilnamečių amžius, socialinė branda bei pakaltinamumas, kaip baudžiamosios atsakomybės prielaidos. Aprašomuoju ir lyginamuoju analizės metodais analizuojama bausmių sistema, bausmių skyrimo pagrindai bei ypatumai. Statistiniu metodu naudojamosi analizuojant nuteistų nepilnamečių pasiskirstymą, pagal teismų paskirtas bausmes. Darbe, naudojant lyginamosios analizės metodą, pateikta Lietuvos ir kitų šalių (Vokietijos, Austrijos, Rusijos ir kt.) baudžiamųjų įstatymų, reglamentuojančių nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę ir bausmių skyrimą, traktuotė.

Šaltiniai. Atliekant bausmių skyrimo nepilnamečiams reglamentavimo analizę buvo remtasi BK normomis, tarptautinės teisės aktais: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Vaiko teisių konvencija ir kt., įstatymais bei poįstatyminiais teisės aktais. Magistro darbe palyginimui su Lietuvos bausmių skyrimo nepilnamečiams nuostatomis pasirinktos Vokietijos, Austrijos ir Rusijos baudžiamosios teisės nuostatos. Manytina, kad šių valstybių ilgametė patirtis gali padėti suvokti vienos ar kitos bausmės skyrimo ypatumus ar duoti pagrindo naujų teisės nuostatų įtvirtinimui BK.

Darbe pasinaudota E. Cauffman, J. Cote, S. Grennberger, A. B. Sorensen, G. Sakalausko, S. Gečėnienės, A. Drakšienės, R. Drakšo, G. Švedo, L. Ūselės, A. Dapšio, I. Michailovič, ir kitų autorių

darbais. Šie autoriai savo darbuose analizuoja ne tik bausmių skyrimą, jų efektyvumą, bet ir nepilnamečių nusikalstamumo problemas, prevenciją, nepilnamečio asmenybę bei jo resocializacijos svarbą. Darbe taip pat remtasi Lietuvos Statistikos departamento pateiktais duomenimis apie nepilnamečių nusikalstamumą, LR Konstitucinio Teismo nutarimais, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarimais ir praktine baudžiamųjų bylų medžiaga.

1. BAUDŽIAMŲJŲ ĮSTATYMŲ, REGLAMENTUOJANČIŲ NEPILNAMEČIŲ BAUDŽIAMĄJĄ ATSAKOMYBĘ, RAIDA

Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės, kuri yra išskiriama iš bendrosios baudžiamosios teisės, istorija nėra ilga. Pagrindiniai aspektai rodo, kad ji susiformavo XX amžiuje ir toliau buvo plėtojama kartu su bendrosios vaikų teisių apsaugos sistemos kūrimu. Per šį laiko tarpą tiek Europos, tiek ir kitos pasaulio šalys išmėgino įvairiausių bausmių ir auklėjamojo poveikio priemonių, taikytų ir tebetaikomų nepilnamečiams, veiksmingumą, tačiau nei viena iš jų dar negali pasigirti idealiai veikiančią teisės normų sistema, kuri darytų teigiamą poveikį pačiai vaikų socializacijai.⁴ Svarbu yra apžvelgti tiek Lietuvos, tiek kitų šalių svarbiausius baudžiamuosius įstatymus, kurie vienaip ar kitaip reglamentavo ar tebereglamentuoja nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę ir išryškinti svarbiausius aspektus, kaip vystėsi nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimo raida.

Rašytinės teisės atsiradimas – tai valstybė brandos rodiklis. Lietuvos teisės aktai atsirado su valstybe. <...> Baudžiamosios teisės raidos laikotarpis iki XVI amžiaus antrojo ketvirčio (vadinamasis ikistatutinis laikotarpis) pasireiškė valstybės reguliuojamų ekonominių ir socialinių santykių precedentais ir atskirų problemų sprendimais, kurie sudarė gana įvairių pavienių baudžiamosios teisės normų ir atskirų rinkinių vaizdą.⁵ Patys pirmieji Lietuvos feodalinės teisės šaltiniai, tai yra Pamedės teisyne ar Kazimiero teisyne plačiai nenagrinėjo nepilnamečių baudžiamosios teisės klausimų ir tik kai kuriuose Pamedės teisyne straipsniuose buvo kalbama apie amžių, kurio nesulaukę vaikai neprivalo atsakyti pagal įstatymą. Pamedės teisyne 114 str. yra teigiama, kad 9 metai yra laikomi mažamečio amžiumi ir už tokio vaiko veiksmus atsakydavo tėvai, kurie turėdavo užmokėti išpirką. Svarbu paminėti, kad Pamedės teisyne yra vokiečių Kryžiuočių ordino užkariautos ir išnaikintos prūsų genties išlikusios paprotinės teisės paminklas, kuriuo vadovautasi buvo ir Žemaitijoje, kai XIV–XV amžių sandūroje ji buvo patekusi į kryžiuočių priklausomybę.⁶ Tuo tarpu Kazimiero teisyne 1 str. kalbama tik apie vaikų nuo 7 metų atsakomybę už šeimos nario nusikaltimą (vagystę). Remiantis šiais šaltiniais negalima teigti, kad ši vaikų amžiaus riba jau ir buvo baudžiamosios atsakomybės atsiradimo prielaida feodalinės santvarkos metu.⁷

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais Lietuvos teisė buvo tobulinama ir kuriama, tai galime matyti iš surašytų 1529, 1566, 1588 m. Lietuvos Statutų. Jau antrajame ir trečiajame

⁴ Sakalauskas G. Vaikų ir jaunimo baudžiamosios atsakomybės užsienio šalyse raidos tendencijos. Vilnius: Teisės problemos. 2000, Nr. 3-4. P. 25.

⁵ Michailovič I. Istorinė nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės Lietuvoje patirtis (XIV–XX amžiaus). Lietuvos teisės tradicijos. Vilnius: Justitia, 1977. P. 154.

⁶ Michailovič I. Istorinė nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės Lietuvoje patirtis (XIV–XX amžiaus). Lietuvos teisės tradicijos. Vilnius: Justitia, 1977. P. 155.

⁷ Beinoravičius D., ir kt. Nepilnamečių justicija Lietuvoje. Vilnius: Mokslo aidai, 1998. P. 10.

Statutuose buvo apibrėžtas nepilnametystės amžius. Pagal antrąjį Lietuvos Statutą nepilnamečiais buvo laikomi berniukai iki 18 metų ir mergaitės iki 15 metų, o pagal trečiąjį Lietuvos Statutą – berniukai iki 18 metų, o mergaitės iki 13 metų amžiaus (II Lietuvos Statuto VI sk. 1 str.; III Lietuvos Statuto VI sk. 1 str.). Lietuvos Statutuose ryškiausiai buvo akcentuojamos problemos, kurios lietė vaikų ir tėvų atsakomybę. Pavyzdžiui, buvo numatyta tėvo atsakomybė už vaikų padarytas veikas ir vaikų atsakomybė tėvams padarius nusikaltimus. Šie Lietuvos Statutai galiojo iki 1840 metų, kol okupacinė valdžia panaikino trečiojo Statuto galiojimą, o atkūrus Lietuvos valstybingumą buvo nutarta palikti galioti vokiečių okupacinės valdžios 1915 m., įvesta 1903 m. Rusijos imperijos Baudžiamąjį statutą, kiek šis neprieštaravo Lietuvos Konstitucijai ir visuomenės interesams.⁸

Šis Baudžiamasis statutas (toliau – BS) 1918 – 1940 m. reglamentavo nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę Lietuvoje. BS 40 str. numatė, kad mažametis, kuriam nėra sukakę 10 metų, nėra pakaltinamas ir jam negali būti iškelta byla, taip pat numatė ir reliatyvų pakaltinamumo amžių, tai yra nuo 10 iki 17 metų, tokio amžiaus nepilnametis galėjo būti apkaltintas tik įrodžius, kad jis galėjo suvokti savo elgesį, jo reikšmę bei jį valdyti. Nors nepakaltinamieji negalėjo būti kaltinami padarę nusikaltimą, tačiau BS 41 str. numatė taikytinas tokiems vaikams poveikio priemones: a) atsakingą priežiūrą; b) atidavimą į auklėjamąsias drausmės įstaigas; c) atidavimą į vienuolyną; d) atidavimą į atskyrus būstus prie kalėjimų arba areštinių.⁹ Taip pat svarbu paminėti, kad tų laikų BS buvo numatytas skiriamų bausmių švelninimas nepilnamečiams, tai įrodo BS 55 str., pagal kurį nepilnamečiai nuo 14 iki 17 metų kaltinami padarę nusikaltimą, vietoj mirties bausmės arba sunkių darbų kalėjimo iki gyvos galvos buvo baudžiami paprastuoju kalėjimu nuo 8 iki 12 metų, o vietoj sunkių darbų kalėjimo – paprastuoju kalėjimu nuo 3 iki 8 metų.¹⁰ Galima teigti, kad jau tais laikais buvo suprantama neigiama kalėjimų įtaka nepilnamečiams ir skiriama laisvės atėmimo bausmė buvo tik išimtiniais atvejais, nes mokslininkų darbuose buvo pripažįstama, kad kovoti su nepilnamečių nusikaltimais vien bausmėmis nėra racionalu, nes pati bausmė retai pataiso nusikaltėlių.

Tuo tarpu pasaulyje nuo antikinių laikų iki XIX amžiaus nepilnamečiai už padarytas nusikalstamas veikas buvo baudžiami pakankamai griežtai, nes valstybių įstatymuose dar nebuvo specialios įstatyminės vaiko teisių apsaugos. Tik XIX–XX amžiuose buvo pradėtos gintis vaikų teisės. 1899 m. JAV buvo įsteigtas pirmasis nepilnamečių teismas, jau XX amžiuje pradžioje toks teismas buvo įsteigtas ir Anglijoje, taip pat šioje šalyje buvo priimta ir pirmoji Vaikų chartija. Šių šalių pavyzdžiu sekė ir kitos šalys, jose taip buvo įsteigti nepilnamečių teismai (Vokietija, Italija, Prancūzija, Nyderlanduose ir kt.), kurių pagrindinis tikslas buvo pagerinti fizinę ir moralinę nepilnamečių padėtį. Viena iš esminių funkcijų tokių teismų buvo padarytų nepilnamečių

⁸ *Beinoravičius D., ir kt.* Nepilnamečių justicija Lietuvoje. Vilnius: Mokslo aidai, 1998. P. 10-11.

⁹ *Michailovič I.* Istorinė nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės Lietuvoje patirtis (XIV–XX amžiaus). Lietuvos teisės tradicijos. Vilnius: Justitia, 1977. P. 159.

¹⁰ *Andriulis V.* Vaikų ir jaunimo baudžiamosios atsakomybės užsienio šalyse raidos tendencijos. Vilnius: Teisės problemos. 2000, Nr. 3-4. P. 14.

nusikaltimų priežasčių ir jų asmenybės tyrimas, kita jų veiklos kryptis – formavimas šalių baudžiamosios politikos nepilnamečių teisės pažeidėjų atžvilgiu. Daugelyje šalių tokiu būdu keitėsi ir pati taikomų baudžiamąjį poveikio priemonių sistema, kai kurių valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose buvusios bausmės ir poveikio priemonės tebetaikomos nepilnamečiams dar ir dabar (laisvės atėmimas ar bausmė), tačiau demokratinėse valstybėse buvo panaikintos kūno bausmės.¹¹

Lietuva taip pat neliko nuošalyje nuo naujausių pasiekimų nepilnamečių kriminalinės justicijos ir nusikaltimų prevencijos srityje. Lietuvoje, kaip ir kitose aukščiau minėtose demokratinėse Vakarų valstybėse, nors maždaug ir dviem dešimtmečiais vėliau buvo pradėti steigti mažamečių teismai, tai rodo, kad ir Lietuvoje buvo skiriamas išskirtinis dėmesys nepilnamečių baudžiamajai atsakomybei.¹² Jau 1925 m. spalio mėn. Kauno taikos teisėjo IV nuovada be suaugusiųjų, specialiai jau teisė ir Kauno miesto bei apskrities nepilnamečius už nusikaltimus, kurie buvo taikos teisėjo kompetencijoje.¹³ Negalima būtų visiškai pritarti V. Andriulio nuomonei, kuris Kauno IV nuovados teismo praktiką prilygino atskiram mažamečių teismui, tačiau ši mišri teismo nuovada yra labai svarbi, nes ji jau buvo pirmoji užuomazga atskiro nepilnamečių teismo Lietuvoje. Taip pat svarbu paminėti, kad tuo pačiu laikotarpiu taip pat buvo siūlymų įsteigti prie kiekvienos teismo apygardos mišrią teismo nuovadą bei priimti specialų mažamečių teismo kodeksą ir procesą. Be to buvo suvokiama nepilnamečių auklėjimo bei globos problema, kuri tapo būtinybe taikyti ne tik bausmes, bet auklėjimą, globą bei pagalbą. Tai įrodo faktas, kad Lietuvoje buvo įkurtos trys nepilnamečių auklėjimo įstaigos: Kalnaberžėje ir Jurdaičiuose, skirtos berniukams bei Krakėse. Šv. Kotrynos vienuolyne, skirta mergaitėms. Šiose įstaigose nepilnamečiai buvo laikomi atskirti nuo neigiamos miestų įtakos, specialistų prižiūrimi jie mokėsi bei dirbo ūkio darbus.¹⁴

Sovietų okupacijos metais nepilnamečių justicijos sistema Lietuvoje buvo suvienodinta su visų TSRS respublikų sistema. Nuo 1962 m. vasario 7 d. Lietuvoje nepilnamečių teisių apsauga ir pažeidėjų priežiūra rūpinosi nepilnamečių reikalų komisijos, kurių tuo metu pagrindiniai uždaviniai buvo: 1) nustatyti nepalankias vaikų auklėjimo sąlygas; 2) rūpintis vaikų užimtumu, juos įdarbinti; 3) kontroliuoti nepilnamečių auklėjimą; 4) nagrinėti konkrečių teisės pažeidimų bylas ir taikyti jiems auklėjamojo poveikio priemonės ir kt. Šios komisijos taip pat išskirtinai nagrinėjo ir vaikų iki 14 metų, padariusių pavojingą veiką, bylas, taip pat jos atlikdamos prevencinį darbą, taikė ir priverstines poveikio priemones, susijusias netgi su laisvės ribojimu. Šių komisijų veikla baigėsi 1994 m. liepos 18 d., kuomet įsigaliojo Lietuvos Respublikos įstatymas Dėl LR administracinių teisės pažeidimų kodekso pakeitimo ir papildymo, nes šios komisijos tapo represinėmis institucijomis.¹⁵

¹¹ *Drakšas R.* Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai. Vilnius: Eugrimas, 2005. P. 26-28.

¹² *Andriulis V.* Vaikų ir jaunimo baudžiamosios atsakomybės užsienio šalyse raidos tendencijos. Vilnius: Teisės problemos. 2000, Nr. 3-4. P. 19.

¹³ *Beinoravičius D., ir kt.* Nepilnamečių justicija Lietuvoje. Vilnius: Mokslo aidai, 1998. P. 12.

¹⁴ *Andriulis V.* Vaikų ir jaunimo baudžiamosios atsakomybės užsienio šalyse raidos tendencijos. Vilnius: Teisės problemos. 2000, Nr. 3-4. P. 19.

¹⁵ *Beinoravičius D., ir kt.* Nepilnamečių justicija Lietuvoje. Vilnius: Mokslo aidai, 1998. P. 13.

Skirtingai nei visoje Lietuvoje, gražintame Lietuvai Klaipėdos krašte, kaip pagrindinis baudžiamosios teisės šaltinis liko galioti Vokietijoje 1871 m. gegužės 15 d. priimtas BK, įsigaliojęs 1872 m. sausio 1 d. ir Vokietijos imperijoje ir Prūsijoje išleisti vadinamieji baudžiamieji pridedamieji įstatymai. Vokietijos baudžiamajame kodekse buvo numatyta, kad paaugliai nuo 10 metų iki 14 metų vietoje mirties ir kalėjimo bausmės turėjo būti atiduodami į drausmės įstaigas. Nepilnamečiai nuo 14 metų iki 17 metų vietoje mirties arba sunkių darbų kalėjimo iki gyvos galvos turėjo būti baudžiami paprastu kalėjimu iki 12 metų, vietoje terminuoto sunkių darbų kalėjimo – paprastu kalėjimu iki 8 metų; jaunimui nuo 17 metų iki 21 metų mirties bausmė turėjo būti pakeičiama sunkių darbų kalėjimu iki gyvos galvos, sunkių darbų kalėjimas iki gyvos galvos – sunkių darbų kalėjimu 15 metų.¹⁶

Taigi nepilnamečių teisės bei kartu ir jų baudžiamoji atsakomybė tapo ypatingo dėmesio reikalaujančiu dalyku ir Lietuvoje, tačiau tarptautiniu mastu kitos šalys jau buvo pažengę į priekį žmonių teisių, o kartu ir nepilnamečių teisės reglamentavime keletą dešimtmečių anksčiau. Tai įrodo jau ir 1924 m. Tautų sąjungos Ženevoje priimtas dokumentas skirtas išskirtinai vaikų teisių apsaugai – Vaikų teisių deklaracija. Šiame tarptautiniame teisės akte jau buvo įtvirtintas pamatinis vaikų teisių apsaugos principas, t. y. vaiko interesų viršenybės principas. Be to 1945 m. įkurta Jungtinių Tautų Organizacija (toliau – JTO), kuri praėjus trims metams po jos įkūrimo paskelbė taip pat labai svarbų dokumentą „Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją“ – tai visuotinis idealas, kurio turi siekti visi žmonės ir visos tautos dėl to, kad kiekvienas žmogus ir kiekviena visuomenės institucija, remdamiesi švietimu ir mokslu, stengtųsi prisidėti prie to, kad šios teisės ir laisvės būtų gerbiamos ir būtų garantuotas jų visuotinis ir veiksmingas pripažinimas ir laikymasis.¹⁷

Išskiriant nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimą nuo bendrų teisės aktų, kurie reguliuoja vaikų teises, tai pirmosios specialiosios tarptautinės normos, taikytinos nepilnamečiams, pažeidusiems įstatymus, buvo įtvirtintos Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte, kurį priėmė JTO 1966 m. Šis paktas nepilnamečiams baudžiamosios ir baudžiamojo proceso teisės srityse garantavo jau tam tikras išimtines teises, pavyzdžiui: suimti kaltinamieji nepilnamečiai atskiriami nuo pilnamečių, ir jų bylos sprendžiamos per kuo trumpiausią laiką; nepilnamečiai teisės pažeidėjai atskiriami nuo pilnamečių, ir jiems nustatomas režimas, atitinkąs jų amžių ir teisinį statusą; procedūra, taikoma asmenims, nepasiekusiems pilnametystės turi būti vykdoma, atsižvelgiant į jų amžių ir perauklėjimo tikslus.¹⁸ Šias garantijas vėliau JTO išplėtė ir detalizavo specialiuose tarptautiniuose dokumentuose ir kol Žmogaus teisių komisija prie JTO rengė Vaiko teisių konvenciją (1979-1989), septintasis ir aštuntasis JTO Nusikaltimų prevencijos ir nusikaltėlių

¹⁶Andriulis V. Nusikaltimų prevencijos patirtis Lietuvoje 1918–1940 m. Vilnius: Justitia, 2000. P. 34.

¹⁷Žmogaus teisės: Jungtinių Tautų dokumentai. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000. P. 51.

¹⁸Sakalauskas G., Gečėnienė S., Jatkevičius A., Michailovič I. Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. Vilnius: Justitia, 2000. P. 10.

laikymo režimo kongresas sudarė tris direktyvų kompleksus, susijusius su trimis pagrindiniais nepilnamečių nusikalstamumo aspektais.¹⁹ Tai – JTO standartinės minimalios nepilnamečių justicijos administravimo taisyklės²⁰ (Pekino taisyklės, priimtos 1985 m. lapkričio 29 d.), JTO nepilnamečių, kuriems atimta laisvė, apsaugos taisyklės²¹ (Havanos taisyklės, priimtos 1990 m. gruodžio 14 d.) ir JTO nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės²² (Rijado gairės, priimtos 1990 m. gruodžio 14 d.).

Visuose trijuose dokumentuose yra teigiama, kad teisingumo vykdymas nepilnamečių atžvilgiu turi remtis jų gerove, nes jaunimo elgesys ir veikimo būdai, neatitinkantys visuotinių socialinių normų ir vertybių, dažnai yra sąlygoti brendimo ir vystymosi proceso ypatumų, ir jiems yra būdingas spontaninis išnykimas, individams sulaukus pilnametystės. Turi būti padaryta viskas, kad vaikams būtų sutrukdyta priprasti prie nusikalstamo elgesio. Vadovaujantis šiais dokumentais apie nepilnamečius buvo suformuluotos dvi svarbios nuostatos: 1) vaikai negali atsakyti pilnai, kol jie nėra sulaukę pilnametystės, nes jie negali gyventi pagal moralinius ir psichologinius atsakomybės už nusikaltimą komponentus ir turi būti išskirti iš baudžiamosios sistemos; 2) vaikai turi būti atskirti nuo suaugusiųjų, nežiūrint į tai, ar jie yra kaltinamaisiais arba jų kaltė jau yra pripažinta.²³

Kitas labai svarbus tarptautinis dokumentas, kuris yra svarbiausia visos sistemos grandis – Vaiko teisių konvencija, kuri buvo priimta 1989 m. lapkričio 20 d. JTO Generalinėje Asamblėjoje. Tai yra jau vienas svarbiausių tarptautinių dokumentų, kuris nuosekliai ir išsamiai reglamentuoja vaiko teises. Ši konvencija paprastai yra laikoma sistemine normų visuma, susidedančia iš atskirų dalių, kurios visos veikia vaiko labai ir gerovei. Ją ratifikavusi valstybė turi ne tik teisę, bet ir pareigą, atsižvelgti į vaiko fizinį ir protinį nesubrendimą, teisiškai reglamentuoti ypatingą vaiko apsaugą ir priežiūrą užtikrinančių priemonių sistemą. Dėl šių priežasčių ši konvencija visų pirma yra skirta įstatymų leidėjui, teisėsaugos institucijų darbuotojams ir kitiems asmenims, kurie vykdo tam tikras veiklas, susijusias su vaiko teisėmis ir jų apsauga.²⁴ Vaiko teisių konvencijos 37 str. a p. įpareigoja valstybes užtikrinti, kad nei vienas vaikas nepatirtų kankinimų ar kitokio žiauraus, nežmoniško arba orumą žeminančio elgesio ar bausmių. Nei mirties bausmė, nei įkalinimas iki gyvos galvos, nenumatant išlaisvinimo galimybių, neskiriami už nusikaltimus, padarytus jaunesnių nei 18 metų asmenų. Taip pat to paties straipsnio b punkte nustatyta, kad vaikas areštuojamas, sulaikomas ar įkalinamas pagal įstatymą tik kraštutiniu atveju ir kiek įmanoma trumpesniai laikui. Šią nuostatą taip pat pabrėžė ir Havanos taisyklių nuostatos. Prie Vaiko teisių konvencijos Lietuva prisijungė

¹⁹ Sakalauskas G., Jatkevičius A. Vaikų ir jaunimo baudžiamosios atsakomybės užsienio šalyse raidos tendencijos. Vilnius: Teisės problemos. 2000, Nr. 3-4. P. 29.

²⁰ UN Standard Minimum Rules of the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules).

²¹ UN Rules for the Protection of Juveniles Deprived of Their Liberty (The Havan Rules).

²² UN Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines).

²³ Sakalauskas G., Gečėnienė S., Jatkevičius A., Michailovič I. Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. Vilnius: Justitia, 2000. P. 10.

²⁴ Drakšas R. Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai. Vilnius: Eugrimas, 2005. P. 32.

1992 m. sausio 8 d., o 1995 m. liepos 3 d. be jokių išlygų ją ratifikavo, o kartu jau ir oficialiai pripažino, kad vaiko teisės, jų užtikrinimas ir apsauga yra vienas iš svarbesnių uždavinių keliamų mūsų valstybei.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę keitėsi ir pati nepilnamečių justicijos sistema. 1992 m. spalio 25 d. referendume priėmus LR Konstituciją (toliau – Konstitucija), prasidėjo naujas nacionalinės teisės sistemos kūrimo laikotarpis. Konstitucijos 39 str. 3 d. skelbia, kad vaikus gina įstatymas, tai yra galbūt konkrečiai vienintelis Konstitucijos straipsnis, kuris tiesiogiai kalba apie nepilnamečių įstatyminę gynybą, tačiau kiti straipsniai nepilnamečiams dažniausiai yra tinkami kaip ir kitiems piliečiams, pavyzdžiui: žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinių (Konstitucijos 18 str.); niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba laikomas suimtas (Konstitucijos 20 str.); draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes (Konstitucijos 21 str.) ir kt. Konstitucijos 7 str. numato, kad negalioja joks įstatymas ar kitas teisės aktas priešingas Konstitucijai. Ši nuostata suformuoja tokią Lietuvos Respublikos teisinę sistemą, kad nei nacionaliniai teisės aktai, nei tarptautinės sutartys turi neprieštarauti šiam pagrindiniam įstatymui, įtvirtinančiam piliečių teises ir laisves. Ši norma turi būti įgyvendinama ir dėl to, kad jos nesilaikymas Lietuvos Respublikai neleistų vykdyti ir tarptautinių sutarčių įsipareigojimų, kurių Lietuva privalo laikytis jau būdama įvairių tarptautinių organizacijų ir Europos Sąjungos (toliau – ES) narė.

Šių dienų baudžiamieji įstatymai Lietuvoje reglamentuojantys nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę yra įtakoti tarptautinių įsipareigojimų ir jie nustato elgesio su nusikaltusiais nepilnamečiais taisykles, tokias kaip: vaikai negali atsakyti visiškai, kol yra nepilnamečiai, nes jie nėra pasiekę moralinės brandos, psichologinio pastovumo, neturi ypatybių, su kuriomis siejama baudžiamoji atsakomybė ir jai keliami tikslai; nepilnamečių patraukimo atsakomybėn forma turi skirtis nuo pilnamečiams asmenims taikomos, jie turi būti išskirti iš bendrosios sistemos; neturi būti siekiama nubausti, būtina panaudoti visas alternatyvias priemones, net ir kriminalinės justicijos ir kt.²⁵ Atsižvelgiant į aukščiau aptartus reikalavimus Lietuvoje yra priimta teisės aktų ir vienas iš svarbiausių yra LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, priimtas 1996 m. kovo 14 d., kuris reguliuoja vaiko elgesio ir kontrolės bei jo atsakomybės pagrindines sąlygas. Be to jame yra įtvirtintas pamatinis siekis, kuriuo galima pagrįsti nepilnamečių atsakomybės ypatumų reikšmę: visur ir visada pirmiausia turi būti atsižvelgiama į teisėtus vaiko interesus (4 str. 1 d. 1 p.).

LR Baudžiamais kodeksas, kurio projektas spaudoje jau buvo paskelbtas 1996 m. Pasak V. Piesliako, tai jau yra modernus įstatymų rinkinys, kurio nuostatos atspindi šiuolaikinės baudžiamųjų įstatymų raidos tendencijas ir šiuolaikinio baudžiamojo teisės mokslo laimėjimus. Lietuva priklausė toms pokomunistinėms valstybėms, kurios keisdamos savo baudžiamuosius įstatymus, kartu bandė iš

²⁵*Pakštaitis L.* Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimo bei taikymo problemos. Vilnius: Teisė. 2007, Nr. 8(98). P. 14.

naujo reglamentuoti nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimus ir jos ypatumus susisteminti specialiaame naujo BK skyriuje. Svarbią reikšmę šiam darbui turėjo tai, kad siekdami tobulinti nepilnamečiams taikomą baudžiamąją sistemą. Lietuvos teisininkai įstatymų reformai sėmėsi išminties iš anksčiau aptartų tarptautinių dokumentų.²⁶

Naujajame ir dabar tebegaliojančiame BK nustatyta, kad nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę reglamentuoja baudžiamojo įstatymo nuostatos, išdėstytos XI skyriuje „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai“ (BK 80-94 str.), taip pat kai kuriuose straipsniuose: nustatančiuose baudžiamosios atsakomybės amžių (BK 13 str.) ir nurodančiuose, kad sprendamas asmens pripažinimo pavojingu recidyvistu klausimą teismas neatsižvelgia į nusikaltimus, kuriuos asmuo padarė būdamas jaunesnis nei 18 metų (BK 27 str. 4 d.); įtvirtinančios, kad nepilnamečiams, nuteistiems už neatsargius ar tyčinius nusikaltimus, teistumo terminai po bausmės atlikimo ar atleidimo nuo bausmės atlikimo mažinami per pusę (BK 97 str. 4 d.); nurodančios, kad teismas nepilnamečiams bausmes skiria vadovaudamasis bendraisiais bausmių pagrindais. Vertinant šias nuostatas galima teigti, kad BK iš esmės atitinka ir Vaiko teisių konvencijos reikalavimus: a) nustatyti žemiausią amžiaus ribą, iki kurios vaikas yra laikomas nepakaltinamu dėl baudžiamuoju įstatymu uždraustos veikos padarymo; b) atsižvelgti į vaiko amžių taikant baudžiamuosius įstatymus dėl padarytos nusikalstamos veikos; c) laisvės atėmimą taikyti tik kaip paskutinę *ultima ratio* priemonę ir kt.²⁷ Taigi Lietuvos BK leidėjas neatskyrė nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimų nuo visos bendrosios baudžiamosios teisės ir nereglementavo jos tam tikru specialiu įstatymu, o visas normas išdėstė atskirame skyriuje.

Apžvelgus baudžiamųjų įstatymų, reglamentuojančių nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę, istorinę raidą, galima daryti išvadą, kad nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai susiformavo XX amžiuje ir pagrindiniai aspektai įrodo, kad tai formuojasi kartu su bendrosios vaikų teisių apsaugos sistemos kūrimu. Lietuvoje reglamentavimą šios srities įtakojo ir pačios valstybės istorinė raida. Atkūrus nepriklausomybę, tapus įvairiausių tarptautinių organizacijų nare ir ES nare Lietuva įsipareigojo saugoti vaiko teises, o kartu tai reiškia ir jas ginti, nepilnamečiui pažeidus įstatymų nustatytą tvarką. Pats nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimas, tai baudžiamuosiuose įstatymuose numatytų teisinių priemonių visuma, sudaranti prielaidas įvertinti vaikų padarytas nusikalstamas veikas. Tokios atsakomybės nuostatos yra numatytos tiek tarptautiniuose teisės aktuose, tiek ir Lietuvos nacionalinėje jurisprudencijoje.

²⁶Drakšienė A. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai naujajame LR baudžiamajame kodekse. Vilnius: Teisė. 2003, Nr. 48. P. 68.

²⁷ Vaiko teisių konvencija. Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501.

2. NEPILNAMETIS – BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS SUBJEKTAS

Nepilnametis kaip asmuo yra apibrėžiamas ne tik baudžiamojoje teisėje, tačiau ir kitose teisės šakose. Pati nepilnamečio samprata gali būti išskiriama dviem kriterijais, tai yra amžiumi ir socialine branda.²⁸ Nepilnamečių, padariusių nusikalstamą veiką, socialinės brandos samprata, ar jos turinio nustatymas nėra tik teisinis klausimas, jis susijęs yra su psichologiniais, pedagogikos, kriminologijos mokslais. Psichologijos mokslas teigia, kad buvusiai populiariai nuomonei, jog pasibaigus vaikystei svarbesni asmenybės pokyčiai nebevyksta, užleidžia vietą nuomonei, kad žmogaus raida vyksta visą gyvenimą.²⁹ L. Ūselės nuomone, socialinė branda yra fizinio, psichinio ir socialinio asmenybės brandumo pakopa, kurią kiekvienas asmuo pasiekia būdamas skirtingo amžiaus. Tai vertinamasis kriterijus, kai turi būti tiriamas asmuo ir jo įvykdytos tam tikros socialinės užduotys. Paauglio perėjimas į jauno suaugusio žmogaus etapą bei visos atsakomybės prisiėmimas vyksta palaipsniui ir tai priklauso nuo kiekvieno konkretaus žmogaus ir individualių gyvenimo aplinkybių. Todėl amžiaus riba, skirianti nepilnamečius asmenis nuo pilnamečių yra sąlyginė, formali.³⁰

2.1 Amžius ir socialinė branda kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida

Įstatymų leidėjas naujajame BK neapibrėžia sąvokos „nepilnametis“, tačiau iš paties BK turinio galima manyti, kad ši sąvoka paprastai siejama yra su tam tikru žmogaus amžiumi, tam tikru jo tarpsniu. Pats amžiaus tarpsnis yra siejamas su dėsningomis fiziologinėmis ir psichinėmis individo pokyčių visumos ypatybėmis. Dažniausiai individų asmenybės susiformuoja ir tam tikrą socialinę brandą pasiekia vienu metu, todėl jos pagal tam tikrą vystymosi tendenciją yra skirstomos į amžiaus grupes. Dažniausiai psichologai išskiria šias žmogaus raidos stadijas: kūdikystė (pirmieji gyvenimo metai), vaikystė (nuo 2m. iki lytinio brendimo pradžios), paauglystė (nuo lytinio brendimo iki 20 m.), jaunas suaugęs žmogus (20–40 m.), vidurinio amžiaus žmogus (40–60 m.), senatvė (daugiau kaip 60 m.).³¹ Svarbu pabrėžti, kad šie amžių skirstymai gali būti skirtingi, visi pavadinimai yra tik sutartiniai, o pereinamieji laikotarpiai nėra griežtai apibrėžti. Pačiam skirstymui ir jo kintamumui turi įtakos įvairūs veiksniai (kultūra, istorija, tradicijos, religija, politika ir kt.), kartu jis gali būti pagrindžiamas ir moksliniais tyrimais, todėl skirtingos mokslo šakos žmogaus tarpsnius išskiria skirtingai. Savo ruožtu pats įstatymo leidėjas įvairiuose įstatymuose ar kituose teisės aktuose dažnai

²⁸ *Drakšienė A., Drakšas R.* Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 30.

²⁹ *Myers David. G.* Psichologija. Kaunas: UAB “Poligrafija ir informatika”, 2000. P. 107.

³⁰ *Ūselė L.* Jaunų pilnamečių (18-20) socialinė branda – nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų jiems taikymo veiksnys. Vilnius: Teisės problemos. 2010, Nr. 2 (68). P. 62.

³¹ *Ūselė L.* Jaunų pilnamečių (18-20) socialinė branda – nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų jiems taikymo veiksnys. Vilnius: Teisės problemos. 2010, Nr. 2 (68). P. 61.

nesilaiko kokios nors vienos amžiaus tarpsnių klasifikacijos ir tik nurodo skirtingas amžiaus ribas.³² Pavyzdžiui, JTO Vaiko teisių konvencijos 1 straipsnyje sakoma, kad „Vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau“.³³ LR Vaikų teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2 str. numatyta, kad „Vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymo numatyta kitaip“.³⁴ Civilinėje teisėje asmenys iki 18 metų taip pat yra vadinami nepilnamečiais. LR Civilinio kodekso (toliau – CK) 2.5 str. yra nurodyta, kad visiškas civilinis veiksnumas atsiranda, asmeniui sulaukus pilnametystės, tai yra kai jam sukanka 18 metų. Tuo tarpu nepilnamečiai nuo 14 iki 18 metų turi santykinį veiksnumą. LR darbo kodekso 13 str. 2 d. numatyta, kad visiškas darbinis teisnumas ir galėjimas savo veiksmais įgyti darbo teises bei sukurti darbo pareigas atsiranda asmeniui, sukakusiam 16 metų. Tačiau darbdaviui yra suteikta teisė priimti į darbą ir jaunesnius, tai yra jau nepilnamečiai nuo 14 iki 16 metų.³⁵ Kriminologijos moksle nepilnamečiais paprastai laikomi asmenys iki 18 metų arba asmenys nuo 10 iki 18 metų. Reikėtų pabrėžti ir tai, kad kriminologija nenagrinėja nepilnamečio asmenybės apskritai – ji ja domisi tik tiek, kiek tai yra susiję su neteisėtu, nusikalstamu elgesiu.

Nepilnamečio jau pati sąvoka ir amžiaus ribos baudžiamojoje teisėje yra siauresnės nei civilinės teisės ar kriminologijos doktrinos. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos yra nustatytos BK 13 str. „Amžius nuo kurio asmuo atsako pagal baudžiamuosius įstatymus“; jame nurodyta, kad pagal baudžiamuosius įstatymus atsako asmenys, kuriems iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo buvo suėję 16 metų. Išimtiniais atvejais baudžiamojon atsakomybėn yra traukiami nepilnamečiai nuo 14 iki 16 metų. Jie turi atsakyti tik už tam tikras nusikalstamas veikas, kurias numato BK 13 str. 2 d., tai yra nužudymas, sunkus sveikatos sutrikdymas, išžaginimas, seksualinis prievartavimas, vagystė, plėšimas, turto prievartavimas ir kt. Nepilnamečiai, kurie yra jaunesni nei 14 metų, pagal baudžiamuosius įstatymus neatsako.

Pasak I. Michailovič, baudžiamoji atsakomybė nepilnamečiams gali būti taikoma tik pasiekus tokį asmenybės lygį, kai jau jie tam tikrus liepimus ar draudimus gerai įsisavina ir tampa pajėgūs valdyti savo elgesį. Tai yra tam tikras procesas, ir jame yra labai sunku rasti tą atskaitos tašką, kada jau asmuo pradeda suvokti ir vertinti baudžiamojo įstatymo reikalavimus.³⁶

BK nustato minimalią ir viršutinę baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribą. Minimali riba reiškia, tai kad jau nuo tam tikro amžiaus galima asmenį patraukti baudžiamojon atsakomybėn, tačiau su tam tikromis išimtimis, o viršutinė riba reiškia, kad asmeniui jau gali būti taikoma visiška baudžiamoji atsakomybė be jokių išimčių. Minimalios amžiaus ribos nustatymas įvairiose šalyse yra

³² *Drakšienė A., Drakšas R.* Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 40.

³³ Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501.

³⁴ Valstybės žinios, 1996, Nr. I- 1234.

³⁵ *Drakšienė A., Drakšas R.* Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 31.

³⁶ *Michailovič I.* Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Vilnius, 2001. P. 59.

skirtingas. Tarptautiniai dokumentai nenumato konkretaus amžiaus, nuo kurio taikoma baudžiamoji atsakomybė. Vaiko teisių konvencijoje 40 str. 3 d. reikalaujama nustatyti minimalų amžių, kurio nesulaukę vaikai laikomi negalinčiais pažeisti baudžiamųjų įstatymų. Pekino taisyklių I dalies 4 punkte teigiama: „Teisinėse sistemose, kuriose pripažįstamas amžius, nuo kurio galima nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė, minimali šio amžiaus riba neturi būti nustatoma labai žema, turint omenyje emocinį, dvasinį ir intelektualinį subrendimą“.³⁷ Pavyzdžiui Olandijoje baudžiamoji atsakomybė numatyta asmenims nuo 12 metų, o Belgijoje – nuo 18 metų, Skandinavijos šalyse – nuo 15 metų. Ispanijoje nuo 2000 metų minimali amžiaus riba yra nuo 14 metų, be to asmenų bylos nuo 18 iki 21 metų gali būti nagrinėjamos taip pat nepilnamečių teismuose, jei tai atitinka įstatymo sąlygas.³⁸ Taip pat paminėtina ir tai, jog yra šalių (Belgija, Baltarusija, Danija, Estija, Latvija, Lenkija, Moldova ir kt.), kuriose yra nustatytos dvi amžiaus ribos, nuo kurių jau nepilnamečiai gali būti traukiami baudžiamajon atsakomybėn, o taip pat yra šalių, kurios baudžiamąją atsakomybę pradeda taikyti anksti, pavyzdžiui, Airijoje ir Šveicarijoje – nuo 7 metų, Jungtinėje Karalystėje – nuo 10 metų, Nyderlanduose – nuo 12 metų, o Graikijoje – nuo 13 metų, tačiau laisvės atėmimo bausmės gali būti taikomos jau tik vyresnio amžiaus nepilnamečiams. Pokomunistinėse šalyse minimali nepilnamečių amžiaus riba, nuo kurios jau galima baudžiamoji atsakomybė yra panaši kaip ir Lietuvoje. Pavyzdžiui, tik už atskiras įstatyme išvardytas veikas nuo 14 metų atsako Gruzijoje, Kazachijoje, Latvijoje, Rusijoje, Ukrainoje, Lietuvoje ir kt. Visose šiose šalyse bendroji baudžiamosios atsakomybės amžiaus riba yra 16 metų. Tačiau kai kuriose valstybėse yra tik viena baudžiamosios atsakomybės amžiaus riba, taip yra Albanijoje, Azerbaidžane, Bulgarijoje, Kroatijoje ir kt., ir kai kuriuose iš jų ta amžiaus riba jau yra 14 metų.³⁹

Taigi kiekviena valstybė individualiai nusprendžia, kokio amžiaus sulaukęs asmuo yra tiek socializuotas, kad iš jo jau būtų galima reikalauti atitinkamo elgesio, ir, jeigu jis nesilaiko nustatytų elgesio taisyklių, taikyti jam tam tikras poveikio priemones. Lietuvoje šiuo metu yra apsispręsta, kad, sulaukęs 16 metų asmuo jau yra pakankamai išsivysčiusio intelekto, kad suvoktų ne tik tai, ką jis daro, bet ir tai, kad tokia veika visuomenėje yra neigiamai vertinama. Manoma, kad tokio amžiaus asmuo jau gali valdyti savo veiksmus, tai yra gali valingai pasirinkti vieną iš kelių sprendimų. Be abejo yra tokių veikų, kurias gali suvokti ir jaunesnio amžiaus asmenys, tokios veikos BK yra išvardytos 13 str. 2 d. ir atsakomybė už juos yra nustatyta nuo 14 metų.

S. Justickaja yra išreiškusi neigiamą nuomonę dėl minimalios amžiaus ribos mažinimo iki 12 metų. Pasak autorės, tokiu pokyčiu yra tikimasi, kad sumažės nusikaltimų skaičius, kad tai galbūt

³⁷ Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Vilnius, 2001. P. 63.

³⁸ Sakalauskas G. Vaikų ir jaunimo baudžiamosios atsakomybės užsienio šalyse raidos tendencijos. Vilnius: Teisės problemos. 2000, Nr. 3-4. P. 25.

³⁹ Drakšienė A., Drakšas R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 44.

galėtų sulaikyti mažamečius nuo nusikaltimų padarymo, tačiau yra abejojama baudžiamojo įstatymo prevenciniu poveikiu. Jos atliktas kompleksinis kriminologinis tyrimas parodė priešingą įstatymų leidėjo tikslams baudžiamosios justicijos poveikį nepilnamečiui teisės pažeidėjui: „Iki šiol tyrinėtojų dėmesį patraukė tik vienas šio žalingo poveikio aspektas – stigmatizacijos procesas. Už kriminologų dėmesio ribų lieka nepilnamečiui žalingi poveikiai, atsirandantys jam bendraujant su baudžiamosios justicijos atstovais – kvotėjais, tardytojais, advokatais, teisėjais ir kitais baudžiamojo proceso dalyviais“.⁴⁰ Pasak S. Justickajos, laisvės atėmimas, kaip ir daugelis kitų baudžiamųjų priemonių savo veikimu panašios į blogą infekcinę ligoninę. Pakliuvęs į tokią ligoninę, žmogus gal ir išsigydo nuo savo ligos, bet užsikrečia daugybę kitų. Lygiai taip pat atsitinka paskyrus laisvės atėmimo bausmę: asmuo patalpinamas tarp nusikaltėlių, priverčiamas prisitaikyti prie jų, formuojamas požiūris į save kaip į nusikaltėlį, atpratintas nuo normalaus gyvenimo laisvėje – sukuria galingus veiksnius, kurie visiškai nustelbia prevencinį bausmės poveikį. Svarbu, kad panašų kontekstinį poveikį, (nors, gal būt, ne tokį ryškų) gali daryti baudžiamosios priemonės nesusietos su laisvės atėmimu. Šiuo atveju jis patalpinamas į tam tikrą socialinę grupę – nusikaltėlių. Tai socialiai ir psichologiškai atriboja jį nuo kitų visuomenės narių, sukuria situaciją, kai jis normaliai gali bendrauti tik su kitais žmonėmis priklausančiais šiai grupei.⁴¹

Kaip jau minėta yra šalių, kuriose minimali baudžiamosios atsakomybės amžiaus riba yra gana žema, tačiau nėra jokių duomenų, kad baudžiamojo įstatymo veikimo išplėtimas, padarytų pastebimą teigiamą poveikį mažamečių nusikalstamumo tendencijoms, Pavyzdžiui Norvegijoje baudžiamosios atsakomybės amžiaus riba eksperimento metu buvo atvirksčiai padidinta nuo 14 iki 15 metų, taip pat ir Austrijoje įvykusi reforma dekriminalizavo smulkius 14 – 15 metų padarytus nusikaltimus, ir tai neturėjo jokių neigiamų pasekmių jaunimo nusikalstamumo dinamikai.⁴² Kitas svarbus aspektas, kad įstatymų leidėjas bandydamas nustatyti labai žemą baudžiamosios atsakomybės amžiaus minimalią ribą susiduria su sudėtinga dilema, tai yra arba jam tenka mažinti šią amžiaus ribą tik nominaliai, tai yra tik oficialiai deklaruoti, kad jau dvylikos metų vaikas gali būti persekiojamas baudžiamųjų įstatymų numatyta tvarka, tačiau dėl jo mažametystės netaikyti jam baudžiamųjų teisinių sankcijų. Taip yra būtent daugelyje šalių nustačiusių labai žemą baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribą (JAV ir kai kuriose Vakarų Europos šalyse). Pavyzdžiui, Škotijoje jauni teisės pažeidėjai teoriškai gali būti baudžiami už padarytus teisės pažeidimus nuo 8 metų, Airijoje tai įmanoma nuo 7 metų. Tačiau praktikoje tai daroma išimties tvarka ir taisyklė yra ta, kad jiems skiriamos tik gerovės pobūdžio priemonės. Kitas kelias – taikyti mažamečiams visas baudžiamajame įstatyme numatytas

⁴⁰ *Gečėnienė S.* Baudžiamosios justicijos poveikis nepilnamečio asmenybei. Daktaro disertacija. Vilnius, 2002. P. 26.

⁴¹ *Justickaja S.* Nuomonė dėl baudžiamosios atsakomybės amžiaus minimaliosios ribos mažinimo iki 12 metų. Infolex teisės portalas, 2007. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-03-25]. Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=39&str=19957>>

⁴² *Sakalauskas G., Gečėnienė S., Jatkevičius A., Michailovič I.* Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. Vilnius: Justitia, 2000. P. 6.

sankcijas (tiek skirtas nepilnamečiams, tiek ir suaugusiems). Toks sprendimas labiausiai būdingas Islamo šalių baudžiamosios teisės doktrinai. Čia mažamečiai nuteisiami įvairioms bausmėmis: laisvės atėmimu, fizinėmis bausmėmis, mirties bausme ir kt. Pavyzdžiui, Irane nustatyta devynerių metų minimali baudžiamosios atsakomybės riba ir tokio amžiaus vaikui jau gali būti paskirta mirties bausmė. Panaši praktika istoriškai buvo sutinkama ir Europos šalyse viduramžio laikotarpyje.⁴³ Būtent dėl tokios praktikos taikymo taip pat sunku rasti duomenų, kurie galėtų liudyti, kad ji daro teigiamą poveikį nepilnamečių elgesio korekcijai, be to toks grįžimas prie viduramžių praktikos prieštarautų mūsų visuomenės moralėms nuostatoms, demokratinėms tradicijoms ir tarptautiniams teisiniams įsipareigojimams.

Pasak I. Michailovič, kelia susirūpinimą tai, kad remiantis empirinės medžiagos analize, 10,7 proc. visų nusikalstamų veikų, arba 15 proc. nusikalstamų veikų, kurias, nepilnamečiai padarė grupėmis, buvo veikos, kurias darant dalyvavo mažamečiai (vaikai iki 14 m.).⁴⁴ Remiantis statistiniais duomenimis 2007 m. vaikų iki 14 metų, padariusių nusikalstamas veikas Lietuvoje buvo 579; 2008 m. – 530; 2009 m. – 422; 2010 m. – 394 (priedas Nr. 1).⁴⁵ Galima matyti, kad mažėja mažamečių padariusių nusikalstamas veikas skaičius ir tai yra dar vienas argumentas, kuris įrodo, kad nėra tikslinga mažinti minimalią baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribą. Pritartina G. Sakalausko nuomonei, kad netikslu teigti, jog Lietuvoje nepilnamečių nusikalstamumas „jaunėja“, ir esą todėl reikėtų mažinti baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribą.⁴⁶ Teisingumo ministerijoje buvo pripažinta, kad „nepilnamečių baudžiamosios ir administracinės atsakomybės griežtinimas negali būti laikomas efektyvia prevencijos priemone, leidžiančia sumažinti nepilnamečių nusikalstamumo lygį, o atsižvelgiant į tarptautines rekomendacijas, akcentuotina, kad atsakomybės amžiaus mažinimas yra laikomas akligatviu, ypač tose šalyse, kuriose nėra išplėtotos socialinės paramos ir pagalbos sistemos“.⁴⁷ Teisinga I. Michailovič nuomonė, kad specifinės nepilnamečių atsakomybės už nusikalstamas veikas principus reikėtų taikyti 14 – 17 metų nepilnamečiams kaltininkams, o jaunesnio amžiaus vaiko (12 – 13 metų) įtarimas nusikalstamos veikos padarymu reikalauja jo auklėjimo situacijos ištyrimo be baudžiamosios teisės įsikišimo.⁴⁸

Kitas aktualus pasiūlymas Lietuvoje kriminalines bausmes nepilnamečiams taikyti tik išimtiniais atvejais, kai jie padaro labai sunkius nusikaltimus, o kartu siūloma nepilnamečiams

⁴³ *Justickaja S.* Nuomonė dėl baudžiamosios atsakomybės amžiaus minimaliosios ribos mažinimo iki 12 metų. Infolex teisės portalas, 2007. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-03-25]. Prieiga per internetą:

<<http://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=39&str=19957>>

⁴⁴ *Michailovič I.* Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius: Justitia, 2001. P. 15.

⁴⁵ *Statistikos departamentas.* Nusikalstamumas ir teisės institucijų veikla. Vilnius: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės, 2006, 2009, 2010.

⁴⁶ *Sakalauskas G.* Minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus problema: lyginamieji teisiniai ir kriminologiniai aspektai. Vilnius: Teisės problemos. 2009, Nr. 2 (64). P. 98.

⁴⁷ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos atliktas apskrito stalo diskusijos „Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos mechanizmo optimizavimas“ apibendrinimas. 2009, Nr. (1.39.) 7R-373.

⁴⁸ *Michailovič I.* Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Vilnius, 2001. P. 66.

prilyginti ir jaunuolius iki 21 metų amžiaus (A. Dapšys, G. Sakalauskas).⁴⁹ Amžių iki kurio asmuo baudžiamąja teisine prasme laikomas nepilnamečiu skirtingose šalyse taip pat yra skirtingas. Lietuvoje nepilnamečiu laikomas asmuo iki 18 metų, o kai kuriose valstybėse iki 21 metų. I. Michailovič nuomone, BK numatyta baudžiamosios atsakomybės riba turėtų būti 18 metų, nes priešingu atveju kaip suaugęs atsako nepilnametis asmuo, kuris: a) neturi civilinio veiksnio visa apimtimi; ir b) yra laikomas vaiku pagal Vaiko teisių konvencija.⁵⁰

Manoma, kad viena pažangiausių yra tų valstybių praktika, pagal kurią asmens pilnametystė ar nepilnametystė yra nustatoma teismo medicinos ekspertizės būdu. Tuomet faktinis amžius nėra jau toks ir svarbus, nes ir 16 metų jaunuolis gali būti pripažintas pagal savo išsivystymo lygį suaugęs, ir priešingai – 21 metų asmuo gali būti pripažintas nepilnamečiu su iš to kylančiomis teisinėmis pasekmėmis.⁵¹ Svarbu ir tai, kad daugumoje Vakarų Europos valstybių statistiniai duomenys apie registruoto nusikalstamumo dinamiką rodo, kad 18 – 20 metų amžiaus grupėje nusikalstamumas kyla, tačiau jį lydi gana staigus kritimas nuo 25 metų ir vėliau.⁵² Todėl yra manoma, kad nusikaltimų darymas tokia amžiaus tarpsnyje yra dažnai laikino pobūdžio, ir šis faktas turėtų skatinti visuomenę kantriai reaguoti, vengiant asmenų, kurių dauguma išgyvena pereinamąjį tarpsnį, diskriminavimo.⁵³

Lietuvoje praktiškai taikant nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę, reikšminga yra tarpinė amžiaus riba. Kaip numatyta BK 81 str. 2 d., nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės nuostatos taikomos asmenims iki 18 metų amžiaus, o kai kuriais atvejais teismo nuožiūra – iki 21 metų. Baudžiamajame įstatyme įtvirtintos kategorijos nevienareikšmiškos: pilnametystė (18 m.) – formali amžiaus riba, o 21 metų riba – socialinio brandumo amžiaus riba, kurią konkrečiu atveju turi teisę nustatyti teismas.⁵⁴

Tiek minimali, tiek viršutinė amžiaus riba nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės atveju yra ir gali būti diskusijos objektu su visiškai prieštaringsiomis nuomonėmis ir nuolat bus ieškoma tokios reakcijos į nepilnamečių nusikalstamos veikas sistemos, kuri atitiktų „tranzitinį“ laikotarpį tarp vaiko, kuris, kaip laikoma, yra nekaltas ir nebaudžiamas ir tarp suaugusiojo, kuris gali atsakyti baudžiamąja tvarka ir būti baudžiamas⁵⁵

⁴⁹ *Drakšienė A., Drakšas R.* Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 44.

⁵⁰ *Michailovič I.* Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Vilnius, 2001. P. 61.

⁵¹ *Blažys V., ir kt.* Kvalifikacijos kėlimo kursų "Nepilnamečių kriminalinė justicija" paskaitų medžiaga Vilnius: LRVRM, 2001. P. 141.

⁵² *Ūselė L.* Jaunų pilnamečių (18-20) socialinė branda – nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų jiems taikymo veiksny. Vilnius: Teisės problemos. 2010, Nr. 2 (68). P. 59.

⁵³ *Criminological Colloquium: Young Adult Offenders and Crime Policy reports.* Council of Europe, Strasbourg, 1994. P. 129.

⁵⁴ *Sakalauskas G.* Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų, nustatytų naujajame LR Baudžiamajame kodekse, įgyvendinimo problemos. Vilnius: Teisė. 2001, Nr. 41. P. 156.

⁵⁵ *Michailovič I.* Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Vilnius, 2001. P. 62.

Svarbus faktorius nulemiantis ir patį nepilnamečių amžiaus nustatymą yra socialinė branda. Praktikoje BK 81 str. 2 d. yra taikoma retai ir tai yra sietina su joje išdėstyta sąlyga – taikyti kai kuriuos nepilnamečiams numatytus baudžiamosios atsakomybės ypatumus jauniems pilnamečiams, tik kai šie pagal socialinę brandą prilygsta nepilnamečiams. Pats „socialinės brandos“ terminas yra gana naujas Lietuvos baudžiamojoje teisėje ir jis vartojamas ne tik BK tam tikruose straipsniuose, tačiau ir LR Baudžiamojo proceso kodekse (toliau – BPK), pavyzdžiui, BK 80 str. apibrėžiant nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės paskirtį; BK 91 str. numatant aplinkybes, į kurias turi atsižvelgti teismas skirdamas bausmę nepilnamečiams; BPK 186, 188, 280 str. numatant vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo ar psichologo galimybę dalyvauti nepilnamečio įtariamojo, kaltinamojo nukentėjusiojo apklausoje. Tačiau minėti baudžiamieji įstatymai ir jų normos neatskleidžia ir nepaaiškina socialinės brandos sampratos. Anot A. Dapšio, kai kurie teisėjai susiduria su nemažomis problemomis ir neaiškumais praktiškai taikant minėtas BK straipsnių nuostatas, susijusias su nepilnamečių ir kitų asmenų nuo 18 iki 21 metų amžiaus socialinės brandos įvertinimu. Savo atsakymuose bei komentaruose respondentai nurodė, kad taikant BK 81 str. 2 d. ir 91 str. 2 d., sunku įvertinti socialinę brandą, nes įstatyme nekonkretizuojama, kaip suprantamas teiginys „socialinė branda“ ir nėra įteisintos metodikos nustatyti asmens socialinę brandą.⁵⁶

Pripažįstama, kad socialinės brandos terminas išeina už teisės mokslo ribų, todėl neišvengiamai būtina pasitelkti ir kitų mokslų žinias, tai yra psichologijos ar sociologijos aiškinant socialinės brandos sampratą. Socialinę brandą galima apibrėžti, kaip fizinio, sociologinio asmenybės brandumo pakopa, kurią kiekvienas asmuo pasiekia būdamas skirtingo amžiaus. Tai vertinamasis kriterijus, kai turi būti vertinamas ir tiriamas asmuo ir jo įvykdytos tam tikros socialinės užduotys.⁵⁷ Svarbu paminėti ir tai, kad sociologijoje bei psichologijoje dėl vertybių, ekonominės padėties ir kitų veiksnių kitimo vis dažniau atkreipiamas dėmesys į besikeičiančią nepilnamečių brandą arba į besikeičiantį jų brandos supratimą.⁵⁸ Psichologai E. Grennberger ir A. B. Sorrensen išskiria tris pagrindinius asmenų brandą sudarančias požymių grupes: psichologinius, socialinius bei biologinius požymius. Jie teigia, kad subrendęs asmuo turi gebėti adekvačiai elgtis, sąveikauti su kitais bei prisidėti prie bendro socialumo.⁵⁹ Manoma, kad brandūs ir nebrandūs individai mąsto skirtingai. Nustatyta, kad paaugliai ir suaugę asmenys skirtingai pasveria savo elgesio naudą bei galimas pasekmes: nebrandūs individai labiau orientuojasi į greitai gaunamą naudą, o brandūs asmenys – orientuoti į ateitį, jiems jau

⁵⁶ Dapšys A., Misiūnas J., Čaplinskas A. Bausmės individualizavimo teisinės problemos. *Baudžiamojo įstatymo normų ir jų taikymo teismų praktikoje sisteminė analizė*. Vilnius: Teisės institutas, 2008. P. 73.

⁵⁷ Ūselė L. Jaunų pilnamečių (18-20) socialinė branda – nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų jiems taikymo veiksny. Vilnius: Teisės problemos. 2010, Nr. 2 (68), P. 62.

⁵⁸ Cote J. *Arrested Adulthood: The Changing Nature of Maturity and Identity*. London, 2000. P. 29.

⁵⁹ Grennberger S., Sorensen A. B. *Toward a Concept of Psychosocial Maturity*. *Journal of Youth and Adolescence*. 1974, Vol. 3, No. 4. P. 339.

būdingas gebėjimas numatyti savo elgesio pasekmes.⁶⁰ Teisinis socialinės brandos, jos turinio vertinimas siejamas su įstatyme nurodytų aplinkybių ištyrimu. Pagal įstatymą, norint jaunam jau pilnamečiui pritaikyti nepilnamečiams numatytus baudžiamosios atsakomybės ypatumus, nusikalstamos veikos pobūdis, motyvai ir kitos bylos aplinkybės turi atskleisti jauno pilnamečio socialinę brandą, būdingą nepilnamečiams asmenims.⁶¹ LAT senato nutarime „Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis“⁶² yra išreiškęs nuomonę, kad rinkdamas duomenis apie kaltininko asmenybę ir juos vertindamas, teismas turi atsižvelgti į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, nes priklausomai nuo padarytos nusikalstamos veikos pobūdžio tą patį kaltininką charakterizuojanti aplinkybė gali turėti skirtingą reikšmę asmenybės pavojingumui ir bausmės skyrimui. Tačiau vertinant pačią socialinę brandą svarbu ir tai, kad nusikalstamos veikos pobūdis gali parodyti labai skirtingų asmenų labai skirtingo lygmens socialinę brandą. Pavyzdžiui, BK 91 str. komentare yra nurodytos aplinkybės, į kurias reikėtų atsižvelgti vertinant nepilnamečio socialinę brandą, tai yra jo turimų žinių kiekis, jo požiūris į aplinką ir jį supančius asmenis, gebėjimas vertinti visuomenės keliamus reikalavimus jo amžiaus asmenims, gebėjimas numatyti savo veikos padarinius, galėjimas kontroliuoti savo emocijas bei veiksmus kritinėse situacijose ir kt. Be to svarbus yra asmens elgesys po nusikalstamos veikos padarymo, nes jis iš dalies atspindi pagrindines asmens vertybes, gebėjimą suvokti bei vertinti padarytą savo veiką ir atsiradusius jos padarinius.⁶³

LAT pabrėžia, kad BK numato, kad asmens, padariusio nusikalstamą veiką, socialinės brandos klausimo išsprendimą pirmiausia sieja su paties teismo teise nustatyti ir, tik prireikus, atsižvelgti į specialisto paaiškinimus bei išvadas.⁶⁴ Pasak L. Ūselės, praktikoje socialinės brandos įvertinimą atlikdamas pats, teismas retai šį klausimą patiki atlikti psichologijos, socialinio darbo ar kitiems specialistams, todėl kitų sričių specialistų „neįsileidimas“ apriboja galimybes tiksliai vertinti, ar aptariama teisės norma gali būti taikoma konkrečioje situacijoje, o kartu neskatina socialinės brandos sampratos plėtojimo ir jos turinio nustatymo praktikos.⁶⁵ Šią nuomonę patvirtina ir R. A. Posner nuomonė: „tai nebūtų taip svarbu, jei teisininkų ir ypač teisėjų žinios apie pasaulį arba bent jau su teismų sprendimais susijusią pasaulio dalį nebūtų daugiausiai paremtos teismų išvadomis. Vienas iš išskirtinių teisėjų bruožų yra tai, kad jie gauna žinių apie pasaulį iš sistemingai nepatikimų

⁶⁰ *Cauffman E., Steinberg L.* (Im) maturity of Judgement in Adolescence: Why Adolescents May Be Less Culpable Than Adults. *Behavioral and the Law*. 2000, Vol. 18. P. 755.

⁶¹ *Ūselė L.* Jaunų pilnamečių (18-20) socialinė branda – nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų jiems taikymo veiksny. Vilnius: Teisės problemos. 2010, Nr. 2 (68). P. 65.

⁶² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato nutarimas Nr. 23 „Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis“. 1999 m. gruodžio 23d. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-03-07]. Prieiga per internetą: <http://www.infollex.lt/tp/28626>.

⁶³ *Drakšienė A.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P. 466.

⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K – 200/2004.

⁶⁵ *Ūselė L.* Jaunų pilnamečių (18–20) socialinė branda – nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų jiems taikymo veiksny. Vilnius: Teisės problemos. 2010, Nr. 2 (68). P. 70.

informacijos šaltinių“.⁶⁶ Tačiau anot A. Dapšio, patys teisėjai nurodo, kad nėra specialistų, kurie padėtų įvertinti nepilnamečio asmens socialinę brandą, todėl dažniausiai atsisakoma tai daryti.⁶⁷ Galima teigti, kad tai ne nurodytų BK straipsnių normų trūkumai, o visų pirma šių normų taikymo ir jų įgyvendinimo užtikrinimo problema.

Palyginimui Vokietijoje laikomasi taisyklės, pagal kurią sprendžiant jauno pilnamečio baudžiamosios atsakomybės klausimą būtinas yra jo psichosocialinės brandos įvertinimas ir esant abejonėi, ar jaunuolis pagal moralinę ir intelektualinę brandą nusikalstamos veikos padarymo metu gali būti prilygintas nepilnamečiui, teismas taiko nepilnamečių baudžiamąją teisę. Vokietijos Aukščiausiasis Federalinis Teismas išaiškino, kad jaunas pilnametis pagal brandą prilygintinas nepilnamečiui, jei „elementai rodo, kad ženklus asmenybės vystymasis dar laukia ateityje“. Tai pasitaiko daugumos jaunų pilnamečių atveju. Teismas remiasi ne įsivaizduojamu nepilnamečiu, bet kaskart vertina kiekvieno asmens brandą ir vystymąsi.⁶⁸

LAT praktikoje aptinkama nutarčių, kuriose socialinės brandos įvertinimas buvo reikšmingas skiriant bausmę nepilnamečiui. Tik šiuo konkrečiu pavyzdžiu nepilnamečio socialinė branda jau buvo prilyginta pilnamečio socialinei brandai. Teismas konstatavo, kad skiriant bausmę nepilnamečiui E. A. teisiamam už nužudymą (BK 129 str.), buvo įvertintos visos nusikaltimo padarymo aplinkybės, turinčios reikšmės įvertinant nusikaltimo pavojingumą, E. A. gyvenimo ir auklėjimo sąlygos, jo kaip asmenybės socialinė branda. Nusikaltimo padarymo metu teisiamajam iki pilnametystės tetrūko tik trijų dienų, todėl teismas padarė išvadą, jog psichologiniu bei socialiniu požiūriu jis faktiškai jau buvo pilnametis ir atitiko pilnamečio asmens socialinę brandą.⁶⁹ Taip pat analizuojant LAT nutartis galima teigti, kad išryškėja tendencija, jog išankstinis nusikalstamos veikos suplanavimas, apgalvojimas, bendrininkavimas nusikalstant traktuojamas jau kaip suaugusio asmens socialinę brandą apibūdinančios aplinkybės. Pavyzdžiui, R. Ž. nuteistas už tai, kad kartu su 4 bendrininkais per langą įsibrovė į patalpą, panaudodamas fizinį smurtą nesunkiai sužalojo nukentėjusią bei pagrobė iš jos turto.⁷⁰ Teisiamojo advokatas skunde teigė, kad apeliacinis teismas nepagrįstai atmetė jo prašymą ištirti aplinkybę apie kaltinamojo socialinę brandą, nors R. Ž. išvaizda, elgesys iki nusikaltimo bei po jo kelia abejonių dėl jo socialinės brandos. Advokatas šiam klausimui išaiškinti prašė į teismo posėdį iškviesti ir apklausti pedagogus, psichologą ar kitus specialistus, tačiau Apeliacinis teismas, apsvarstęs šį prašymą, priėmė nutarimą jį atmesti ir nurodė šio nutarimo motyvus. Šiems apeliacinio teismo argumentams pritarė ir LAT: 1) teisiamasis į sunkaus nusikaltimo padarymą įtraukė kitus asmenis, tarp jų ir nepilnamečius; 2) byloje nustatyta, jog apie nusikaltimo

⁶⁶ Posner R. A. Jurisprudencijos problemos. Vilnius: Eugrimas, 2004. P. 78.

⁶⁷ Dapšys A., Misiūnas J., Čaplinskas A. Bausmės individualizavimo teisinės problemos. *Baudžiamojo įstatymo normų ir jų taikymo teismų praktikoje sisteminė analizė*. Vilnius: Teisės institutas, 2008. P. 73.

⁶⁸ Ūselė L. Socialinės brandos sampratos ir turinio problema sprendžiant jaunų pilnamečių (18-20 metų) baudžiamosios atsakomybės klausimą. Vilnius: Teisė. 2011, Nr. 78. P. 187.

⁶⁹ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K-486/2004.

⁷⁰ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K-200/2004.

padarymą buvo tariamasi iš anksto; 3) teisiamašis turėjo nusikalstamos veikos planą; 4) teisiamašis pinigų panaudojo pirkiniams, dalį jų davė motinai, nes daugiavaikėje šeimoje buvo sunki materialinė padėtis. Išvardyti argumentai apibūdina nusikalstamos veikos motyvus, pobūdį, anot LAT, tai patvirtina, kad teisiamašo veiksmai atitiko jo sumanymą, kilusį iš savanaudiškų paskatų ir įrodo, kad jis gerai orientavosi socialinėje aplinkoje. Taip pat socialinės brandos vertinimui svarbus yra ir asmenų išsilavinimas ar studijos aukštojoje mokykloje ir tai LAT nutartyse yra pripažįstamas kaip pakankamas pagrindas socialinei brandai, būdingai jau ne nepilnamečiams. LAT pabrėžė, kad kasatoriaus argumentas, kad teismai nesvarstė BK 81 str. taikymo galimybes, nėra įtikinamas, nes pačiame kasatoriaus skunde rašoma, kad teismams buvo žinoma apie kaltinamojo studijas Šiaulių universitete.⁷¹

Kitas pavyzdys parodo tai, kad teismai nepasitiki ir specialistų pateiktomis išvadomis apie teisiamašų socialinę brandą. Baudžiamojoje byloje nustatyta, kad įvykdytų nusikalstamų veikų pavojingumą apibūdina tai, kad K. K. nusikaltimus padarė sąmoningai, veikdamas tiesiogine tyčia, apsvaigęs nuo alkoholio, iš keršto ir kt.⁷² LAT šioje byloje pasisakė, jog kaltinamasis buvo ir yra fiziškai sveikas, išsilavinęs, jo neteisėtas elgesys buvo sąmoningas, atitiko motyvą keršyti ir gynybos pateikta pedagoginės psichologinės tarnybos išvada, kurioje nurodyta, kad K. K. yra socialiai nebrandus, neįrodo, jog jis nusikalstamų veikų metu pagal socialinę brandą prilygo nepilnamečiui. Teismai turi prerogatyva sprendžiant klausimą dėl BK 81 str. 2 d. taikymo ir net esant specialistų išvadai apie nebrandumą, gali nuspręsti netaikyti šio BK straipsnio. Aptarti pavyzdžiai įrodo, kaip teismų yra traktuojama asmenų socialinė branda, kokios aplinkybės jau yra siejamos su pilnamečiais asmenimis, kurių vertinimas priklauso nuo to, kaip socialinę brandą ir kitus asmenų požymius traktuoja teisėjai, nes galimybę pasinaudoti specialistų pagalba nustatant socialinę brandą, teismas naudojami labai retai, be to netgi jau ir pateiktos ginamosios pusės išvados dėl asmenų socialinės brandos neturi įtakos nutarčiam ir teismas naudojami savo išimtinė teise.

Nepilnamečių amžius bei socialinė branda yra baudžiamosios atsakomybės prielaidos, kurios yra nulemtos biologinio ir socialinio asmens brandumo, jo gebėjimo suvokti savo atliekamus vaidmenis, vertinti savo poelgius, jų pasekmes bei orientuotis socialinėje aplinkoje. Lietuvoje yra nustatyta 16 metų bendroji amžiaus riba, nuo kurios žmogus atsako už padarytą nusikalstamą veiką pagal baudžiamuosius įstatymus. Vykstantys ekonominiai, socialiniai pokyčiai turi įtakos ne tik nepilnamečių nusikalstamumui, jų paplitimui, bet ir pačių nepilnamečių fiziologiniam vystymuisi. Kol nėra jokių duomenų apie teigiamas tendencijas, nusikalstamumo mažėjimą ar teigiamą poveikį nepilnamečių asmenybei, nėra tikslinga kriminalizuoti mažamečių atsakomybę Lietuvoje. Tai pat ir kelti baudžiamosios atsakomybės viršutinę amžiaus ribą yra rizikinga, nes jei už nusikalstamą veiką asmuo gali atsakyti tik būdamas pilnametis, o jaunesnis amžius laikomas jau tik išimtimi, tai kyla

⁷¹ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K – 67/2005.

⁷² Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K – 39/2009.

klausimas, kaip reikėtų vertinti – ne baudžiamosios teisės priemonėmis – vis sunkėjančius vaikų padarytas veikas? Tačiau teismų naudojimas savo išimtinė teise netaikyti BK 81 str. 2 d. nuostatų, vertinant asmenų socialinę brandą ir neįtraukimas kitų specialistų į šį vertinimą, neskatina socialinės brandos sampratos plėtojimo ir jos turinio nustatymo praktikos Lietuvoje.

2.2 Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida

Baudžiamosios atsakomybės pagrindas yra visų pirma padaryta baudžiamąjį įstatymą uždrausta pavojinga veika, už kurią yra numatyta atsakomybė. Pirmiausia yra išaiškinamas nusikalstamas veiksmas, po to įvertinama ar padaryta veika yra žmogaus elgesys (ar tai ne gamtos reiškinys), ar toks žmogaus elgesys yra pavojingas, ar už jį baudžiamajame įstatyme yra numatyta atsakomybė.⁷³ Nepilnamečiui patraukti baudžiamąjį atsakomybės neužtenka vien tik to, kad jis yra sulaukęs tam tikro amžiaus, ir kad jo padaryta veika, kaip numato BK 2 str. 1 d., yra uždrausta baudžiamąjį įstatymą, galiojusio nusikalstamos veikos padarymo metu. Be to, BK 2 str. 3 d. nuostatoje yra pasakyta, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo galima buvo reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio. Šioje normoje apibrėžtas yra santykis tarp asmens tam tikrų psichologinių savybių, psichikos ir jo padarytos veikos bei dėl to atsiradusių padarinių. Šis santykis priklauso nuo daug aplinkybių, tačiau galima pritarti A. Drakšienės nuomonei, kad viena svarbiausių yra asmens pakaltinamumas.⁷⁴

Baudžiamąjį teisėje pakaltinamumas apibrėžiamas, kaip asmens sugebėjimas suprasti savo veiksmus ir juos valdyti.⁷⁵ Dažniausiai traukiamo baudžiamąjį atsakomybės asmens pakaltinamumas preziumuojamas kaip savaime suprantamas dalykas ir specialiai baudžiamajame įstatyme neaptariamas, tačiau kartais nepilnamečio elgesys nusikalstamos veikos padarymo metu ar iki jos būna protiškai ar psichiškai nevisavertis ir tokiais atvejais jau reikia nustatyti ar šis nepilnametis yra pakaltinamas. Teismui ar prokurorui reikia vertinti nusikalstamos veikos subjekto sugebėjimą suprasti savo veiksmus bei juos valdyti tam tikroje konkrečioje situacijoje. Tačiau baudžiamąjį teisėje yra susikoncentruota į priešingą pusę asmens, tai yra nepakaltinamumą. Nepakaltinamasis, o kartu ir asmuo, kuris nėra traukiamas baudžiamąjį atsakomybės yra apibrėžtas BK 17 str.: „asmuo yra nepakaltinamas, jeigu darydamas šio kodekso uždraustą veiką jis dėl psichikos sutrikimų negalėjo suvokti jos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų“.

Vokietijoje panašiai kaip ir Lietuvoje pakaltinamumas yra apibrėžiamas per nepakaltinamumo sąvoką. Vokietijos baudžiamąjį kodekso 20 str. teigiama, kad „be kaltės veikia tas, kas veikos padarymo metu dėl liguisto psichinio susirgimo, dėl esminio sąmonės sutrikimo arba dėl

⁷³ Baudžiamąjį teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 201.

⁷⁴ *Drakšienė A.* Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida. Vilnius: Teisė. 2006, Nr. 58. P. 55.

⁷⁵ Baudžiamąjį teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 188.

silpnaprotystės, arba dėl kitos sunkios psichinės anomalijos yra nepajėgus suvokti savo veiksmų neteisėtumo arba pagal šį suvokimą veikti“.⁷⁶ Vokietijoje be minėto nepakaltinamumo apibrėžimo, vienodai taikomo tiek pilnamečiams tiek ir nepilnamečiams, Jaunimo teismo įstatyme dar yra apibrėžiamas ir pakaltinamumas: „jaunuolis baudžiamąja tvarka atsako tik tuomet, jeigu veikos padarymo metu savo doroviniu ir protiniu išsivystymu yra pakankamai subrendęs suvokti savo veikos neteisėtumą ir veikti pagal šį suvokimą“.⁷⁷ Rusijos Federacijos baudžiamajame kodekse nepakaltinamumas apibrėžiamas plačiau nei Lietuvos BK. Šios šalies BK 21 str. nurodoma: „neatsako pagal baudžiamuosius įstatymus asmuo, kuris darydamas visuomenei pavojingą veiką buvo nepakaltinamas, tai yra negalėjo suvokti savo veiksmų faktinio pobūdžio ir visuomeninio pavojingumo arba vadovauti jiems psichikos ligos, laikino sveikatos psichinio sveikatos sutrikimo, silpnaprotystės arba kitokios psichinės būsenos“.⁷⁸ Tiek Vokietijos ir Rusijos įstatymuose apibrėžiamas nepakaltinamumas, išvardijant tam tikrus psichikos sutrikimus, kurie sąlygoja asmenų nesugebėjimą suvokti bei valdyti veiksmus ar jų padarinius, tokiu būdu galima sakyti yra išreikšti du kriterijai, tai yra medicininis ir juridinis.

Visi nepakaltinamumo apibrėžimai yra taikomi tiek pilnamečiams, tiek ir nepilnamečiams asmenims ir kaip jau minėta juose skiriami yra du nepakaltinamumo kriterijai (medicininis ir juridinis). Pirmasis iš jų apibūdina nepilnamečio psichinę būseną nusikalstamos veikos padarymo metu, o antrasis – jo intelektą, valingą ar nevalingą elgesį. Svarbu yra tai, kad nepilnamečių ar suaugusiųjų norint pripažinti nepakaltinamu reikia nustatyti abu šiuos kriterijus, o ne tik viena iš jų. Pirmasis medicininis kriterijus yra tam tikri psichiniai sutrikimai, dėl kurių asmuo negalėjo ir nesuprato savo veiksmų. Šių sutrikimų ir jų įtakos teisės mokslas neišaiškina, todėl yra būtina pasitelkti tiek psichologijos ir psichiatrijos žinias. Pavyzdžiui, LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2009 m. kovo 24 d. nagrinėjamojoje byloje konstatavo, jog nuteistojo V. S. psichinės sveikatos klausimui išspręsti buvo skirta pakankamai daug dėmesio (gautos Laisvės atėmimo vietų ligoninės pažymos, atlikta ambulatorinė, stacionari, papildoma stacionari teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės, teisme apklausta ekspertė psichiatrė, viena iš komisijos, atlikusios ekspertizę, narių) ir laiko (V. S. buvo gydomas ir stebimas psichiatrų nuo 2007 m. gruodžio 20 d. iki 2009 m. vasario 26 d.). Surinkta gana daug šiuo klausimu reikšmingų bylos duomenų, kuriuos (tarp jų ir nurodomus kasaciniame skunde) teismai įvertino kaip visumą ir pripažino V. S. pakaltinamu.⁷⁹ Tačiau susidaro situacija, kad pats teisininkas, kuris turi priimti jau tik galutinį sprendimą ar asmuo nepakaltinamas, turi konkrečiose bylose vadovautis jau tik eksperto pateikta išvada. Nors teisėjas ir

⁷⁶ Strafgesetzbuch mit neuem Betäubungsmittel. München, 1981.

⁷⁷ Jugendgerichtsgesetz. Kommentar von Rudolf Brunner und Dieter Dolling. Sammlung Guttenberg. Berlin. 1996.

⁷⁸ *Drakšienė A.* Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida. Vilnius: Teisė. 2006, Nr. 58. P. 56.

⁷⁹ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji Nr. 2K-172/2009.

nėra kompetentingas patikrinti tokios išvados teisingumo, tačiau jis vis tiek privalo priimti galutinį sprendimą.

Pati žmogaus psichika, tai nervų sistemos dalis, kuri apima elgesį, mintis bei asmenybę. Tai tam tikra smegenų funkcija, kuri atspindi aplinką ir reguliuoja organizmo sąveiką su ja. Tai vidinė savybė atspindinti objektyviąją tikrovę, būdinga aukšto organizuotumo gyvagai materijai; apsprendžianti žmogaus kokybinį savitumą.⁸⁰ Psichikos sutrikimai dažniausiai atsiranda dėl įvairiausių ligų, tačiau šios ligos nėra vienodo sunkumo. Šie sutrikimai klasifikuojami pagal 10 - os redakcijos Tarptautinę statistinę ligų ir sveikatos problemų klasifikaciją, kuri yra patvirtinta sveikatos apsaugos ministro įsakymu.⁸¹ Tarp nusikaltėlių, o ypač nusikaltusių nepilnamečių yra pastebimi įvairūs psichofizinio vystymosi pažeidimai, atsiradę dar vaikystėje dėl fizinių traumų, infekcinių ligų ar kitų priežasčių, aiškūs neuropatologiniai bruožai ir patologinės reakcijos, alkoholizmas, fizinio infantilizmo apraiškos, fizinio išsivystymo atsilikimas, apimantis išvaizdos defektus, žemesnį protinio išsivystymo lygį, sukeltą įvairių komplikacijų, bendraujant su bendraamžiais, auklėtojais, bendradarbiais, gaunant būtiną informaciją ir socialinę patirtį. Kai kurie kiti autoriai pagal psichinės sveikatos laipsnį nepilnamečius netgi skirsto į kelias grupes: fiziškai ir psichiškai sveikus paauglius, papuolusius mikroaplinkos įtaką (73 proc. nepilnamečių nusikaltėlių), paauglius su nervų sistemos ir elgesio nukrypimais, neurotiškus, lengvai sujaudinamus, kurie dėl to lengviau pasiduoda blogai situacijos bei žmonių įtakai (16 proc.) ir ribinės būsenos paauglius, kurių negalima laikyti psichiniais ligoniais, tačiau tuo pat metu negalima laikyti ir sveikais (11 proc.).⁸²

Lietuvos teisės doktrinoje pabrėžiama, kad nepakaltinamumo medicininio kriterijaus nėra, jei asmens psichinė veikla sutrinka dėl kitų priežasčių, pavyzdžiui, susijaudinimo, pykčio ar tam tikrų charakterio bruožų. Taip pat siūloma vertinti ir kai asmenų psichika sutrinka dėl socialinės degradacijos.⁸³ Medicininis kriterijus yra tik prielaida pripažinti asmenį nepakaltinamą, nes ne kiekvienas psichinis sutrikimas ar liga, įtakoja asmens būseną, dėl kurios jis negali suvokti ir valdyti savo veiksmų. Skirtingai juridinis kriterijus jau atskleidžia, kaip ir kiek psichikos sutrikimas paveikia asmens galėjimą suvokti ir valdyti savo elgesį.

Negalėjimas suvokti savo veiksmų yra intelektualusis juridinio kriterijaus požymis, o negalėjimas valdyti – valinis. Juridinio kriterijaus pripažinimui užtenka vieno iš šių požymių. Negalėjimas suvokti savo veiksmų, tai nereiškia negalėjimo suvokti savo kasdieninių veiksmų, tokių kaip valgymas, skaitymas ir kt., o tik tų, kuriuos numato baudžiamasis įstatymas kaip pavojingus. Asmuo nesuvokia tokių veikų pavojingumo, pačių veiksmų turinio ar galimų padarinių. Valinis požymis pasireiškia tada, kai dėl psichikos sutrikimų yra pažeidžiama nepilnamečio valia. Valia yra

⁸⁰ Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Mintis, 1969. P. 629.

⁸¹ *Švedas G.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P. 34.

⁸² *Jatkevičius A.* Nepilnamečių smurtinio nusikalstamumo prevencija. Daktaro disertacija. Vilnius, 2003. P. 39.

⁸³ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 190.

sąmoningas veiksmų ir poelgių pasirinkimas bei reguliavimas, susijęs su pastangomis nugalėti sutiktas kliūtis ir sunkumus, siekiant tikslo. Sąmoningai numatytas, suplanuotas ir vykdomas veiksmas tikslui siekti vadinamas valios arba valiniu veiksmu, o nevalinis veiksmas yra toks, kurį žmogus atlieka be išankstinių ketinimų.⁸⁴ Išoriškai valia pasireiškia judesiais, veiksmais, kurie būna valingi arba priešingai nevalingi. Dažnai dėl valios sutrikimų sutrinka ir žmogaus potraukiai.

Nepilnamečiai, pripažinti nepakaltinamais, neatsako pagal baudžiamuosius įstatymus, tačiau jiems, kaip ir suaugusiems asmenims, taikomos priverčiamosios medicinos priemonės (BK 98 str. 1 d.). LR psichikos sveikatos priežiūros įstatymo 5 str. teigiama: „valstybė turi sudaryti sąlygas psichikos ligoniams ugdyti, padėti jiems įgyti darbo įgūdžius, prisitaikyti prie visuomenės gyvenimo į ją grįžti“.⁸⁵ Taigi teismai turi nuspręsti, kokios priverčiamosios medicinos priemonės gali ne tik sulaikyti nepilnametį nuo naujos veikos padarymo, bet ir padėtų pasiekti aukščiau paminėto straipsnio nuostatų. Teismas skirdamas priverčiamąsias medicinos priemones turi atsižvelgti ne tik į padarytos veikos pavojingumą, bet ir į psichiatrų rekomendacijas.

Dažnai teismų praktikoje pasitaiko situacijų, kai nepilnamečiai, kurie yra pripažįstami pakaltinamais, tačiau jų protinis išsivystymas ar liguista psichinė būseną leidžia abejoti jų asmenybės gebėjimu aiškiai suvokti savo veiksmus bei juos valdyti.⁸⁶ BK 18 str. reglamentuoja riboto pakaltinamumo institutą, jis nustato, kad: „asmenį teismas pripažįsta ribotai pakaltinamu, jeigu darydamas šio kodekso uždraustą veiką tas asmuo dėl psichikos sutrikimo, kuris nėra pakankamas pagrindas pripažinti jį nepakaltinamu, negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų“. Ribotas pakaltinamumas – tokia psichinė asmens būseną, kuri uždraustos veikos padarymo metu dėl psichikos sutrikimo, kuris nėra pagrindu nepakaltinamumui pripažinti, neleidžia asmeniui visiškai suvokti savo veiksmų.⁸⁷ Taip pat ir kitų užsienio šalių baudžiamuosiuose įstatymuose yra numatytas ribotas pakaltinamumas. Vokietijos BK 21 str. nurodyta, kai asmens gebėjimas suvokti savo veiksmų neteisėtumą arba veikti pagal šį suvokimą dėl liguisto psichinio susirgimo, sąmonės sutrikimo, silpnaprotystės ir kt. yra stipriai sumažėjęs, jam gali būti paskirta švelnesnė bausmė.⁸⁸ Rusijos BK 22 str. reglamentuojama asmenų, turinčių psichikos sutrikimų, dėl kurių jie išlieka pakaltinami, baudžiamoji atsakomybė. Į tokius sutrikimus teismas atsižvelgia skirdamas bausmę ir jie gali būti pagrindu kaip ir Lietuvoje paskirti priverčiamąsias medicinos priemones.

Kaip ir nepakaltinamumo atveju BK 18 str. 1 d. nurodo du kriterijus riboto pakaltinamumo: medicininį (biologinį) ir juridinį (psichologinį). Tačiau nepakaltinamumo ir riboto pakaltinamumo

⁸⁴ Psichologijos santrauka. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-03-07]. Prieiga per internetą: <<http://www.scribd.com/doc/6903594/Psichologijasantrauka>>

⁸⁵ Valstybės žinios. 1995, Nr. 53 – 1290.

⁸⁶ *Drakšienė A., Drakšas R.* Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 60.

⁸⁷ *Švedas G.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P. 118.

⁸⁸ Strafgesetzbuch mit neuem Betäubungsmittel. München, 1981.

atvejais kriterijų turinys skiriasi: medicininis kriterijus riboto pakaltinamumo yra tuomet, kai psichikos sutrikimas neleidžia pripažinti nepilnamečio nepakaltinamo ir tokiais atvejais būtina psichiatrinė ekspertizė, kurios išvadomis remdamasis teismas ir turi priimt galutinį sprendimą dėl asmens riboto pakaltinimo, o juridinis kriterijus apibrėžiamas tuo, kad asmuo tik iš dalies suvokia savo veiksmų esmę ir tik iš dalies juos geba valdyti. Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. liepos 11 d. nutartimi buvo paskirta ambulatorinė teismo psichiatrinė ekspertizė, kuriai buvo pavesta nustatyti R. I. psichinę būseną nusikaltimų padarymo metu. Iš teismo psichiatrijos ekspertizės 2009 m. rugsėjo 25 d. akto matyti, kad R. I. konstatuojamas emociškai nestabilus impulsyvaus tipo asmenybės sutrikimas, priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas jam nereikalingas. LAT pripažino, kad apeliacinės instancijos teismas motyvuotai pasisakė nutartyje, kad nėra pagrindo R. I. pripažinti ribotai pakaltinamu.⁸⁹ Taigi psichiatrinės ekspertizės išvada yra pakankamas motyvas asmenį pripažinti ar nepripažinti ribotai pakaltinamu.

Nors BK norma apibrėžianti tiek nepakaltinamumą ar ribotą pakaltinamumą akcentuoja psichikos sutrikimus, tačiau nepilnamečių atveju dažnai gali pasitaikyti ir elgesio sutrikimų, kurie nėra visiškai susiję su liga ar kitais psichiniais sutrikimais. Elgesio sutrikimai turi neaiškias ribas bei priežastis, dažniausiai jos susiję su vaiko, šeimos ar aplinkos problemomis. Elgesio sutrikimai – besikartojantis, agresyvus ir iššaukiantis elgesys, kuris dažniausiai nulemtas yra temperamento, persirgtos ligos, patirtos smegenų traumos ar nepilnamečio tėvų turimos problemos, tokios kaip narkomanija, alkoholizmas, šizofrenija ir pan. Sutrikimai gali pasireikšti: a) agresyviu elgesiu su žmonėmis ar gyvūnais, žiaurumu ir pan.; b) nuosavybės gadinimu; c) vagystėmis; d) taisyklių pažeidimais: bėgimu iš pamokų ar namų, nepaklusnumas, prieštaravimas ir kt.⁹⁰ Pati riba tarp psichikos sutrikimo ir elgesio sutrikimo, dėl kurių nepilnametis negalėjo ar nesugebėjo suvokti savo veiksmų pavojingumo, yra sąlygiška ir teismas kiekvienu konkrečiu atveju privalo patikrinti, ar tikrai tai įtakojo taip stipriai, kad asmuo negalėjo nei suvokti nei valdyti savo veiksmų.

Nepilnametis pripažintas ribotai pakaltinamu, gali būti atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu jis pirmą kartą padarė neatsargų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą (BK 93 str.). Atleidžiamam nuo baudžiamosios atsakomybės nepilnamečiui skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės ir šiame sąraše priverčiamosios medicinos priemonės nenumatytos. BK IX skyrius „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai“ straipsniai visos BK bendrosios dalies atžvilgiu yra specialiosios normos ir teismas pirmiausia jas turi ir taikyti. Tačiau tais atvejais, kai specialiomis normomis nepilnamečių atsakomybė neregamentuota, gali būti taikomos ir bendrosios normos, todėl pripažinus nepilnametį ribotai pakaltinamu, yra galimybė paskirti ir 98 str. numatytas

⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla. Nr. 2K–142/2009.

⁹⁰ *Drakšienė A.* Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida. Vilnius: Teisė. 2006, Nr. 58. P. 64.

priverčiamąsias medicinos priemones. Tai pat svarbu paminėti, kad nepilnamečiui esant ribotai pakaltinamu ir jau kartą atleistu nuo baudžiamosios atsakomybės ir vėl padarius nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą kaip ir nebėra galimybės jį atleisti vadovaujantis BK 93 str. nuostatomis. Manoma, kad tokiam nepilnamečiui bausmė gali būti švelninama remiantis jau 59 straipsnio nuostatomis.⁹¹

Nepakaltinamumas BK yra apibrėžiamas per du kriterijus, kurie abu yra būtini asmens nepakaltinamumui pripažinti. Įstatymų leidėjas visų pirma išryškina psichikos sutrikimų būvimą (medicininis kriterijus), o po to ir jų įtaką, dėl kurios asmuo negeba tiek suvokti tiek ir valdyti savo pavojingų veiksmų (juridinis kriterijus). Pats teisėjas nėra kompetentingas ir negali teisingai vertinti asmens nepakaltinamumo, todėl jo galutiniam sprendimui didelę įtaką turi eksperto išvada, nors šios išvados teisingumo teisėjas jau nėra kompetentingas patikrinti. Nepilnamečiai pripažinti nepakaltinami yra atleidžiami nuo baudžiamosios atsakomybės, tačiau jei dėl jų veiksmų kyla pavojus, tai jiems gali būti taikomos priverčiamosios medicinos priemonės. Nesant pagrindo asmenį pripažinti nepakaltinamu, tačiau esant psichikos sutrikimui, dėl kurio asmuo negalėjo visiškai suvokti ir valdyti savo veiksmų, jis gali būti pripažintas ribotai pakaltinamu. Tokie nepilnamečiai taip pat atleidžiami nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu pirmą kartą padaro neatsargų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą. Dažniausiai jiems taikomos auklėjamojo poveikio priemonės.

⁹¹ *Drakšienė A.* Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida. Vilnius: Teisė. 2006, Nr. 58. P. 66–67.

3. BAUSMIŲ SKYRIMAS NEPILNAMEČIAMS

3.1 Bendrieji bausmių skyrimo pagrindai

Bausmės skyrimas yra išimtinė teismo kompetencija. Tai viena iš sudėtingiausių ir svarbiausių baudžiamojo įstatymo įgyvendinimo stadijų, kurią galima apibrėžti kaip tam tikrą procesą, kuomet teismas parenka konkrečią baudžiamajame įstatyme numatytą prievartos priemonę asmeniui, pripažintam kaltu konkrečios nusikalstamos veikos padarymu.⁹² Baudžiamosios teisės teorija pripažįsta, jog bausmė turi būti teisinga, tai yra bausmės griežtumas turi būti proporcingas padaryto nusikaltimo pavojingumui ir kaltininko asmenybei. Yra du skirtingi požiūriai į patį bausmės skyrimą: a) bausmė turi priklausyti nuo padaryto nusikaltimo, todėl visiems vienodą nusikaltimą padariusiems asmenims turi būti paskirta vienoda bausmė; b) kiekvienas nusikaltimas yra unikalus tiek dėl savo požymių, tiek dėl jį padariusio asmenybės, todėl paskirta bausmė turi atspindėti individualius kaltininko bruožus.⁹³ Šie abu požiūriai leidžia suvienodinti skiriamas bausmes bei atsižvelgti į kaltininko asmenybę.

BK 54 str. pateikiami bausmių skyrimo pagrindai, kuriais vadovaujasi teismas skirdamas bausmę: a) teismas skiria bausmę pagal BK specialiosios dalies straipsnio, numatančio atsakomybę už padarytą nusikalstamą veiką, sankcija; b) teismas remiasi bendrosios dalies normomis, detalizuojančiomis sankcijos taikymą; c) teismui būtina atsižvelgti į: 1) nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį; 2) kaltės formą ir rūšį; 3) padarytos nusikalstamos veikos motyvus ir tikslus; 4) nusikalstamos veikos stadiją; 5) kaltininko asmenybę; 6) asmens kaip bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką formą ir rūšį; 7) atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes.⁹⁴ Kiekvienas iš BK 54 str. nurodytų bendrųjų bausmės skyrimo pradmenų turi svarbią ir savarankišką reikšmę. Bendruosius bausmės skyrimo pagrindus galima suskirstyti į keletą grupių: a) nuostatas, nurodančias, kad skiriama bausmė turi atitikti įstatymo reikalavimus; b) nuostatas, skirtas bausmei individualizuoti; c) nuostatas, įtvirtinančias teisingumo principo viršenybę.⁹⁵

Pirmoji grupė sujungia nuostatas, kad skiriama bausmė turi atitikti įstatymo reikalavimus ir ji gali būti paskirta tik asmenims, pripažintiems kaltais nusikaltimo padarymu. Teismas skiria bausmę pagal įstatymo straipsnio, numatančio atsakomybę už padarytą nusikaltimą, nurodytas ribas, todėl jis privalo pagal nustatytus objektyvius ir subjektyvius nusikaltimo sudėties požymius teisiškai įvertinti veiką, nurodyti atitinkamą baudžiamąją teisinę normą, kurioje yra numatyti šie požymiai – tai yra vadinama tinkama kvalifikacija. BK 11 str. yra nurodyta, kokie nusikaltimai yra nesunkūs,

⁹²Drakšas R. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P. 302.

⁹³Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 42.

⁹⁴Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 394.

⁹⁵Drakšas R. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P. 303.

apysunkiai, sunkūs ar labai sunkūs, o 12 str. – kokios nusikalstamos veikos yra baudžiamieji nusižengimai. Teismas pagal įstatyme nustatytus objektyviuosius ir subjektyviuosius nusikalstamos veikos sudėties požymius teisiškai įvertina nepilnamečio ar pilnamečio veiką, nurodo atitinkamą BK straipsnį, kuriame yra numatyti šie požymiai. Tai yra vienas svarbiausių tinkamos bausmės paskyrimo pagrindų, nes tik padarytai veikai pritaikyta įstatymo normos sankcija nustato, kokia bausmės rūšis ir kokio dydžio gali būti skiriama už būtent tą nusikaltimą. Sankcija yra įstatyme numatytos bausmės skyrimo riba ir teismas neturi teisės peržengti joje numatyto maksimalaus bausmės dydžio.

Skirdamas bausmę, teismas vadovaujasi dviejų rūšių baudžiamosios teisės normomis: specialiosios dalies straipsnio sankcija ir bendrosios dalies teisės normomis, kurios detalizuoja sankcijos taikymą. BK bendroje dalyje yra apibrėžta bausmės sąvoka, nurodyta jos paskirtis, numatytos bausmių sistemos, apibrėžtas atskirų rūšių bausmių turinys, nustatyti minimalūs ir maksimalūs jų dydžiai ir reglamentuojami jų skyrimo bei kiti su bausme susiję klausimai.⁹⁶

Antroji reikalavimų grupė sudaro nuostatos, skirtos bausmei individualizuoti: skirdamas bausmę teismas atsižvelgia į padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį, kaltės formą ir rūšį, padarytos nusikalstamos veikos motyvus ir tikslus, nusikalstamos veikos stadiją, kaltininko asmenybę, asmens kaip bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką formą ir rūšį, atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes. Teismai šias aplinkybes, nustatę konkrečioje byloje, turėtų vertinti ir motyvuotai aprašyti nuosprendyje, jų įtaka bausmės skyrimui. LAT senatas 2003 m. birželio 20 d. nutarime Nr. 40 „Dėl teismų praktikos taikant BPK normas, reglamentuojančias nuosprendžių surašymą“ nurodė, kad teismas motyvuodamas konkrečią bausmę nuosprendyje aprašo byloje nustatytas BK 54 str. 2 d. nurodytas aplinkybes, įvertina kiekvienos jų reikšmę ir nurodo, kurios ir kaip nulemia bausmės rūšį ir dydį. Be to motyvuodamas bausmę nepilnamečiui teismas nuosprendyje nurodo, kokią įtaką bausmei turi BK 91 str. 2 d. nurodytos aplinkybės.⁹⁷

Pirmoji aplinkybė nusikaltimo pavojingumas kiekvienoje byloje išaiškėja, išanalizavus nusikaltimo sudėties elementus. LAT senatas jau 1999 m. gruodžio 23 d. nutarime Nr. 23 „Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis“ pažymėjo, kad vertindamas konkretaus nusikaltimo pavojingumo laipsnį, teismas atsižvelgia į kėsinimosi dalyko vertingumą, nusikaltimo padarymo būdą, laiką ir vietą, panaudotus įrankius ar priemones nusikaltimui padaryti, padarytos žalos dydį ir mastą, bendrininkavimo formą, nusikaltimo tikslus ir motyvus.⁹⁸ Anot G. Borzenkov, pagrindinis kriterijus, kuriuo remiantis skiriama bausmė, yra nusikaltimo padarytos žalos dydis. C. Beccaria teigimu: „Mes jau žinome kas sudaro tikrą nusikaltimų matą: tai žala, nusikaltimo

⁹⁶ *Drakšas R.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P. 303

⁹⁷ Teismų praktika: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Vilnius: Aukščiausiasis Teismas. 2003, Nr. 19. P. 206.

⁹⁸ Teismų praktika: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Vilnius: Aukščiausiasis Teismas. 1999, Nr. 12. P. 387.

daroma visuomenei“.⁹⁹ Taigi dauguma Lietuvos mokslininkų ir LAT viena iš pagrindinių kriterijų, lemiančių bausmės už padarytą nusikaltimą rūšį ir dydį, pripažįsta nusikaltimo sunkumą, kuris priklauso nuo nusikaltimo pavojingumo pobūdžio ir laipsnio.¹⁰⁰ Bausmė pirmiausia turi atitikti padaryto nusikaltimo pavojingumą, nes būtent atsižvelgiant į nusikaltimo pavojingumą įstatyme formuluojamos sankcijos, nustatomos bausmių rūšys ir jų dydžiai.¹⁰¹

Vienos svarbiausių nuostatų yra susijusios su aplinkybėmis, kurios atskleidžia: a) padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį; b) nepilnamečio asmens kaltininko asmenybę. Visos kitos aplinkybės yra ne mažiau svarbios, bet jos iš esmės sukonkretina ir papildo šių dviejų aplinkybių turinį. Kaltės rūšis ir forma apibūdina veikos pavojingumą, bet kartu atskleidžia ir kaltininko asmenybės turinį ir kryptingumą.¹⁰² Taigi nusikaltimo pavojingumo pobūdis bei laipsnis priklauso ir nuo kaltininko asmenybės. Skirdamas bausmę, teismas turi atkreipti dėmesį į tai, kad kaltininkas yra ne tik nusikaltimo subjektas, bet ir nubaudimo objektas. Žvelgdamas į kaltąjį asmenį kaip į nusikaltimo subjektą, t. y. pakaltinamą, įstatyme nustatyto amžiaus sulaukusį žmogų, kaltą dėl padaryto nusikaltimo, teismas pirmiausia nustato požymius, pagal kuriuos veika įvertinama ir kvalifikuojama. Žvelgdamas į žmogų kaip į nubaudimo objektą jis įvertina ir daugelį kitų įstatyme nenumatytų individo požymių: socialinį asmenybės vaidmenį ir ryšius, vertybes, psichologines savybes, artimiausią aplinką ir kt.¹⁰³

Negalima paskirti vienodos bausmės asmeniui, kuris charakterizuojamas teigiamai, o nusikaltimą padarė atsitiktinai, ir asmeniui, padariusiam nusikaltimą dėl neigiamos asmenybės orientacijos. Teisminėje praktikoje gerai žinomi du pagrindiniai kaltininko asmenybės tipai: piktybinis ir atsitiktinis. Literatūroje siūloma atsižvelgti į penkis nusikaltėlių asmenybės tipus: a) asmenys, pirmą kartą padarę nesunkų nusikaltimą ir praeityje charakterizuojami teigiamai; b) asmenys, pirmą kartą padarę sunkų nusikaltimą susiklosčius nepalankiai gyvenimo situacijai, tačiau charakterizuojami teigiamai; c) asmenys, padarę nusikaltimą pirmą kartą bet ankstesnis jų elgesys vertinamas kaip amoralus; d) asmenys, praeityje ne kartą padarę nusikaltimą ir anksčiau teisti; e) asmenys, priklausantys itin pavojingų recidyvistų kategorijai. Pats bausmės skyrimas nėra savitikslis, todėl teismas, atsižvelgdamas į konkretų asmenybės tipą, turi stengtis paskirti jam bausmę taip, kad ji atitiktų BK 41 str. įtvirtintą kriminalinės bausmės paskirtį.¹⁰⁴ Bausmė gali daryti didžiausią poveikį tik tada, kai yra skiriama individualiai, nes tik tuomet ji gali veikti kaltinamojo jausmus bei mąstymą ir todėl yra reikalingi labai aukštos kvalifikacijos teisėjai, kurie galėtų tinkamai interpretuoti įstatymo reikalavimus dėl bausmės skyrimo ir įvertinti paties kaltininko asmenybę.

⁹⁹ *Beccaria C.* Apie nusikaltimus ir bausmes. Vilnius: Mintis, 1992. P. 80.

¹⁰⁰ *Švedas G.* Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 44.

¹⁰¹ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla. Nr. 2K-721/2001.

¹⁰² *Drakšienė A., Drakšas R.* Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 282.

¹⁰³ Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 391.

¹⁰⁴ Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 393.

Pasak A. Dapšio, išanalizavus BK 54 str. 2 d. turinį, galima pastebėti šioje dalyje reglamentuojamų aplinkybių tam tikro eklektiškumo, sisteminės darnos bei konkretumo stokes elementų. Visos 54 str. išdėstytos aplinkybės, į kurias teismas turi atsižvelgti, skirdamas bausmę, suformuluotos gana abstrakčiai ir lakoniškai.¹⁰⁵ Dauguma šių aplinkybių ir jų reikšmė skiriant bausmę sukonkretina kiti BK straipsniai (BK 55 – 62 str.). Tačiau pavyzdžiui, nusikalstamos veikos motyvai ir tikslai, kaltininko asmenybės vertinimas iš esmės yra paliktas teismo nuožiūrai. Skirtingą BK 54 str. 2 d. traktavimą teismų praktikoje gali įtakoti ir tai, kad šioje dalyje yra net 7 punktai, įvardijantys įvairaus pobūdžio aplinkybes, kurių reikšmė bausmei ne visada vienoda. Minėtame straipsnyje nėra nurodyta, kurioms iš šių aplinkybių visumos įstatymas teikia pirmenybę, ir kurios iš jų yra svarbesnės parenkant bausmę, jos rūšį ar dydį.

Trečioji reikalavimų grupė, sudaro nuostatos, įtvirtinančios teisingumo principo viršenybę. Kiekvienas nusikaltęs asmuo turi teisę į teisingą bausmę. Tai viena iš principinių BK nuostatų, kuria siekiama subalansuoti, suderinti įstatyminius apribojimus ir teismo diskreciją, vertinant konkrečias bylos aplinkybes.¹⁰⁶ Baudžiamajame įstatyme įtvirtinta nuostata, kad jei straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas prieštarautų teisingumo principui, teismas vadovaudamasis bausmės paskirtimi gali motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę. Ši galimybė iš dalies koreguoja bausmės skyrimui skirtų normų turinį, kai konkrečioje byloje kaltininkui būtina nustatyti kitokias, individualizuotas bausmės ribas. Pasak A. Dapšio, ši norma padeda teismui individualizuoti bei paskirti teisingą bausmę ir tais išimtiniais atvejais, kai įvertinus visas bylos aplinkybes, paaiškėja, kad taikomo BK specialiosios dalies straipsnio sankcija yra aiškiai per griežta. Taip pat autorius pabrėžia, kad siekiant užtikrinti vienodą teismų praktiką, yra tikslinga BK atskleisti teisingumo principo turinį, nes šis principas minimas ir BK 41 str. 2 d. 5 p. ir 54 str. 2 d. bei yra siejamas su bausmės esme, jos paskirtimi.¹⁰⁷ Svarbu paminėti ir tai, kad LAT senatas 2003 m. birželio 20 d. nutarime „Dėl teismų praktikos taikant BPK nuostatas, reglamentuojančias nuosprendžio surašymą“ išaiškino teismams, kad taikyti BK 54 str. 3 d. nuostatas galima tik tada, kai nėra BK 62 str. nurodytų pagrindų: „Taikydamas švelnesnės, negu straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimą, teismas turi nurodyti, kokios yra išimtinės aplinkybės, kad straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas šiam asmeniui už šios nusikalstamos veikos padarymą aiškiai prieštarautų teisingumo principui“.¹⁰⁸

Lietuvos baudžiamajame įstatyme bausmės skyrimui skirtas tik vienas straipsnis, nustatantis bendruosius bausmės pagrindus, o skirdamas nepilnamečiui bausmę, teismas dar privalo atsižvelgti ir į bausmės skyrimo nepilnamečiams ypatumus. Palyginimui Švedijos BK numato net atskirą skyrių iš

¹⁰⁵ Dapšys A., Misiūnas J., Čaplinskas A. Bausmės individualizavimo teisinės problemos. *Baudžiamojo įstatymo normų ir jų taikymo teismų praktikoje sisteminė analizė*. Vilnius: Teisės institutas, 2008. P. 55.

¹⁰⁶ Drakšas R. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P. 308.

¹⁰⁷ Dapšys A., Misiūnas J., Čaplinskas A. Bausmės individualizavimo teisinės problemos. *Baudžiamojo įstatymo normų ir jų taikymo teismų praktikoje sisteminė analizė*. Vilnius: Teisės institutas, 2008. P. 52.

¹⁰⁸ Teismų praktika: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Vilnius: Aukščiausiasis Teismas. 2003, Nr. 19. P. 206.

26 straipsnių, reglamentuojančių tik vienos laisvės atėmimo bausmės skyrimo taisyklės, o Vokietijoje bausmių skyrimo jaunimui taisyklės, skirtingai yra parenkamos atitinkamos bausmės ir skirtingai skaičiuojama jų trukmė – galioja visai kiti pagrindai nei suaugusiems.¹⁰⁹ Lietuvos BK 91 str. numato bausmės skyrimo nepilnamečiams ypatumus ir teismas skirdamas bausmę nepilnamečiui turi atsižvelgti ne tik į aukščiau aptartus BK 54 str. numatytus bausmių skyrimo pagrindus, bet ir į nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygas, nepilnamečio sveikatos būklę ir socialinę brandą, anksčiau taikytas poveikio priemones ir jų veiksmingumą bei nepilnamečio elgesį po nusikalstamos veikos padarymo.

Galiojančių baudžiamųjų teisinių priemonių sistema, taikoma nepilnamečiams už padarytus nusikaltimus apima: 1) kriminalines bausmes; 2) baudžiamuosius teisinius įpareigojimus, susijusius su bausmės vykdymo atidėjimu; 3) priverčiamąsias auklėjamojo pobūdžio priemones. Visos šios sankcijos skiriasi savo teisine prigimtimi ir joms būdingų baudžiamųjų savybių laipsniu ir tuo vaidmeniu, kurį jos vaidina teismų praktikoje. Nubaudymo elementai yra būdingi kiekvienai nepilnamečiui taikomos priemonės rūšiai, tačiau jomis siekiama svarbiausio tikslo: auklėti nepilnamečių ir užkirsti kelią negatyvaus jo elgesio recidyvui.

3.2 Bausmių rūšys ir jų skyrimo nepilnamečiams ypatumai

Lietuvos BK paveldėjo iš tarybinės baudžiamosios teisės doktrinos gana plačią bausmių sistemą. Po 1990 metų realiai taikomų bausmių sumažėjo iki keturių – penkių, tačiau tik 1994 metais buvo padaryti pakeitimai 1961 m. BK 22 str. „Bausmių rūšys“ ir buvo sukurta nauja bausmių sistema. 1994 m. BK buvo numatytos šešių rūšių bausmės, įskaitant netgi ir mirties bausmę, tačiau ši bausmė Lietuvoje buvo panaikinta 1998 m. priimtu įstatymu.¹¹⁰ Vaiko teisių konvencijos 37 str. a) punkte reikalaujama, kad nei mirties bausmė, nei įkalinimas iki gyvos galvos, nenumatantys išlaisvinimo galimybių, nebūtu skiriami už nusikaltimus, padarytus jaunesnių nei 18 metų asmenų, taigi galiojantis naujasis Lietuvos BK įgyvendina šią nuostatą.¹¹¹

I. Michailovič nuomone, Lietuvos įstatymo leidėjo suformuluotos ir priimtose teisės normose aiškiai neatitinka baudžiamosios teisės teorijoje deklaruojamo nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės išskirtinumo, taip pat humanizmo ir teisingumo principų. Pagal galiojančią BK nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė nėra išskirtinė, netgi galima teigti, kad ji yra prilyginama suaugusiems, nes: 1) jiems taikoma ta pati bausmių sistema; 2) galioja tos pačios bausmių skyrimo

¹⁰⁹ Sakalauskas G. Vaikų ir jaunimo baudžiamosios atsakomybės užsienio šalyse raidos tendencijos. Vilnius: Teisės problemos. 2000, Nr. 3-4, P. 58.

¹¹⁰ Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 211.

¹¹¹ Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius: Justitia, 2001. P. 37.

taisyklės ir pagrindai; 3) bausme siekiama tų pačių tikslų; 4) numatytas vienodas nusikaltusio asmens asmenybės įvertinimas.¹¹²

Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumas yra tas, kad ne visos BK 42 str. numatytos kriminalinės bausmės jiems gali būti skiriamos. Paminėtinos dvi priežastys įtakojančios tokį reglamentavimą: a) baudžiamasis įstatymas atsižvelgdamas į asmenybės ypatumus, draudžia skirti nepilnamečiams tam tikras bausmes arba riboja jų skyrimo galimybes. Pavyzdžiui, BK 42 str. numatyta laisvės atėmimo bausmė nepilnamečiams negali būti skiriama didesnė nei 10 metų; b) skirti kai kurias bausmes nepilnamečiams teismas neturi galimybių arba tai yra netikslinga, nors tiesioginių įstatyme nurodymų dėl jų skyrimo nėra. Pavyzdžiui, viešųjų teisių atėmimas ar teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas – tai bausmės, kurios skiriamos yra baudžiamojo įstatymo numatytais atvejais arba teismo nuožiūra. Šios bausmės specialiosios dalies sankcijoje paprastai būna numatytos tais atvejais, kai nusikaltimo subjektui, be bendrų požymių (amžiaus ir pakaltinamumo), yra būdingi papildomi specialūs požymiai, kurių nepilnametis dėl savo amžiaus ypatumų neturi.¹¹³ Savo nuožiūra teismas gali skirti šias bausmes tuomet, kai nusikaltimas padaromas kaltininko darbinės veiklos srityje arba piktnaudžiaujant jam suteikta teise. Tai yra reikalavimas, kad nepilnametis nusikalstų dirbdamas atsakingą darbą arba jam būtų suteiktos tam tikros teisės, tačiau nepilnamečiai dažniausiai neatitinka būtent šių įstatymo reikalavimų. Taip pat jiems negali būti taikoma laisvės atėmimo bausmė iki gyvos galvos.

Kiekviena bausmė nepilnamečiui paprastai skiriama tada, kai jis padaro nusikalstamą veiką. Teismas jam gali skirti bausmę, kuri numatyta BK specialiosios dalies konkretaus straipsnio sankcijoje. Nepilnamečiams, pripažintiems kaltais už nusikaltimo padarymą, kuriems nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo suėję 18 metų, tačiau nebuvo suėję ir 21 metų ir jei teismas pripažįsta, kad toks asmuo pagal socialinę brandą prilygsta nepilnamečiui, gali būti skiriamos tik šios bausmės: 1) viešieji darbai; 2) bausmė; 3) laisvės apribojimas; 4) areštas, 5) terminuotas laisvės atėmimas.

Jokia kita bausmė, nepaisant jos sunkumo, tikslingumo, aktualumo, negali būti priskirta nepilnamečiams taikomų bausmių sistemai. Baudžiamojoje teisėje nurodoma, kad kiekvienos bausmės rūšies turinį sudaro kiekybinis ar kokybinis elementai. Kiekybinis elementas rodo, kuriam laikui yra apribojamos nepilnamečio teisės ir laisvės arba nustatomos specialiosios pareigos. Kokybinis elementas atskleidžia, kokios nepilnamečio teisės ir laisvės turi būti apribotos arba kokios konkrečios pareigos turi būti nustatytos, kokia šių apribojimų ir pareigų apimtis, kokie yra jų įgyvendinimo pagrindai bei tvarka, kurių teismas savo nuožiūra negali pakeisti.¹¹⁴

¹¹² *Michailovič I.* Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius: Justitia, 2001. P. 36.

¹¹³ Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 469.

¹¹⁴ *Abramavičius A., Mickevičius D., Švedas G.* Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. P. 201.

Visos bausmių sistemoje esančios bausmės teisiniu požiūriu pagal nubaudimo apimtį ir turinį gali būti skirstomos į dvi pagrindines rūšis: a) bausmės, ribojančios nepilnamečio interesus, jo teises, nesusijusias su laisvės atėmimu; ir b) bausmės, ribojančios nepilnamečių laisvę.¹¹⁵ Padariusiam vieną nusikalstamą veiką, nepilnamečiui gali būti skiriama tik viena bausmė, nes įstatymų leidėjas neišskyrė nepilnamečių specialių bausmės skyrimo pagrindų. Taip pat ir auklėjamojo poveikio priemonės kartu su bausmėmis negali būti skiriamos nepilnamečiams. Gali būti skiriamos dvi baudžiamojo poveikio priemonės – turto konfiskavimas ir išplėstinis turto konfiskavimas. Jei nepilnametis padaro kelias nusikalstamas veikas ar neatlikęs bausmės padarė naują nusikalstamą veiką, tai vadovaujantis BK 64 straipsniu, jam gali būti skiriamos ir dvi bausmės.

Labai panašiai nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė yra reglamentuojama Rusijoje. Rusijos BK numato nepilnamečiams taikomas bausmių rūšys: bauda; teisės užsiimti tam tikra veikla atėmimas, privalomieji darbai; pataisos darbai; areštas; terminuotas laisvės atėmimas. Skirtingai yra Vokietijoje, kurioje jaunimo įstatyme yra numatyta speciali baudžiamojo poveikio priemonių sistema jaunimui ir nepilnamečiams. Teisinės pasekmės, kurias sukelia jaunimo nusikalstamos veikos, yra kitokios nei visuotinėje baudžiamojoje teisėje, kuri tokias pasekmes numato pilnamečiams asmenims. Jos turi atitikti specialius jaunimo baudžiamosios teisės keliamus uždavinius. Vokietijos jaunimo teismo įstatymo 5 paragrafe nusikalstamų veikų padariniai pagal teisinę prigimtį yra skirstomi į tris pagrindines grupes: 1) auklėjamosios priemonės; 2) pataisos priemonės; 3) kriminalinės bausmės.¹¹⁶ Austrijos Federalinis įstatymas dėl teisinių priemonių nepilnamečiams, padariusiems baudžiamąjį nusižengimą arba nusikaltimą – rodo, kad nepilnamečių padarytas nusikaltimas, nebūtinai turi sukelti kriminalinių bausmių pasekmes. Įstatymas ir jame įtvirtintos nuostatos vienareikšmiškai nustato nesikišimo arba diversijos priemonių prioritetą. Austrijos jaunimo bausmių sistemos ypatybė ta, kad ji grindžiama subsidiarumo principu, tai reiškia, kad visos Jaunimo teismo įstatyme numatytos baudžiamojo poveikio priemonės bei kriminalinės bausmės turi būti taikomos eiliškumo pagal jų griežtumo pobūdį tvarka – nuo švelniausios iki griežčiausios.

Skirtingai nei Vokietijos jaunimo baudžiamoji teisė, kurios didžiąją dalį apima Jaunimo teismo įstatymas, Olandijos jaunimo baudžiamosios normos yra įtvirtintos skirtinguose įstatymuose. Pažymėtina tai, kad jaunimo baudžiamosiose bylose, gali būti taikomos ne vien baudžiamojo, bet ir civilinio pobūdžio priemonės. Lenkijoje egzistuoja atskira vaikų ir jaunimo teisė. Jaunų žmonių teisinės apsaugos sistemoje ypatingą vietą užima Nepilnamečių bylų proceso įstatymas, kuris numato dviejų rūšių priemones ir bausmes: auklėjamosios priemonės, pataisos priemonės ir bausmės.¹¹⁷ Ispanijoje baudžiamasis įstatymas, reglamentuojantis nepilnamečių atsakomybę yra įteisines ir

¹¹⁵ *Drakšienė A., Drakšas R.* Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 202.

¹¹⁶ *Sakalauskas G.* Vaikų ir jaunimo baudžiamosios atsakomybės užsienio šalyse raidos tendencijos. Vilnius: Teisės problemos. 2000, Nr. 3-4. P. 49.

¹¹⁷ *Sakalauskas G.* Vaikų ir jaunimo baudžiamosios atsakomybės užsienio šalyse raidos tendencijos. Vilnius: Teisės problemos. 2000, Nr. 3-4. P. 93.

specializuotus nepilnamečių teismus, ir juose paskirtų poveikių priemonių paskirtis yra ne tik bausti nepilnamečių, bet ir sulaikyti jį nuo kitų nusikalstamų veikų.¹¹⁸

Kitose valstybėse nepilnamečiams skiriamos bausmės priklauso nuo jų baudžiamosios atsakomybės teisinio sureguliuojimo bei jos suderinimo su Vaiko teisių konvencijos nuostatomis ir kitų tarptautinių teisės aktų reikalavimais. Svarbu paminėti tai, kad Jungtinių tautų ir ES nėra nurodyta, kad valstybės narės turi suvienodinti nepilnamečiams taikomą bausmių sistemą, tačiau ES aktuose yra tam tikri reikalavimai, kad baudžiamuosiuose šalių narių įstatymuose būtų numatytos veiksmingos, proporcingos bausmės, iš kurių griežčiausios turėtų būti laisvės atėmimas bei areštas.

Lietuvoje galiojančių baudžiamųjų teisinių priemonių sistema, taikoma nepilnamečiams už padarytus nusikaltimus apima tam tikras kriminalines bausmes, baudžiamuosius teisinius įpareigojimus, susijusius su bausmės vykdymo atidėjimu bei priverčiamąsias auklėjamojo poveikio priemones. Nepilnamečiui pripažintam kaltu už nusikaltimo padarymą, gali būti skiriamos tik šios pagrindinės bausmės, tai yra viešieji darbai, bauda, laisvės apribojimas, areštas bei terminuotas laisvės atėmimas. Visos šios bausmės skiriasi savo prigimtimi, joms būdingų savybių laipsniu ir vaidmeniu, kurį jos vaidina teismų praktikoje. Nubaudimo elementas yra būdingas kiekvienai nepilnamečiui taikomos bausmės rūšiai, bet jomis yra siekiama ir svarbiausio tikslo: auklėti nepilnamečių ir užkirsti kelią neigiamo jo elgesio pasikartojimui ateityje.

3.2.1. Viešieji darbai

Viešųjų darbų bausmė yra nauja bausmės rūšis, atsiradusi įsigaliojus naujam BK. Lietuvoje viešieji darbai, kaip savarankiška kriminalinė bausmė įteisinta 2000 m., nuo 2003 m. gegužės 1 d. pradėta taikyti ir vien per septynis 2003 m. mėnesius viešaisiais darbais nuteista buvo 916 asmenų. Remiantis Statistikos departamento pateiktais duomenimis Lietuvoje nepilnamečiams buvo paskirta viešųjų darbų bausmė: 2003 m. – 115 nepilnamečių (tai yra 5,07 proc. visų šio amžiaus nuteistų asmenų kriminalinėmis bausmėmis); 2004 m. – 78 (4,91 proc.); 2005 m. – 23 (1,73 proc.); 2006 m. – 16 (1,29 proc.); 2007 m. – 8 (0,70 proc.); 2008 m. – 8 (0,66 proc.); 2009 m. – 13 (0,1 proc.); 2010 m. – 5 nepilnamečių (0,434 proc.) (priedas Nr. 2).¹¹⁹ Viešųjų darbų bausmės nepilnamečiams skyrimas po 2004 m. žymiai sumažėjo, tai gali įtakoti ir tai, kad baudžiamajame įstatyme ši bausmė yra numatyta tik atskirose sankcijose.

Viešųjų darbų bausmę reguliuoja BK 46 str. nuostatos ir tai yra asmens nubaudimas, kai jis priverčiamas tam tikrą laiką dirbti paprastai fizinį, neaukštos kvalifikacijos reikalaujantį darbą, už kurį nėra mokamas atlyginimas. Anot A. Drakšienės, viešieji darbai laikomi moderniausia bausme, nustatyta XX amžiaus paskutiniaisiais dešimtmečiais ir tai yra švelniausia nepilnamečiams taikoma

¹¹⁸ Report of spanish juvenile justice system. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-02-25] Prieiga per internetą: http://www.esc-eurocrim.org/files/report_of_spanish_juvenile_justice_system.doc.

¹¹⁹ *Statistikos departamentas*. Nusikalstamumas ir teisės institucijų veikla. Vilnius: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės, 2006, 2009, 2010.

bausmė.¹²⁰ Viešieji darbai kaip ir kitos bausmės gali būti skiriama tik už tas nusikalstamas veikas, už kurias įstatymo sankcijoje numatoma šios rūšies bausmė BK specialiojoje dalyje, tačiau įstatymo sankcijoje įvardijama tik bausmės rūšis, bet nėra įvardijami kiti svarbūs elementai šiai bausmei, pavyzdžiui, viešųjų darbų rūšis, laikas ar valandų skaičius, visa tai nurodoma jau yra atskirai BK 46 str.

Pirmoji valstybė, kurioje buvo įteisinti viešieji darbai kaip bausmė, buvo Šveicarija, ir iš pradžių ši bausmė buvo taikyta tik nepilnamečiams. Pasak A. Matijošiaus, tikrieji viešieji darbai pirmą kartą buvo įteisinti 1972 m. Anglijoje. Atskirose užsienio valstybėse (Anglijoje, JAV, Norvegijoje) viešieji darbai buvo skiriami kaip įpareigojimas arba pareiga neatlygintinai dirbti visuomenės labui, atidedant paskirtos laisvės atėmimo bausmės vykdymą arba taikant probaciją. Postūmiu plėtoti šią bausmę tapo nuteistųjų kalinių daugėjimas šalyse bei nusikaltusio asmens, atliekančio laisvės atėmimo bausmę, resocializacijos į visuomenę sunkumai, stigmatizacija, žmogaus teisių pažeidimai įkalinimo įstaigose ir kt.¹²¹ Pritartina ir J. Pradelio išreikštai nuomonei, kad šia bausme yra siekiama, kad nusikaltėlio atliktas darbas kompensuotų aplinkiniams padarytus nuostolius, o pačiam asmeniui būtų sukurtos sąlygos reintegrotis į visuomenę.¹²² Viešieji darbai kaip nepriklausoma kriminalinė bausmė yra taikomos ir kitose šalyse, Latvijoje, Estijoje Olandijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje ir kitos Europos šalyse.

Pats viešųjų darbų apibrėžimas yra pateikiamas bendrąja prasme, ir kai tokie darbai yra ne kaip bausmė, o kaip darbai, dažniausiai atliekami valstybiniame sektoriuje, siekiant laikinai įdarbinti bedarbius, kurie ilgą laiką neranda ir neturi perspektyvos susirasti nuolatinį darbą. Tai neturi nieko bendro su baudžiamajame įstatyme numatyta viešųjų darbų bausme, kurios esmė yra įpareigojimas per teismo paskirtą laiką neatlygintinai dirbti visuomenės labui.¹²³ Esminis skirtumas viešųjų darbų kaip tam tikro įdarbinimo bedarbių asmenų ir bausmės yra atlygintinumas. Bendrai viešuosius darbus galima apibrėžti, kaip teismo nuosprendžiu skiriama valstybės prievartos priemonė nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui, kuria asmuo yra įpareigojimas tam tikrą laiko tarpą neatlygintinai dirbti įvairius darbus visuomenės labui. Tai darbas gali būti valstybinėse ar viešosiose įstaigose, kurios teikia įvairias socialines paslaugas skirtingoms visuomenės grupėms. Parenkant darbą yra atsižvelgiama į nepilnamečio sveikatos būklę, amžių, jo gebėjimus, į nusikalstamos veikos pobūdį. Dažniausiai tai būna tvarkymo darbai, pagalbinais darbai darželiuose, mokyklose, ligoninėse, sezoniniai darbai ir kt., tai darbai, kuriems nereikia specialios kvalifikacijos.¹²⁴ Skirdamas viešųjų darbų bausmę teismas nenurodo, kokio pobūdžio ir kokiose įstaigose viešuosius darbus nuteistasis

¹²⁰ *Drakšienė A., Drakšas R.* Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 207.

¹²¹ *Matijošius A.* Alternatyvių bausmių sąvoka ir kai kurios jų rūšys užsienio šalyse. Vilnius: Teisė. 1995, Nr. 29. P. 67.

¹²² *Pradel J.* Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 535.

¹²³ *Švedas G.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P. 280.

¹²⁴ *Drakšienė A., Drakšas R.* Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 209.

atliks. Darbą nuteistajam nepilnamečiui parenka bausmę vykdanči institucija kartu su savivaldybių vykdomosiomis institucijomis ar apskrities viršininko administracija (BK 46 str. 4 d.).

Skiriant viešųjų darbų bausmę nepilnamečiams teismas vadovaujasi BK bendrosios dalies nuostatomis, kurios nustato viešųjų darbų skyrimą (46 str.), bausmių skyrimo pagrindais (54 str.) ir bausmių ypatumais nepilnamečiams (90 str.). Viešieji darbai yra skiriami nuo vieno mėnesio iki vienerių metų ir per šį teismo paskirtą terminą asmuo neatlygintinai dirbti turi nuo 10 iki 40 valandų per mėn. ir nepilnamečiams negali būti paskirta daugiau nei 240 valandų viešųjų darbų per visą bausmės laiką. Skiriant šią bausmę, teismas nuosprendyje turi nurodyti bausmės laiką ir darbo valandų skaičių. Šiuo atveju įstatymo leidėjas nurodo tik maksimalią šios bausmės ribą ir teismas, įvertinęs objektyvius ir subjektyvius nusikalstamos veikos požymius, nepilnamečio asmenybės ypatumus, bendrininkavimo darant nusikalstamą veiką formą ir rūšį, atsakomybę sunkinančias ar lengvinančias aplinkybes bei skyrimo nepilnamečiams ypatumus. Teismas turi teisę paskirti tokį viešųjų darbų valandų kiekį, koks paties teismo nuožiūra yra tinkamiausias bausmės tikslo pasiekimui bei nepilnamečio korekcijai.

Svarbu pabrėžti, kad yra reikalingas rašytinis nepilnamečio sutikimas atlikti teismo paskirtus viešuosius darbus. Nuteistojo sutikimas grindžiamas Europos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencijos nuostatomis, kad „niekas negali būti verčiamas dirbti priverstiną ar privalomąjį darbą“.¹²⁵ Taip pat Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklėse nustatyta, kad pažeidėjo sutikimas turėtų būti gaunamas prieš skiriant bet kurią bendruomeninę priemonę (Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių IV skyrius „Pažeidėjų bendradarbiavimas ir sutikimas“).¹²⁶ Taigi jei nepilnametis nesutinka dirbti viešųjų darbų, ši bausmė neturėtų būti vykdoma. Tokiu atveju bausmę vykdanči institucija kreipiasi į nuosprendį priėmusį teismą su teikimu viešųjų darbų bausmę pakeisti kita bausme (LR Bausmių vykdymo kodekso (toliau – BVK) 39 str. 3 d.). Vadovaujantis BK 46 str. 8 dalimi, teismas nutartimi pakeičia viešuosius darbus bauda ar areštu, tokiais atvejais arešto para ir vieno MGL dydžio bauda prilyginama 6 viešųjų darbų valandoms.

Įsiteisėjus teismo nuosprendžiui ir paaiškėjus, jog asmuo dėl objektyvių priežasčių negali atlikti pagal šį straipsnį jam skirtų viešųjų darbų, vadovaujantis BK 46 str. 5 d. gali atleisti jį nuo šios bausmės ir skirti šio kodekso IX skyriuje numatytas baudžiamojo poveikio priemones. Svarbu paminėti ir tai, kad nepilnamečiams gali būti taikomos dvi baudžiamojo poveikio priemonės – turto konfiskavimas ir išplėstinis turto konfiskavimas.

Trumpai aptariant naujas 2010 m. gruodžio 11 d. įsigaliojusias BK pataisas, leidžiančias plačiau taikyti turto konfiskavimą ir numatančias išplėstinį turto konfiskavimą bei kriminalizuojančias neteisėtą praturtėjimą, pastebėtina, kad BK 72³ str. numatytas išplėstinis turto konfiskavimas taikomas tik turtui, kurį baudžiamajame įstatyme uždraustą veiką padaręs asmuo įgijo

¹²⁵ *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija*. Valstybės žinios. 2000. Nr. 96–3016.

¹²⁶ *Mackevičius T.* Viešieji darbai: teisiniai ir socialiniai aspektai. Vilnius: Jurisprudencija. 2005, Nr. 70. P. 83.

po BK pakeitimo įsigaliojimo, t. y. po 2010 m. gruodžio 11 d. Išplėstinio turto konfiskavimo projekto rengimą paskatino praktinių problemų atskleisti galiojančio turto konfiskavimo reglamentavimo trūkumai, ribojantys teisėsaugos institucijų galimybes iš kaltininko paimti visą konfiskuotiną turtą ir ypač apsunkinantys turto konfiskavimą tais atvejais, kai turtas yra perleistas tretiesiems asmenims, taip siekiant apsaugoti jį nuo konfiskavimo. Būtinybę tobulinti turto konfiskavimo institutą neginčijamai patvirtina šios baudžiamojo poveikio priemonės taikymo apimtys. Nors BK 72 str. numatytas turto, kuris yra nusikalstamos veikos padarymo įrankis, priemonė ar rezultatas, konfiskavimas yra privalomas, ši priemonė Lietuvos teismų praktikoje taikoma itin retai – turto konfiskavimas skiriamas mažiau nei 1,5 proc. nuteistųjų.¹²⁷ Šiuo pakeitimu yra tikimasi: 1) pašalinti šiuo metu galiojančio teisinio reglamentavimo trūkumus, dėl kurių nepavyksta plačiai taikyti nusikalstamos veikos padarymo priemonių, įrankių ir rezultatų konfiskavimo, ypač tais atvejais, kai šis turtas slepiamas pasitelkiant trečiuosius asmenis; 2) įtvirtinti iš esmės naują išplėstinio turto konfiskavimo institutą, kuris neteisėtomis lėšomis įgytą turtą leistų konfiskuoti ne tik įrodžius jo gavimą iš konkrečios nusikalstamos veikos, bet ir tais atvejais, kai kaltininko turtas yra aiškiai neproporcingas teisėtoms tokio asmens pajamoms ir todėl yra akivaizdu, kad jis negalėjo būti įgytas teisėtai būdais; 3) įtvirtinti baudžiamąją atsakomybę už disponavimą didelės vertės turtu, kurio įgijimas nepagrindžiamas teisėtomis asmens pajamomis.¹²⁸

Sunku dar nuspėti kokia įtaką šis įstatymo pakeitimas turės nepilnamečiui taikant turto konfiskavimą, tačiau galima įžvelgti koliziją¹²⁹, nes BK 67 str. reglamentuoja baudžiamojo poveikio priemonių skyrimą pilnamečiams, o nepilnamečiui kaip minėta gali būti skiriamos dvi tokio pobūdžio priemonės, tačiau abi susiję su turto konfiskavimu. Taigi kyla klausimas, kaip turėtų elgtis teismas, jei dėl objektyvių priežasčių nepilnametis negali atlikti viešųjų darbų. Teismas nepilnamečiams bausmes skiria bendraisiais bausmių skyrimo pagrindais, o BK 91 str. reglamentuojantis bausmių skyrimo ypatumus nepilnamečiams nenumato bendrųjų bausmių keitimo taisyklių išimčių. Todėl jei nepilnametis dėl objektyvių priežasčių negali atlikti viešųjų darbų, teismas turėtų atleisti jį nuo šios bausmės ir vietoj jos paskirti auklėjamojo poveikio priemones.¹³⁰

Vadovaujantis BK 46 str., jei nepilnametis dėl pateisinamų priežasčių per teismo paskirtą laiką neišdirbo paskirtųjų viešųjų darbų valandų, teismas gali pratęsti viešųjų darbų laiką, kol nepilnametis išdirbs paskirtas valandas. Pateisinamomis priežastimis gali būti liga, egzaminai, slaugymas artimųjų

¹²⁷Aiškinamasis raštas dėl LR Baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo 72³ ir 189¹ straipsniais įstatymo ir LR Baudžiamojo proceso kodekso 91, 94 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 168¹ straipsniu įstatymo projektu.

¹²⁸Aiškinamasis raštas dėl LR Baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo 72³ ir 189¹ straipsniais įstatymo ir LR Baudžiamojo proceso kodekso 91, 94 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 168¹ straipsniu įstatymo projektu.

¹²⁹*Kolizija* – lotyniškas terminas *collisio*, kuris reiškia nesutapimą, arba prieštaravimą tarp atskirų įstatymų, reguliuojančių tuos pačius arba artimus visuomeninius santykius. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Mintis, 1969. P. 396.

¹³⁰*Drakšienė A., Drakšas R.* Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 212.

ir kt. Ar ši priėžastis yra pateisinama, sprendžia teismas bausmę vykdančios institucijos teikimu. Kaip minėta jau anksčiau, kad viešieji darbai yra skiriami nuo 1 mėn. iki 1 m., tai jei teismas pratęsia viešųjų darbų atlikimo laiką, tai naujai nustatytas terminas ir jau atlikos bausmės laikas neturėtų viršyti vienerių metų, nors teismas turi teisę pratęsti maksimalų terminą. Jei nepilnametis ir vėl negali dėl objektyvių priežasčių išdirbti paskirtų valandų skaičiaus, tai reikia laikyti, kad asmuo atliko viešųjų darbų bausmę.¹³¹ Dažna situacija, kai nepilnamečiai vengia atlikti viešuosius darbus ar atlieka juos netinkamai, pavyzdžiui, atvyksta į darbą neblaivūs arba iš viso neatvyksta, netinkamai tyčia atlieka darbus ir pan. Tokias atvejais vadovaujantis BK 46 str. 7 d., bausmę vykdanči institucija turi įspėti nepilnametį apie galimas teises pasekmes, jei vengimas nesiliauja, tai teismas turi teisę šia bausmę pakeisti bauda ar areštu.

Paskirta viešųjų darbų bausmė nepilnamečiui reikalauja, saugių bei sveikatai nepavojingų sąlygų užtikrinimo, tai nurodo Konstitucija, Darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas¹³² ir kiti teisės aktai. Darbdavys, pas kurį yra atliekami viešieji darbai privalo užtikrinti nepilnamečio amžių atitinkančias darbo sąlygas. Toks darbas neturi kelti pavojaus vaiko fizinei, dvasinei, protinei raidai. Tai neturi būti naktinis darbas, psichologiškai per sunkus darbas ar darbas su toksinėmis, kancerogeninėmis ar kitomis medžiagomis, turinčiomis įtakos sveikatai.

Nuteistiesiems viešųjų darbų bausme nepilnamečiams, BVK 45 str. 1 d. yra numatyta, kad už dorą elgesį ir stropų darbą, gali būti skiriama paskatinimo priemonė – padėka, tačiau tai nepakeičia nuteistojo teisinės padėties ir tai jam nesuteikia jokių lengvatų. Pritartina nuomonei, kad tokiais atvejais įstatymų leidėjas turėtų numatyti ir galimybę sutrumpinti nepilnamečio atliekamos bausmės laiką.

Nuteistas nepilnametis viešųjų darbų bausmę neišvengiamai susiduria su problemomis, kurias vienas išspręsti dažniausiai nėra pajėgus, todėl būtina yra socialinė rehabilitacija tam, kad būtų sukurti kuo geresni asmens socialiniai gebėjimai, kad jis išmoktų dirbti, jausti atsakomybę ir kt. BVK nustatyta nuteistojo, atliekančio viešųjų darbų bausmę, pataisos priemonė – bausmės atlikimo režimą galima laikyti bausmės vykdymo ir atlikimo sąlygų bei taisyklių visuma. Šios bausmės veiksmingumas priklauso ne tik nuo bausmę vykdančios institucijos, bet ir nuo šios bausmės vykdymo metu tiesiogiai dalyvaujančio darbdavio. Teigtina, kad atliekant viešuosius darbus vyrauja nuteistojo kontrolės elementas, o socialinė parama sprendžiant socialines ir asmenines nuteistojo problemas bei siekimas tikslo, kad nepilnametis daugiau nebeusikalstų ir gebėtų socialiai reabilituotis, neteikiama. Pažymėtina, kad atskirose šalyse (Ispanijoje, Prancūzijoje), siekiant efektyvių bausmės ir nuteistojo resocializacijos tikslų, dirbamas kartu yra ir socialinis darbas su nuteistuoju viešaisiais darbais. Užsienio valstybėse nuteistųjų socialinė rehabilitacija įgyvendinama

¹³¹Švedas G. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P. 283.

¹³²Valstybės žinios, 2003, Nr. 70-3170.

per specializuotas į gyvenimiškų įgūdžių tobulinimo nukreiptas programas, kuriomis yra siekiama pakeisti nuteistojo elgesį, kad asmens elgesio pokyčiai neliktų trumpalaikiai.¹³³

Viešieji darbai yra švelniausia bausmė skiriama nepilnamečiams už padarytas nusikalstamas veikas. Šią bausmę skatina taikyti tarptautiniai dokumentai, susiję su alternatyvomis laisvės atėmimui, todėl viešieji darbai, kaip laisvės atėmimo alternatyva kitose šalyse yra populiarūs ir plačiai taikomi. Lietuvoje nėra plačiai naudojama ši bausmė, nes baudžiamajame įstatyme viešieji darbai yra numatyti tik atskirose sankcijose, tai įrodo ir realus šios bausmės taikymo sumažėjimas Lietuvoje. Teismas skirdamas viešuosius darbus privalo atsižvelgti į objektyviusius ir subjektyviusius nusikalstamos veikos požymius, nepilnamečio asmenybės ypatumus, bendrininkavimo darant nusikalstamą veiką formą ir rūšį, atsakomybę sunkinančias ar lengvinančias aplinkybes bei skyrimo nepilnamečiams ypatumus, teismas turi teisę paskirti tokį viešųjų darbų valandų kiekį, koks paties teismo nuožiūra yra tinkamiausias bausmės tikslo pasiekimui bei nepilnamečio korekcijai.

3.2.2. Bauda

Baudos buvo paminėtos jau Hamurabio teisyne, senovės Egipte, populiarūs jos buvo ir romėnų teisėje.¹³⁴ Tai pat jau ir Pamedės teisyne bei Kazimiero teisyne be kitų bausmių buvo nustatyta ir kompensacinė baudos bausmė. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais buvo jau susiformavusi bausmių sistema, kuri atsispindėjo trijuose Lietuvos Statutuose. Šiuose Statutuose buvo įtvirtintos normos, kuriose plačiausiai piniginės baudos buvo taikomos nukentėjusiojo, kartais – valdovo naudai. Tarpukario Lietuvoje bauda nusikaltusiems nepilnamečiams buvo taikoma labai retai ir jei kartais ji buvo skiriama, tai tik už nesunkius nusikaltimus ir tiems asmenims, kurie dirbo ir turėjo savarankiškų lėšų.¹³⁵ Baudos bausmė buvo numatyta ir 1961 m. BK. Šiandien baudos nuostatos formuluojamos BK 47 straipsnyje. Ilgą laiką baudos dydžiai BK matuojami buvo tik pingine išraiška ir ji buvo nurodoma įstatymo sankcijoje. Priėmus 1994 m. liepos 19 d. įstatymą baudos turinys pakito ir ji pradėta skaičiuoti buvo minimaliais gyvenimo lygiais (MGL), jo dydis yra 130 Lt.¹³⁶ Palyginimui, daugelyje Europos valstybių jau nuo senų laikų įdiegta baudos dienpinigių sistema ir ji plačiai yra taikoma Vokietijoje, Suomijoje ir kt. Jos pranašumas prieš kitas baudos dydį nustatančias sistemas tas, kad ji geriau gali užtikrinti socialinį teisingumą, skiriant baudą, nes baudos dienpinigių dydis priklauso nuo asmens pajamų, kuo didesnės pajamos, tuo didesni baudos dienpinigiai. Skyrus 50 MGL dydžio baudą asmeniui, kurio metinės pajamos yra 15 tūkst., ir tokią

¹³³ Mackevičius T. Viešieji darbai: teisiniai ir socialiniai aspektai. Vilnius: Jurisprudencija. 2005, Nr. 70. P. 85.

¹³⁴ Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Kaunas: Vija, 1996. P. 282.

¹³⁵ Šipelis J. Mažamečių nusikaltimai ir kova su jais Lietuvoje ir kitose valstybėse. Vilnius: Teisė. 1992, Nr. 16. P. 50.

¹³⁶ Valstybės žinios, 2006, Nr. 138-5267

pačią asmeniui, kurio metinės pajamos 100 tūkst., galima daryti išvadą, kas pirmajam nusikaltėliui skirta bus daug griežtesnė bausmė.¹³⁷

Senajame BK bauda buvo apibrėžiama kaip „piniginė nuobauda, skiriama teismo kaip pagrindinė ar papildoma bausmė“ (senojo BK 32 str.), tuo tarpu naujajame BK – kaip „piniginė bausmė, skiriama <...> kodekso specialiojoje dalyje numatytais atvejais“ (naujojo BK 47 str.). Vadinasi baudos įvardijimas buvo pakeistas iš „nuobaudos“ į „bausmę“. Šis pakeitimas grindžiamas tuo, kad terminas „nuobauda“ dėl besikeičiančių teisės aktų ilgainiui tapo netikslus.¹³⁸ Apskritai tiek Lietuvos, tiek užsienio valstybių baudžiamosios teisės doktrina baudos bausmės sąvokai skiria palyginti mažai dėmesio, nes nustatomų įpareigojimų turinys yra gana aiškus. Pasak, G. Šulijos baudos bausme asmuo yra įpareigojimas sumokėti valstybei tam tikrą pinigų sumą, ir dėl to apribojamos asmens vartojimo sąlygos. Baudos bausmė negali būti tapatinama su civiline prievole, ir nustatomi įpareigojimai turi būti siejami tik su nuteistuoju asmeniu. Dėl paskirtos bausmės nuteistasis asmeniškai turi pajusti sumažėjusias vartojimo galimybes.¹³⁹

Baudos bausmė turi visus bausmės instituto požymius: ji yra valstybės prievartos priemonė; gali būti paskirta tik apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu; skiriama tik konkrečiam nepilnamečiui; gali būti paskirta tik asmeniui padariusiam nusikalstamą veiką bei teismo skiriama BK specialiojoje dalyje numatytais atvejais.¹⁴⁰ Nepilnamečiams teismas baudą skiria vadovaudamasis BK 47, 54, 90 straipsniuose numatytais taisyklėmis, kai BK specialiosios dalies konkretaus straipsnio sankcijoje tai numatyta. Svarbu paminėti, kad įstatymo leidėjas nenumatė minimalios baudos dydžio, bet BK 90 straipsnyje yra nurodyta, kad nepilnamečiui skiriama bauda negali viršyti 50 MGL dydžio. Kadangi skiriant nepilnamečiui bausmę vadovaujama yra ir BK 47 straipsniu, kuris nustato bendrąsias šios bausmės skyrimo taisykles ir šio straipsnio 2 d. yra numatyta, kad minimali bauda yra 1 MGL dydžio. Taigi kyla klausimas ar ši nuostata yra taikoma ir nepilnamečiams. BK komentare yra nurodyta, kad baudžiamasis įstatymas nenustato minimalios baudos dydžio nepilnamečiui.¹⁴¹ Vadovaujantis šia nuostata, galima teigti, kad nepilnamečiui galėtų būti skiriama ir pusės MGL dydžio bauda, tačiau tai jau prieštarautų BK 47 str. 2 d. nuostatai. Ši diskusinį klausimą galima išspręsti atsižvelgiant į tai, kad BK 47 str. yra bendroji baudos bausmę reglamentuojanti norma, o BK 90 str. 3 d. – specialioji. Teisėje galioja taisyklė *lex specialis derogat lex generalis* (specialioji norma turi pirmenybę prieš bendrąją). Bendroji norma yra taikoma tik tada, kai specialiojoje normoje nėra specialių požymių. Taigi galima daryti išvadą, kad įstatymo leidėjas nenurodęs specialiojoje

¹³⁷ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Vilnius: Justitia, 2006. P. 218.

¹³⁸ Šulija G. Baudos bausmė ir jos skyrimas. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005. P. 18.

¹³⁹ Šulija G. Baudos bausmė ir jos skyrimas. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005. P. 29.

¹⁴⁰ Drakšienė A., Drakšas R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 221.

¹⁴¹ Šulija G. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P. 286.

dalyje minimalios baudos dydžio nepilnamečiui, preziumuoja, kad šiuo atveju bus taikoma bendroji norma.

Šiais metais buvo svarstomas BK 47 str. pakeitimo įstatymo projektas ir jame buvo siūloma už baudžiamąjį nusižengimą palikti galioto baudą iki 50 MGL dydžio; už nesunkų nusikaltimą didinti nuo 100 MGL iki 200 MGL dydžio; už apysunkį nusikaltimą didinti nuo 200 MGL iki 400 MGL dydžio; už sunkų nusikaltimą – nuo 300 MGL iki 800 MGL dydžio; už neatsargų nusikaltimą palikti 75 MGL dydžio baudą.¹⁴² Tačiau šį įstatymo projektą LR Prezidentė grąžino LR Seimui svarstyti pakartotinai. LR Prezidentės dekretu nurodyta, kad įstatymuose nustatomos baudos už įstatymų pažeidimus turi būti tokio dydžio, koks yra būtinas siekiant teisėto ir visuotinai svarbaus tikslo – užtikrinti įstatymo laikymąsi, nustatytų pareigų vykdymą. Taigi bausmės turi būti adekvačios nusikalstamoms veikoms, už kurias jos nustatytos. Svarstant šį įstatymo projektą buvo gautos teisėsaugos institucijų, teisės mokslininkų ir ekspertų išvados, teismų praktikos apibendrinimai ir detali informacija apie praktiškai taikomų baudų dydžius, kuria remiantis nustatyta, jog šiuo metu BK įtvirtintų fiziniams asmenims taikomų baudų maksimalių dydžių didinimas 5 kartus o ne 2 ar 3, būtų proporcingas siekiamam tikslui, adekvatus labiausiai paplitusių nusikaltimų, už kuriuos skiriamos baudos, mastui ir pavojingumui, neiškreiptų BK įtvirtintos bausmių ir kitų poveikio priemonių sistemos.¹⁴³

Šių metų balandžio 21 d. LR Seimas pritarė LR Prezidentės grąžintam BK pataisų projektui, padidino baudas fiziniams asmenims už nesunkius, apysunkius ir sunkius nusikaltimus 5 kartus. Priimtu teisės aktu įtvirtinta nuostata, kad už nesunkų nusikaltimą asmeniui būtų skiriama bauda iki 500 MGL; už apysunkį nusikaltimą – iki 1000 MGL; už sunkų nusikaltimą – iki 1500 MGL.¹⁴⁴ Tačiau šie nauji BK 47 str. pakeitimai neturi įtakos nepilnamečiams skiriamos baudos dydžiui ir nepilnamečiai nebuvo minimi šio straipsnio pakeitimo projekte. Toliau lieka galioti BK 90 str. 3 d. nuostata, kuri numato, kad nepilnamečiui negali būti skiriama didesnė nei 50 MGL dydžio bauda.

Bauda kaip bausmė turi tam tikrų trūkumų. Pirma, nepasitikima baudos bausme, nes net tokios pat baudos nevienodai veikia skirtingos turinės padėties asmenis. Dar XIX amžiaus pabaigoje N. Tagancevas pažymėjo, kad dažnas baudos taikymas gali turtingiems asmenims baudžiamąją represiją sumažinti iki nulio, tuo tarpu neturtingiesiems tai reiškia areštą, kuris bus paskirtas nesumokėjus baudos. Antra, baudos bausmė kritikuojama ir dėl to (N. Kuznecova, I. Ismailov), kad ji daro poveikį ne tik kaltininkui, bet ir jo šeimos nariams ir tokiu būdu yra pažeidžiamas individualizavimo principas. Pritartina G. Šulijos nuomonei, kad negalima be išlygų teigti, kad baudos paskyrimas labiau neigiamai veikia kaltininko šeimos narius negu kitos bausmės. Baudos poveikis šeimai gali būti sumažintas, jei skiriama bauda yra adekvati kaltininko turinei padėčiai, atsižvelgiama į jo

¹⁴²LR Baudžiamojo kodekso 47 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas. 2011m. kovo 31 d. Nr. XI – 1302.

¹⁴³LR Prezidentės Dalios Grybauskaitės dekretas. Dėl LR Seimo priimto LR Baudžiamojo kodekso 47 straipsnio pakeitimo įstatymo grąžinimo LR Seimui pakartotinai svarstyti. 2011 m. balandžio 8 d. Nr. 1K – 650.

¹⁴⁴LR Baudžiamojo kodekso 47 straipsnio pakeitimo įstatymas. 2011 m. balandžio 2 d. Nr. XI – 1350.

šeimos poreikius bei kitas nuteistojo turtines prievoles.¹⁴⁵ Trečia, baudos mokėjimas gali būti perkeltas tretiesiems asmenims ir tokiu būdu bauda gali apskritai nedaryti jokio poveikio nusikaltusiam asmeniui. Šie trūkumai galėtų būti bent iš dalies pašalinti, jei teismai atidžiai įsigilintų į kaltininko turtinę padėtį, skolinius įsipareigojimus, jo mokėjimo galimybes, parenkant baudos dydį.

G. Šulijos nuomone, baudos, kaip ir kiekvienos bausmės, taikymas turi būti grindžiamas pozityviais tikslais. Skiriant baudą turi būti orientuojamasi į specialiąją prevenciją, kuri gali būti pasiekta darant pozityvų poveikį asmeniui. Kiekvienas kaltininkas turi būti vertinamas individualiai ir persvarstoma ar paskirta bauda neperžengia asmens galimybių sumokėti baudą ir neskatinis jo daryti naujų nusikalstamų veikų. Skirdamas baudą teismas turi atsižvelgti į kaltininko materialinę padėtį, tačiau suaugusiųjų ir nepilnamečių turtinė padėtis skiriasi. Nedirbantys nepilnamečiai neturi dažniausiai nei savų pragyvenimo šaltinių nei turto, iš kurio būtų galima išieškoti baudą. Nepilnamečių tėvai baudžiamojo įstatymo negali būti verčiami mokėti baudas už savo vaikus, nes kriminalinė bausmė yra poveikio priemonė nusikaltimą padariusiam žmogui, o ne tretiesiems asmenims. Todėl skiriama ši bausmė turėtų būti tokio dydžio, kad nepilnametis ją sumokėti galėtų iš savo pajamų ar turimų santaupų.¹⁴⁶ Realiai bauda gali būti skiriama tik dirbančiam ar turinčiam savarankiškų pajamų nepilnamečiui ir tai yra numatyta ir BK 90 str. 3 d. Remiantis Lietuvos įstatymus dirbančiu nepilnamečiu gali būti nuolatinis Lietuvos gyventojas, kuriam yra sukakę 16 metų. Pagal galiojantį Darbo kodekso 14 straipsnį jau tokio amžiaus nepilnametis turi visišką darbinį teisingumą. Be to nepilnamečiai nuo 14 iki 16 metų amžiaus gali įsidarbinti, turint mokyklos, tėvų ir kitų reikalingų įstaigų raštiškus sutikimus. Reikia pabrėžti, kad Konstitucijos 41 straipsnyje yra įtvirtinta nuostata, kad „asmenims iki 16 metų mokslas yra privalomas“. Valstybė teikia pirmenybę vaikų išsilavinimui ir darbas neturi būti mokymosi alternatyva ir teismas skirdamas baudą nepilnamečiams asmenims turi atsižvelgti, kad nepilnamečio darbai būna dažniausiai tik laikini ir jie didelės baudos negali sumokėti.

Bauda gali būti skiriama ir nepilnamečiui, kai šis turi nuosavo turto. Pagal CK nepilnametis gali turėti bet kokį kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, išskyrus daiktus, kuriems reikalingas specialus leidimas. Nepilnamečiai nuo 14 iki 18 metų turi teisę savarankiškai disponuoti savo pajamomis ir turtu, įgytu už šias pajamas (CK 2.8 str. 2 d.). Taigi visais atvejais nepilnametis turi arba dirbti, arba turėti turto, kad būtų garantuotas baudos išieškojimas, nes bausmė yra skiriama individualiai nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui, už kurią jis ir turi atsakyti.

Remiantis Statistikos departamento pateiktais duomenimis bauda 2003 m. buvo paskirta 80 nepilnamečių (3,53 proc. visų nuteistų nepilnamečių); 2004 m. – 78 (4,92 proc.); 2005 m. – 89 (6,69 proc.); 2006 m. – 56 (4,54 proc.); 2007 m. – 30 (2,63 proc.); 2008 m. – 51 (4,21 proc.); 2009 m. – 70

¹⁴⁵ Šulija G. Baudos bausmė ir jos skyrimas. Doktoro disertacija. Vilnius, 2005. P. 37.

¹⁴⁶ Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius: Justitia, 2001. P. 38.

(5,36 proc.); 2010 – 54 nepilnamečių (4,68 proc.) (priedas Nr. 2).¹⁴⁷ Baudžiamojoje teisėje yra išskiriamas baudos bausmės pranašumas, nes ji nenutraukia socialiai vertingų nuteistųjų ryšių, neizoliuoja jų nuo visuomenės, šeimos.¹⁴⁸ Statistiniai duomenys taip pat parodo, kad ši bausmė yra pakankama už nesunkius nusikaltimus ir ji nepilnamečiams yra dažniau taikoma nei viešieji darbai.

Pati baudos bausmė įvykdoma yra savanoriškai arba priverstinai. Bauda savanoriškai turi būti sumokėta per du mėnesius nuo nuosprendžio įsiteisėjimo dienos. Atsižvelgdamas į materialinę nuteistojo padėtį teismas gali šį terminą pratęsti. Jei nepilnametis laiku savanoriškai negrąžina paskirtos baudos, tai ji gali būti išieškota priverstinai.¹⁴⁹ Jei asmuo neturi lėšų teismo paskirtai baudai sumokėti, teismas antstolio teikimu ir nuteistojo sutikimu gali baudą pakeisti viešaisiais darbais (BVK 25 str.), tačiau pakeičiant šią bausmę labai svarbu nepamiršti ir to fakto, kad pakeitus baudą viešaisiais darbais, bausmė turi pasiekti savo tikslus.

BK 47 str. 7 d. numato, kad jei asmuo vengia savo noru sumokėti baudą ir nėra galimybių ją išieškoti, teismas gali pakeisti baudą areštu. Vengimas yra tokie tyčiniai veiksmai, kai asmuo, turėdamas pajamų ar turto, visiškai ar iš dalies atsisako mokėti teismo paskirtą baudą, kai slepia savo pajamas, turtą ir pan.¹⁵⁰ Nustačius baudos vengimo atvejus teismas, antstolio teikimu bauda gali pakeisti areštu ir BK 65 str. nustato, kad 2 MGL dydžių bauda prilyginama vienai arešto dienai.

Bauda yra piniginė bausmė, kurią skiria teismas BK specialiojoje dalyje numatytais atvejais. Pagrindinis šios bausmės nubaudimo elementas yra nukreiptas į asmens turtinį statusą, todėl skiriant šią bausmę nepilnamečiui yra būtina laikytis BK 90 str. 3 d. normos, kad bauda gali būti skiriama tik dirbančiam ar savo turto turinčiam nepilnamečiui. Tai yra esminė baudos skyrimo sąlyga nepilnamečiui ir nepaisant šios sąlygos, bausmė prarastų individualumą, nes bausmės įvykdymas būtų perleistas nepilnamečio tėvams ar globėjams. Kitas svarbus aspektas skiriant baudą yra atsižvelgimas į asmens turtinę padėtį, nes skirtingo turtingumo asmenims vienoda bausmė, gali turėti skirtingą griežtumą ir prasmę, šiam tikslui pasiekti padėtų baudos dienpinigių sistemos taikymas.

3.2.3. Laisvės apribojimas

Laisvės apribojimas – tai kriminalinė bausmė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui. Laisvės apribojimas yra gana nauja, savarankiška kriminalinė bausmė, kuri Lietuvos nacionalinėje teisinėje sistemoje buvo įteisinta 2000 m., o pradėta taikyti nuo 2003 m. gegužės 1 d., įsigaliojus naujajam BK. Statistikos departamentas teikia duomenys apie šios bausmės taikymą tik nuo 2005 m. ir šie duomenys įrodo, kad tai yra viena populiariausių skiriamų bausmių nepilnamečiams Lietuvoje po terminuoto laisvės atėmimo. Taip pat

¹⁴⁷ *Statistikos departamentas*. Nusikalstamumas ir teisės institucijų veikla. Vilnius: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės, 2006, 2009, 2010.

¹⁴⁸ Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 365.

¹⁴⁹ *Piesliakas V.* Lietuvos baudžiamoji teisė. Vilnius: Justitia, 2006. P. 218.

¹⁵⁰ *Šulija G.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P. 286.

pastebima, kad pradėjus taikyt šia bausmę, žymiai sumažėjo arešto taikymas nepilnamečiams. 2005 m. laisvės apribojimo bausme buvo nuteisti 305 nepilnamečiai (22,93 proc. visų nuteistų nepilnamečių); 2006 m. – 320 (25,81 proc.); 2007 m. – 337 (29,56 proc.); 2008 m. – 372 (30,72 proc.); 2009 m. – 403 (30,88 proc.); 2010 – 396 (34,35 proc.) (priedas Nr. 2).¹⁵¹

Laisvės apribojimas nuo kitų kriminalinių bausmių, kuriomis apribojama nuteistųjų laisvė, skiriasi tuo, kad šios bausmės realizavimo metu netaikoma nuteistojo fizinė izoliacija nuo visuomenės. Laisvės apribojimą galima įvardyti kaip vieną iš naujovių ne tik Lietuvos baudžiamojoje teisenoje, bet ir kai kuriose užsienio valstybių teisinėse sistemose. Laisvės apribojimą, kaip savarankišką kriminalinės bausmės rūšį, paskutiniame 20-ojo amžiaus dešimtmetyje bei pastaraisiais metais savo baudžiamuosiuose ir bausmių vykdymo įstatymuose įteisino ne tik Lietuvos valstybė, bet ir kai kurios Rytų Europos bei kitos valstybės, pavyzdžiui, Lenkija 1997 m., Kazachstanas 1997 m., Tadžikistanas 1998 m., Azerbaidžanas 1999 m., Gruzija 1999 m., Baltarusija 1999 m., Ukraina 2001 m., Rusija 2005 m. Visose išvardytose užsienio valstybėse, kaip ir Lietuvoje, taikant laisvės apribojimo bausmę sukuriama daugiau ar mažiau panašūs socialiniai teisiniai santykiai. Tačiau esminis skirtumas šios kriminalinės bausmės taikymo metu yra tas, kad tik Lietuvoje ir Lenkijoje asmuo šią bausmę atlieka visuomenėje, t. y. asmenys, nuteisti laisvės apribojimo bausme, šią bausmę gali atlikti savo gyvenamojoje vietoje. Visose kitose išvardytose valstybėse nuteistieji, kuriems teismo paskirta laisvės apribojimo bausmė, šią bausmę atlieka specializuotose įstaigose.¹⁵²

Pažymėtina, kad laisvės apribojimo bausmė savo prigimtimi yra artima probacijai, kadangi laisvės apribojimas yra ne tik alternatyva terminuotam laisvės atėmimui, bet ir jos taikymo metu teismui nuteistajam paskyrus įpareigojimus ir draudimus, šią bausmę vykdančios institucijos pareigūnai ne tik tikrina, kaip nuteistasis laikosi teismo nustatytų draudimų ir vykdo paskirtus įpareigojimus, bet ir teikia socialinę paramą sprendžiant asmenines ir socialines nuteistojo problemas (BVK 47 str. 2 d.).

Laisvės apribojimas pagal Lietuvos baudžiamuosius įstatymus – tai nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui teismo nuosprendžiu skiriama valstybės prievartos priemonė, kuria kaltininkui nustatomos tam tikros pareigos ir jo elgesį varžantys draudimai bei įpareigojimai, kurie išvardyti BK 48 straipsnyje. Visos išvardytos pareigos ir draudimai visiškai neapriboja asmenų laisvės, jie gali laisvai mokytis, dirbti, gyventi šeimoje ir pan. Taigi nepilnametis, kuriam paskirta yra laisvės apribojimo bausmė nėra atskiriamas nuo visuomenės, jam yra sudaromos sąlygos lavinti savo suvokimą, savimone, dorą elgesį bei sąlygos teigiamai prisitaikyti visuomenėje ir susilaikyti nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo, laikantis nustatytų draudimų ir įpareigojimų.

¹⁵¹ *Statistikos departamentas*. Nusikalstamumas ir teisės institucijų veikla. Vilnius: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės, 2006, 2009, 2010.

¹⁵² *Mackevičius T., Rakštelis M.* Laisvės apribojimo įgyvendinimas. Vilnius: Jurisprudencija. 2010, Nr. 4 (122). P. 263.

Vienas svarbiausių aspektų, draudimų ir įpareigojimų skyrimo procese, yra bausmės individualizavimo principas, kuris yra glaudžiai susijęs su nusikalstamą veiką padariusio asmens asmeninių savybių įvertinimu. Individualizavimas pasireiškia per laisvės apribojimo metu nuteistajam skiriamų draudimų ir įpareigojimų rūšies bei laisvės apribojimo bausmės taikymo termino nustatymo. Visų pirma, teismas įvertina, ar šios bausmės skyrimu bus pasiekti bausmės tikslai, ir konkrečiu atveju nuteistajam paskiria atitinkamus draudimus ir įpareigojimus. Antra, teismas už konkrečios nusikalstamos veikos, nustatytos BK specialiosios dalies straipsniuose, padarymą, nustato nevienodą laisvės apribojimo bausmės terminą. Laisvės apribojimo bausmės taikymas turi besąlygiškai užtikrinti siekiamų tikslų įgyvendinimą, todėl teismo paskirti draudimai ir įpareigojimai bei paskirtas laisvės apribojimo bausmės terminas privalo būti realiai įgyvendinami ir daryti teigiamą poveikį nuteistojo asmenybei.¹⁵³

Laisvės apribojimo bausmės taikymo metu nuteistajam nustatytų pareigų, draudimų ir įpareigojimų visumą sąlyginai galima suskirstyti į dvi grupes: bendruosius apribojimus, kurie nustatomi visiems nuteistiems laisvės apribojimo bausme asmenims, ir specialiuosius apribojimus, kuriuos teismas nustato kiekvienu konkrečiu atveju, atsižvelgdamas į baudžiamosios bylos aplinkybes, baudžiamojo proceso dalyvių ir paties nuteistojo poreikius. Reikia pažymėti, kad įstatymų leidėjas nenumatė jokių šios bausmės skyrimo ypatumų nepilnamečiams, todėl jiems turi būti taikomos beveik visos BK 48 straipsnio nuostatos.¹⁵⁴ Laisvės apribojimo bausmė gali būti skiriama nuo 3 mėn. iki 2 m. ir šis terminas yra skaičiuojamas mėnesiais.

Pati pirma pareiga, kuri gali būti skiriama nepilnamečiui yra be teismo ar pataisos inspekcijos žinios ar leidimo nekeisti gyvenamosios vietos. Skiriant šį įpareigojimą teismas turi nustatyti, kur yra nepilnamečio gyvenamoji vieta, ar jis turi teisę toje vietoje gyventi ir ar faktiškai jis būtent ten gyvena. Be viso šito teismas atsižvelgia į kitas nepilnamečio gyvenimo aplinkybes: jo šeimos gyvenamąją vietą, lankomos mokyklos vietą, lankomų užsiėmimų vietą ir kt. Šis įpareigojimas reiškia, kad nepilnametis ne vėliau kaip prieš 7 dienas privalo pranešti teismui ar pataisos inspekcijai apie gyvenamosios vietos keitimą, ilgalaikį ar trumpalaikį išvykimą. Taip pat nuteistieji laisvės apribojimo bausme turi vykdyti teismo nustatytus įpareigojimus ir laikytis teismo nustatytų draudimų bei nustatyta tvarka atsiskaityti, kaip vykdo draudimus ir įpareigojimus.

Nuteistam nepilnamečiui taip pat gali būti draudžiama lankytis tam tikrose vietose, bendrauti su tam tikrais asmenimis, turėti, saugoti, naudoti ar perduoti kitiems asmenims tam tikrus daiktus. Visi šie draudimai yra parenkami atsižvelgiant į padarytas nusikalstamų veikų aplinkybes, siekiant tokiais draudimais pašalinti sąlygas, kurios įtakojo nepilnamečio nusikalstamą elgesį, o kartu tai padeda jį apsaugoti ir nuo naujų veikų padarymo. Draudimą lankytis tam tikroje vietoje ir draudimą bendrauti su tam tikrais asmenimis teismas gali paskirti nepilnamečiui ir taikydamas auklėjamojo

¹⁵³ Mackevičius T., Rakštelis M. Laisvės apribojimo įgyvendinimas. Vilnius: Jurisprudencija. 2010, Nr. 4 (122). P. 265.

¹⁵⁴ Drakšienė A., Drakšas R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 238.

poveikio priemonės, numatytas BK 87 str. 3 d. 4 p. Skirtumas tarp skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės ir bausmės yra tas, kad skiriant poveikio priemonę teismas turi nurodyti konkrečius motyvus, kuriais teismas rėmėsi priimdamas tokį sprendimą, tačiau įstatymų leidėjas to nereikalauja daryti skiriant tokius draudimus kaip bausmę. BPK 305 str. įpareigoja apkaltinamojo nuosprendžio aprašomojoje dalyje išdėstyti skiriamos bausmės motyvus, tačiau nėra reikalavimo detalizuoti draudimus ar įpareigojimus.

Turėti, naudoti, įgyti, saugoti pačiam ar perduoti saugoti kitiems asmenims tam tikrus daiktus yra specialus draudimas, kuris būdingas yra tik skiriant išimtiniai laisvės apribojimą. Teismas skirdamas šį draudimą turi atsižvelgti būtent į tokius daiktus, kurie turi neigiamą įtaką turėjo ar gali turėti nepilnamečiui ateityje. Galima manyti, kad tai galėtų būti kilnojamieji daiktai, kurie nėra įstatymų draudžiami, bet jie turėjo įtakos nulemiant nepilnamečio nusikalstamą veiką ir tai gali įtakoti ir ateityje.

Taip pat teismas skirdamas laisvės apribojimo bausmę gali skirti papildomus įpareigojimus: a) tam tikru laiku būti namuose; b) atlyginti dėl nusikalstamos veikos padarytą turtinę žalą ar jos dalį arba tokią žalą pašalinti savo darbu; c) pradėti dirbti arba užsiregistruoti darbi biržoje, mokytis; d) gydytis nuo alkoholizmo, narkomanijos, toksimanijos ar venerinės ligos nuteistajam sutikus; e) neatlygintinai išdirbti iki 200 valandų per teismo nustatytą, bet ne ilgesnį kaip laisvės apribojimo laiką sveikatos priežiūros ar kitose organizacijose. Pavyzdžiui, Kėdainių rajono apylinkės teismo 2008 m. rugsėjo 22 d. nuosprendžiu A. V. nuteistas pagal BK 284 straipsnio 1 dalį (dėl 2006 m. rugsėjo 15 d. padaryto viešosios tvarkos sutrikdymo) laisvės apribojimu šešiams mėnesiams, įpareigojant būti namuose nuo 22 val. iki 6 val. bei uždraudžiant lankytis pramogų centruose, kavinėse, baruose, restoranuose ir kitose viešo pasilinksminimo vietose.¹⁵⁵

Visas įpareigojimų ir draudimų sąrašas yra nebaigtinis, o galima sakyti tik pavyzdžius. Teismas savo ar kitų baudžiamojo proceso dalyvių prašymu gali skirti ir kitus BK 48 str. nenumatytus draudimus ar įpareigojimus, jeigu tik darytų teigiamą poveikį nuteistajam. Teismo skiriamų draudimų ar įpareigojimų skaičius nenustatomas, tačiau jie turi būti derinami.¹⁵⁶

Teismas skirdamas ir parinkdamas tam tikrus draudimus ar įpareigojimus turi visų pirma atsižvelgti į nepilnamečio asmenybės ypatumus, jo delinkventinio elgesio kartotinumą, jau taikytas bausmes ir jų įtaką, šeimos ar mokyklos aplinką, jos turimas priklausomybes ir pan. A. Drakšienės atlikta baudžiamųjų bylų analizė parodė, kad nepilnamečių elgesys įsiteisėjus apkaltinamajam nuosprendžiui dažnai priklauso ne nuo draudimų ir įpareigojimų kiekio, bet nuo išsamaus ir teisingo visų byloje esančių aplinkybių, susijusių su asmenybe, įvertinimo.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji Nr. 2K-249/2009.

¹⁵⁶ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Vilnius: Justitia, 2006. P. 219.

¹⁵⁷ Drakšienė A. Nuosprendžio vykdymo atidėjimas nepilnamečiams. Vilnius: Valstybinis teisės informacijos departamentas, 1991. P. 12.

Nepilnamečiui negalinčiam dėl objektyvių priežasčių įvykdyti paskirtos laisvės apribojimo bausmės, vadovaujantis BK 48 str. 9 d. ši bausmė gali būti pakeista, paskiriant baudžiamojo poveikio priemonę. Tačiau kaip ir viešųjų darbų atveju, pakeitus bausmę į baudžiamojo poveikio priemonę, susiduriama su problema, kad vadovaujantis BK 67 str. 2 d. nepilnamečiui gali būti skiriamos dvi baudžiamojo poveikio priemonės, tai yra turto konfiskavimas ir išplėstinis turto konfiskavimas. Ši įstatymo spraga leidžia susiformuoti nevienodai teismų praktikai, be to ji prieštarauja Vaiko teisių konvencijos 2 str., kuriame teigiama, kad valstybių pareiga garantuoti visas teises kiekvienam vaikui be jokios diskriminacijos, be to ir Konstitucija įpareigoja, kad įstatymui, teismui ir kitoms institucijoms visi asmenys būtų lygūs (29 str.). Taigi nepilnamečis dėl objektyvių priežasčių negalintis įvykdyti laisvės apribojimo bausmės, gali būti atleidžiamas nuo bausmės ir vietoj jos jam galėtų būti skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės.

Nepilnamečiui vengiant atlikti paskirą laisvės apribojimo bausmę, ši bausmė keičiama areštu pagal BK 49 ir 65 straipsniuose nustatytas taisykles. Teismui keičiant paskirta bausmę į dar griežtesnę yra būtina atsižvelgti ir labai objektyviai vertinti nepilnamečio netinkamą elgesį, ar jis tikrai tyčia nesilaiko jam paskirtų draudimų, ar ir toliau jo elgesys yra neteisėtas, ar jis vartoja alkoholį, narkotikus ir pan. Svarbu paminėti, kad baudžiamojo įstatymo leidėjas išskiria nepilnamečių ir numato, kad arešto bausmė negali trukti ilgiau nei 45 paras (BK 90 str. 4 d.).

Laisvės apribojimo bausmė yra viena iš naujausių Lietuvoje, tačiau nepilnamečiams ji taikoma yra labai dažnai, tai įrodo ir anksčiau aptarti statistiniai duomenys. Šios bausmės esmė, kad draudimai ir įpareigojimai neatskiria nepilnamečio nuo visuomeninio gyvenimo, neapriboja žmogaus laisvės mokytis, dirbti, gyventi šeimoje, o tik padeda apsaugoti nepilnamečių nuo neteisėto elgesio ateityje, o kartu mokina jų laikytis elgesio standartų, ribojant tam tikrus faktorius, kurie gali turėti jam neigiamos įtakos. Teismas skirdamas šia bausmę turi objektyviai ir išsamiai įvertinti nepilnamečio asmenybės ypatybės, jo nusikalstamo elgesio pakartotinumą, veiksnius nulėmusius jo neteisėtą elgesį, nes tik tokiu būdu gali būti skiriami tinkami individualiai parinkti draudimai ar įpareigojimai, kurie padėtų įgyvendinti šios bausmės tikslus.

3.2.4. Areštas

Areštas yra trumpalaikis laisvės atėmimas. Dėl šios bausmės trumpalaikiškumo ir jos gebėjimo teigiamai paveikti nuteistąjį asmenį per trumpą laiką yra gana dažnai diskutuojama. Vieni neigiamai vertina šio bausmės taikymą, nes areštas yra nepakankamai ilgas, kad pataisytų ir per ilgas, kad neturėtų neigiamos įtakos. Kiti išreiškia nuomonę, kad tai trumpalaikis šokas.¹⁵⁸ Ši bausmė tarsi yra atsvara teismui, nagrinėjančiam nepilnamečių bylas ir galimybė parinkti tinkamą bausmę nei per daug ilgos trukmės laisvės atėmimo bausmę, nei per daug švelnią, kuri nepadarytų reikiamo

¹⁵⁸ Pradel. L. lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 522.

poveikio. Be to arešto taikymas kartu gali būti taikomas kaip ir viešųjų darbų, baudos ar laisvės apribojimo bausmių vengimo pasekmė.

Nepilnamečių arešto bausmė nėra taikoma visose šalyse, jos nėra numatytos Olandijos, Lenkijos baudžiamuosiuose įstatymuose. Pavyzdžiui, Vokietijos Jaunimo teismo įstatyme areštas yra traktuojamas ne kaip kriminalinė bausmė, bet kaip pataisos priemonė, kuri jaunuoliams yra skiriama nuo 2 iki 28 dienų. Tame pačiame Vokietijos įstatymo 90 str. numato, kad jaunimo arešto vykdymas turi padidinti jaunuolio garbės pojūtį ir suvokimą, kad už savo padarytą veiką jis turi atsakyti. Arešto vykdymas jaunuoliams turi būti auklėjamas ir turi padėti jaunuoliui įveikti sunkumus, kurie turėjo įtakos veikos padarymui.¹⁵⁹ Tuo tarpu Lietuvoje areštas kaip kriminalinė bausmė nepilnamečiams yra numatytas nuo 2000 m. Areštas tai teismo nuosprendžiu skiriama, nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui, valstybės prievartos priemonė, trumpalaikis laisvės atėmimas griežto izoliavimo sąlygomis. Tai netgi vadinama šoko terapija kaltininkui.¹⁶⁰ Pagrindinis arešto bausmės nubaudimo elementas yra laisvės atėmimas taikant griežtus apribojimus atliekant bausmę – režimas. Pats režimas yra apibrėžiamas, kaip diferencijuotų arešto bausmės vykdymo sąlygų ir areštą atliekančių nuteistųjų elgesio taisyklių visuma.¹⁶¹ Nuteistieji arešto bausme yra laikinai izoliuojami ir nuolatos prižiūrimi, tai yra būdinga ir terminuotai laisvės atėmimo bausmei, tačiau skirtumai atsiranda lyginant kiekybinius ir kokybinius rodiklius, tai yra terminus ir sąlygas. BK 90 str. 4 d. apibrėžia arešto kiekybinį rodiklį ir nustato, kad nepilnamečiui gali būti skiriama nuo 5 iki 45 parų arešto ir nepilnametės mergaitės ją atlieka Panevėžio pataisos namuose, o berniukai – Pravieniškių 3-juose pataiso namuose.¹⁶²

Lietuvoje galima pastebėti tendenciją, kad arešto bausmės skyrimas nepilnamečiams žymiai sumažėjo atsiradus laisvės apribojimo bausmei. Jei 2003 m. arešto bausmė buvo paskirta 393 nepilnamečiams (17,32 proc. visų nuteistų nepilnamečių), o 2004 m. – 395 (24,87 proc.), tai jau 2005 m. ši bausmė buvo skirta tik 108 nepilnamečiams (8,12 proc.); 2006 m. – 88 (7,10 proc.); 2007 m. – 34 (2,98 proc.); 2008 m. – 62 (5,12 proc.); 2009 m. – 73 (5,60 proc.); 2010 – 53 (4,60 proc.) (priedas Nr. 2).¹⁶³ Ši bausmė skiriama dažniausiai yra už kvalifikuotą vagystę, plėšimą, viešosios tvarkos pažeidimą ir kt.

Arešto bausmė skiriama vadovaujantis tik BK specialiosios dalies konkretaus straipsnio sankcijoje numatytais atvejais ir BK 49, 54 ir 90 str. nustatytais taisyklėmis. Arešto bausmė yra atliekama areštinėse ir arešto terminas yra skaičiuojamas paromis. BK ši bausmė dažniausiai yra numatyta už baudžiamuosius nusižengimus, nesunkius ir apysunkius nusikaltimus. Už nusikaltimą

¹⁵⁹ Sakalauskas G. Vaikų ir jaunimo baudžiamosios atsakomybės užsienio šalyse raidos tendencijos. Vilnius: Teisės problemos. 2000, Nr. 3-4. P. 58.

¹⁶⁰ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Vilnius: Justitia, 2006. P. 220.

¹⁶¹ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Vilnius: Justitia, 2006. P. 220.

¹⁶² Valstybės žinios, 2005, Nr. 70-2550.

¹⁶³ Statistikos departamentas. Nusikalstamumas ir teisės institucijų veikla. Vilnius: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės, 2006, 2009, 2010.

nustatoma nuo 15 iki 90 parų arešto, už baudžiamąjį nusižengimą – nuo 10 iki 45 parų arešto (BK 49 str. 3 d.). Įstatymų leidėjas neriboja nepilnamečių amžiaus ribos, nuo kurios būtų galima arešto bausmė, todėl jau vaikams nuo 14 metų gali būti taikomas trumpalaikis laisvės atėmimas. Teismas skirdamas šią bausmę, turi atsižvelgti į nepilnamečio amžių, nes pavyzdžiui, 14 metų ir 17 metų nepilnamečių skirtingos savimonės, socialinės brandos įtakoje, paskirtos bausmės poveikis skiriasi. Be to dažnai nepilnamečiai neadekvačiai reaguoja į socialinės aplinkos pasikeitimus.¹⁶⁴ Palyginimui, Rusijoje areštas yra skiriamas nepilnamečiams, kurie teismo nuosprendžio priėmimo metu jau turi 16 metų, šios bausmės terminas yra nuo 1 iki 4 mėnesių.¹⁶⁵

Aptariamos bausmės terminą Lietuvoje teismas nustato kiekvienu konkrečiu atveju atskirai, atsižvelgdamas visų pirmą į padarytos nusikalstamos veikos pavojingumą, jos padarymo aplinkybes. Taip pat labai svarbus vertinimo kriterijus yra nepilnamečio amžius, jo socialinė branda, sveikata bei kitos BK numatytos aplinkybės (BK 54 str. 2 d., 91 str. 1 d.). Svarbu paminėti, kad atsižvelgus į nepilnamečio mokymosi pirmenybę ir kitas svarbias aplinkybes, areštas gali būti skiriamas atlikti poilsio dienomis, kurios yra numatytos Darbo kodekso 156 str. Vadovaujantis BK 49 str. 5 d. nepilnamečiui pažeidus arešto atlikimą poilsio dienomis tvarką, teismo sprendimu gali būti pakeičiamas į įprastinę arešto atlikimą tvarką.

BK 49 str. 5 d. normų nuostatos suteikia teismui tik teisę, bet ne pareigą skirti atlikti arešto bausmę poilsio dienomis ir tik tais atvejais, jeigu paskirta asmeniui ne daugiau kaip 45 paros arešto, ir jeigu jis nevengia šios bausmės atlikti. Tokia įstatymo suteikta galimybė teismui leidžia individualizuoti arešto bausmės atlikimą tam tikrais gyvenimo atvejais (pvz., nuteisus šia bausme besimokantį nepilnametį už neatsargų nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą) yra pagrįsta ir teisinga. Pritartina A. Dapšio nuomonei, kad būtų tikslinga papildyti BK 49 str. 5 d. nuostata, kad atlikti areštą poilsio dienomis teismas gali nustatyti tik esant teismo sutikimui.¹⁶⁶ Ši nuostata sustiprintų paties nuteistojo asmens atsakomybę atlikti areštą minėta tvarka, o pažeidus šią tvarką, ji keičiama įprastine arešto atlikimo tvarka.

Arešto bausmės skyrimas nepilnamečiams jau nuo 14 metų įpareigoja teismus atsižvelgti ne tik į nusikalstamos veikos pavojingumą, jos padarymo aplinkybes, bet taip pat ir nepilnamečio amžių, nes 14 metų ir 17 metų nepilnamečių sąmonė, supratimas bei socialinė branda yra skirtinga ir arešto bausmės paskyrimas skirtingo amžiaus nepilnamečiams gali sukelti skirtingas pasekmes. Ši bausmė taip pat yra tarsi ir kitų bausmių vengimo pasekmė. Vengiant teismo paskirtų bausmių atlikimo

¹⁶⁴ *Drakšienė A., Drakšas R.* Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 256.

¹⁶⁵ *Jatkevičius A.* Vaikų ir jaunimo baudžiamosios atsakomybės užsienio šalyse raidos tendencijos. Vilnius: Teisės problemos. 2000, Nr. 3-4. P. 117.

¹⁶⁶ *Dapšys A., Misiūnas J., Čaplinskas A.* Bausmės individualizavimo teisinės problemos. *Baudžiamojo įstatymo normų ir jų taikymo teismų praktikoje sisteminė analizė.* Vilnius: Teisės institutas, 2008. P. 47.

(viešųjų darbų, baudos ar laisvės apribojimo) šios bausmės gali būti keičiamos griežtesne arešto bausme.

3.2.5. Terminuotas laisvės atėmimas

Laisvės atėmimas yra dviejų rūšių: terminuotas laisvės atėmimas ir neterminuotas, tai yra laisvės atėmimas iki gyvos galvos. Nepilnamečių laisvė ribojama gali būti tik terminuotai ir pagrindinės šios bausmės nuostatos yra aprašytos BK 50 str. Nepilnamečiams laisvės atėmimas jau šimtmečiais yra griežčiausia prievartos priemonė. Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje yra pabrėžiama, kas laisvės atėmimas nepilnamečiui yra taikomas tik išimtiniais atvejais, užkertant kelią nusikalstamų veikų atlikimui ateityje. Nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklių 2 straipsnyje yra teigiama, kad nepilnamečių laisvės atėmimas turėtų būti kraštutinė priemonė ir trukti minimalų būtiną laiką bei būti taikoma tik išskirtiniais atvejais.¹⁶⁷ Pasak I. Michailovič, tai lemia ne tik amžiaus ypatumai, bet ir daugelis kitų aplinkybių. Paprastai nepilnametis iš anksto nesirengia padaryti nusikaltimo ir nenumato kėsintis objektu ar dalyku; nepilnamečiams dažniausiai būdinga staigioji tyčia, kurią įgyvendinama primityviausiais būdais ir priemonėmis, dėl savo individualių psichikos savybių jis nevisiškai suvokia teisinių, socialinių ar psichologinių savo veikos padarinių ir todėl lengvabūdiškai tikisi jų išvengti.¹⁶⁸

Nors šios bausmės skyrimo nepilnamečiams yra pabrėžiama neigiama įtaka, tačiau ir kitose šalyse jauniems nusikaltėliams yra numatyta laisvės atėmimo bausmė (Austrijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje ir kt.). Pagrindinis šios bausmės požymis yra tas, kad nuteistasis nepilnametis yra atskiriamas nuo savo šeimos, jis yra izoliuojamas nuo visuomenės ir laikomas uždaroje įstaigoje, pagal tam tikrą režimą. G. Švedas šia bausmę yra apibrėžęs, kaip nusikaltimą padariusio asmens izoliavimą pagal įsiteisėjusį apkaltinamąjį teismo nuosprendį, uždarius jį tam tikram laikui specialioje valstybinėje įstaigoje siekiant pataisymo tikslo.¹⁶⁹ JTO priimtų Standartinių minimalaus elgesio su kailiniais taisyklių 58 str. nustatyta: „Nuosprendžio įkalinti arba atimti laisvę tikslas ir pateisinimas yra apsaugoti visuomenę ir užkirsti kelią jai gresiantiems nusikaltimams“.¹⁷⁰

Galima teigti, kad laisvės atėmimo bausmės pagrindinis tikslas yra tai, kad atlikęs paskirtą bausmę nepilnametis nebusikalstų. Tai yra siekimas, kad nusikaltimą padaręs nepilnametis, atlikęs jam paskirtą terminuotą laisvės atėmimo bausmę, norėtų ir gebėtų prisitaikyti prie visuomenės gyvenimo, norėtų ir gebėtų laikytis įstatymų. 2005 m. E. Vileikienės atliktas tyrimas atskleidė, kad visi nuteistieji pataisos namuose lanko pagrindinę mokyklą bei grupinio užimtumo programas, sudarytos yra geros sąlygos sportuoti bei galimybė įsigyti stalių, siuvėjų ir kepėjų profesijas.

¹⁶⁷ Žmogaus teisės: Jungtinių Tautų dokumentai. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000. P. 188.

¹⁶⁸ Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius: Justitia, 2001. P. 40.

¹⁶⁹ Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 64.

¹⁷⁰ Žmogaus teisės: Jungtinių Tautų dokumentai. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000. P. 179.

Rezultatų analizė parodė, kad nepilnamečiai teigiamai vertino gyvenimo sąlygas Kauno nepilnamečių patalos namuose. Net 89 proc. patenkinti galimybe mokytis, 78 proc. – sportavimo sąlygomis, 69 proc. – galimybe įsigyti profesiją, tiek pat – grupinio užimtumo programomis. Dauguma (80 proc.) visiškai arba beveik patenkinti savo santykiais su kitais nuteistaisiais bei santykiais su administracija.¹⁷¹ Remiantis šiais tyrimo rezultatais, darytina išvada, kad atliekant terminuotą laisvės atėmimo bausmę, nepilnametis yra izoliuojamas ir gyvena tam tikro laiko tarpą nustatytu režimu, tačiau kartu jam jau yra užtikrintos galimybės lavintis, bendrauti bei mokytis tam tikros tvarkos, kad pasibaigus paskirtos bausmės terminui, jam būtų kuo lengviau socializuotis. Tokius reikalavimus kelia ir Vaiko teisių konvencijos 40 str. 1 d., kurioje numatyta vaiko, įtariamąjį pažeidusio baudžiamuosius įstatymus, kaltinamo arba pripažįstamo kaltu dėl jų pažeidimo, teisė, kad elgesys su juo būtų toks, kuris ugdytų jo orumą ir reikšmingumą, pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, kad būtų atsižvelgiama į jo amžių ir jaučiamas noras padėti jam reintegruotis bei atlikti naudingą vaidmenį visuomenėje.¹⁷² Tačiau S. Gečėnienės atliktas tyrimas vis dėl to įrodė: „Laisvės atėmimo bausmė nedaro asmenybei aiškaus koreguojančio poveikio kiekvieną kartą. <...> Gal laisvės atėmimo poveikis yra, tačiau jis yra labai silpnas ir pasireiškia tik veikiant kitiems veiksniams“.¹⁷³

Nepilnamečiams daugiausiai yra paskiriamų terminuotų laisvės atėmimo bausmių lyginant su kitų bausmių skaičiumi, tačiau galima pastebėti, kad bendras skaičius nuo 2003 m. šiek tiek sumažėjo ir terminuota laisvės atėmimo bausmė sudaro daugiau nei pusę visų kitų nepilnamečiams taikomų bausmių skaičiaus: 2003 m. terminuota laisvės atėmimo bausmė buvo paskirta 1681 nepilnamečių (74,09 proc. visų nuteistų nepilnamečių); 2004 m. – 1037 (65,30 proc.); 2005 m. – 805 (60,53 proc.); 2006 m. – 760 (61,29 proc.); 2007 m. – 731 (64,12 proc.); 2008 m. – 718 (59,29 proc.); 2009 m. – 746 (57,17 proc.); 2010 m. – 659 (57,16 proc.) (priedas Nr. 2).¹⁷⁴

Skirdamas šia bausmę teismas vadovaujasi BK 50, 54 bei kituose straipsniuose numatytais pagrindais, taip pat atsižvelgdamas ir į BK 90, 91 straipsniuose nurodytas nepilnamečiams taikomas taisykles. Terminuotas laisvės atėmimas nepilnamečiui gali būti skiriamas, jeigu teismas turi pagrindą manyti, jog kitų bausmių nepilnamečio nusikalstamiems polinkiams pakeisti nepakanka, arba jei nepilnametis padarė sunkų ar labai sunkų nusikaltimą. Pavyzdžiui, M. K. buvo teisiamas turėdamas neišnykusį teistumą už vagystę. Tokiu atveju LAT kolegija konstatavo, jog tokiomis aplinkybėmis teismas padarė pagrįstą išvadą, kad kitos rūšies bausmių nepilnamečio nusikalstamiems polinkiams pakeisti nepakanka ir kad bausmės tikslai bus pasiekti tik paskyrus

¹⁷¹ Vileikienė E. Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: socialinė analizė. Vilnius: Justitia, 2007. P. 111.

¹⁷² Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501.

¹⁷³ Gečėnienė S. Baudžiamosios justicijos poveikis nepilnamečio asmenybei. Daktaro disertacija. Vilnius, 2002. P. 31.

¹⁷⁴ Statistikos departamentas. Nusikalstamumas ir teisės institucijų veikla. Vilnius: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės, 2006, 2009, 2010.

griežčiausią sankcijoje už padarytas nusikalstamas veikas numatytą bausmę – laisvės atėmimą.¹⁷⁵ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2009 m. gruodžio 15 d. nutartyje pasisakė, kad kaip matyti iš pirmosios instancijos teismo nuosprendžio, skiriant bausmę E. G. (dėl vagystės iš V. V. ir dėl vagystės iš V. K. automobilio) atsižvelgta į visas reikšmingas aplinkybes: jis nuolatos daro nusikalstamas veikas, du kartus atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, paskiriant auklėjamojo poveikio priemones, kurios teigiamos įtakos jo elgesiui neturėjo, gyvena su motina, kuri dažnai jį palieka be priežiūros. Netgi šios baudžiamosios bylos teismo nagrinėjimo laikotarpiu įtariamas padaręs keletą vagysčių. Teismas padarė išvadą, kad ne laisvės atėmimo bausmės E. G. nusikalstamiems polinkiams pakeisti nepakanka.¹⁷⁶ Teismų praktika įrodo, kad nepilnamečiams terminuota laisvės atėmimo bausmė skiriama, kai prieš tai taikytas atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės ar paskirtos auklėjamojo poveikio priemonės neturėjo teigiamos įtakos nepilnamečio nusikalstamumui.

Kai skiriama laisvės atėmimo bausmė nepilnamečiui, jos minimumą sudaro pusė minimalios bausmės, numatytos BK straipsnio, pagal kurį teisiama nepilnametis, sankcijoje. Jei straipsnio pagal kurį, teisiama nepilnametis sankcijoje nenurodytas, laisvės atėmimo bausmės minimumas, tai nepilnamečiui kaip ir suaugusiajam jis yra 3 mėnesiai. (BK 91 str. 3 d.). A. Drakšienės teigimu: „Ši nuostata dalinai sureguliuoja ir šalina tuos galiojančius baudžiamųjų įstatymų nenuoseklumus, kurie trukdydavo teismams paskirti teisingą bausmę nepilnamečiams.“¹⁷⁷

Pagal naujojo BK 90 str. nepilnamečiui laisvės atėmimo bausmės maksimumas negali viršyti 10 metų. Tai yra maksimali riba, kurios negalima viršyti, nors yra padaromi ir keli sunkiausi nusikaltimai. Šios bausmės terminas skaičiuojamas yra metais, mėnesiais ir dienomis.¹⁷⁸ Palyginimui Austrijos BK numatyta, kad jaunuoliams, kuriems nusikaltimo padarymo metu dar nebuvo sukakę 16 metų maksimali laisvės atėmimo trukmė negali viršyti 10 m., o jaunuoliams nuo 16 iki 19 metų amžiaus – 15 metų. Minimali laisvės atėmimo trukmė abiem atvejais yra 1 metai.¹⁷⁹ Olandijoje bausmės ribos nustatytos nuo 12 – 15 metų amžiaus jaunuoliams yra nuo 1 iki 12 mėn., o 16 – 17 metų amžiaus – iki 23 mėnesių.¹⁸⁰, tai yra kur kas žemesnės ribos nei Lietuvoje ar Austrijoje. Pagal galiojanti Lietuvos BK ilgiausios trukmės laisvės atėmimo bausmė yra skiriama už tyčinius nužudymus sunkinančiomis aplinkybėmis, o trumpiausia – už fizinio skausmo sukėlimą ar nežymų sveikatos sutrikdymą, vagystes. Nepilnamečiai paskirtos laisvės atėmimo bausmės neatlieka kalėjimuose. Bausmės atlikimo vietą nustato teismas ir šiuo metu šią bausmę nepilnamečiai atlieka

¹⁷⁵ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K–13/2009.

¹⁷⁶ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K–425/2009.

¹⁷⁷ *Drakšienė A.* Bausmių skyrimo ribos. Vilnius: Teisė. 1995, Nr. 29. P. 21.

¹⁷⁸ *Piesliakas V.* Lietuvos baudžiamoji teisė. Vilnius: Eugrimas, 2006. P. 223.

¹⁷⁹ *Gečėnienė S.* Vaikų ir jaunimo baudžiamosios atsakomybės užsienio šalyse raidos tendencijos. Vilnius: Teisės problemos. 2000, Nr. 3-4. P. 77.

¹⁸⁰ *Sakalauskas G.* Vaikų ir jaunimo baudžiamosios atsakomybės užsienio šalyse raidos tendencijos. Vilnius: Teisės problemos. 2000, Nr. 3-4. P. 87.

pataisos namuose. Pagal BVK 78 str. bausmę atliekantys nepilnamečiai yra suskirstomi į dvi grupes: paprastąją ir lengvąją grupes. Nauji atvykę yra skiriami į paprastąją grupę, o vėliau neturint drausminių nuobaudų ir atlikę ne mažiau kaip 6 mėnesius paskirtos bausmės nepilnamečiai gali būti perkelti į lengvąją grupę.

I. Michailovič atliktas tyrimas leido padaryti išvadą, kad laisvės atėmimo bausmė neužkirto kelio daugumos tiriamųjų pakartotiniams nusikaltimams (neatliko visų bausmės paskirtų elementų)¹⁸¹, todėl terminuota laisvės atėmimo bausmė nepilnamečiams tikslinga taikyti tik tokiais atvejais, kai prieš tai visos skirtos auklėjamojo poveikio priemonės, ar švelnesnės bausmės nesustabdė nepilnamečio nusikalstamumo, o atvirkščiai jo nusikaltimai tik sunkėjo. Taip pat anksčiau minėtas tyrimas įrodė, kad asmenų, nuteistų laisvės atėmimo bausme, adaptacijos procesas paleidus iš laisvės atėmimo vietų yra labai sudėtingas, todėl svarbu, kad vykdant šią bausmę nepilnamečiai gautų kuo aukštesnės motyvacijos, kvalifikacijos specialistų pagalbą, mokymą, užimtumą, kad pasibaigus bausmės terminui jiems kuo lengviau būtų integruotis į visuomeninį gyvenimą ir elgtis nepažeidžiant įstatymų.

¹⁸¹ *Michailovič I.* Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Vilnius, 2001. P. 51.

4. NEPILNAMEČIŲ ATLEIDIMO NUO BAUSMĖS YPATUMAI

Nepilnametis nubaustas už padarytas nusikalstamas veikas, gali būti atleidžiamas nuo bausmės vykdymo ir galima išskirti du baudžiamosios teisės institutus, kurie suteikia teismui tokią teisę: a) bausmės vykdymo atidėjimas nepilnamečiui; b) asmens, kuriam nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo suėję aštuoniolikos metų, lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą arba laisvės atėmimo bausmės jam pakeitimas švelnesne bausme.

Nepilnamečiams teismo sprendimu pripažintiems kaltais, realios bausmės vykdymas gali būti atidedamas. BK 92 str. yra numatytas bausmės vykdymo atidėjimas nepilnamečiams asmenims. Svarbu pabrėžti, kad atidedamas gali būti tik terminuotos laisvės atėmimo bausmės vykdymas. LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2009 m. kovo 10 d. nutartyje nurodė, kad bausmės vykdymo atidėjimo nuostatos BK yra numatytos dviejuose straipsniuose – BK 75 ir 92. Bausmės vykdymo atidėjimas pagal BK 75 str. nuostatas, taikomas asmenims, kurie nusikaltimus padarė būdami pilnamečiai. Nuteistasis D. R. (gim. 1988 m. vasario 10 d.) nusikaltimą padarė 2005 m. rugpjūčio 10 d., t. y. būdamas nepilnametis 17 metų amžiaus, todėl jam atidedant bausmę už padarytą nusikaltimą reikia vadovautis BK 92 str. nustatytais sąlygomis.¹⁸² Taigi pagal galiojantį baudžiamąjį įstatymą, Lietuvoje yra galimybė sąlygiškai atleisti nepilnamečius nuo laisvės atėmimo bausmės vykdymo ir tai yra viena iš probacijos rūšių. Probacija apima LR įstatymuose numatytus bausmės vykdymo atidėjimo, lygtinio atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų institutus.¹⁸³

BK yra numatytos šios pagrindinės sąlygos, kuomet bausmės vykdymas nepilnamečiui gali būti atidėtas: a) nepilnametis yra nuteistas laisvės atėmimu ne daugiau kaip 4 metams už vieną ar kelis tyčinius nusikaltimus; b) teismas nusprendžia, kad yra pakankamas pagrindas manyti, jog bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo. Teismas gali atidėti bausmės vykdymą nepilnamečiui, tik esant šioms sąlygoms. Pirmoji priklauso nuo padarytos veikos pavojingumo laipsnio, kaltės formos, rūšies, padarytos nusikalstamos veikos motyvų ir tikslų, kaltininko asmenybės, atsakomybę sunkinančių ir lengvinančių aplinkybių ir kt. Antroji sąlyga priklauso nuo kaltininko asmenybės, jo gyvenimo ir auklėjimo aplinkybių.¹⁸⁴ LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2009 m. gruodžio 8 d. nutartyje nurodė, kad svarstydamas bausmės vykdymo atidėjimo klausimą ir sprenddamas, ar bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo, teismas turi nuodugniai išnagrinėti visas bylos aplinkybes, susijusias tiek su padaryta nusikalstama veika, tiek su nuteistojo asmenybe, t. y. įvertinti tiek nusikalstamos veikos pobūdį, pavojingumo laipsnį, tiek kaltininko vaidmenį darant nusikalstamą veiką, jo asmenybę, elgesį prieš nusikalstamos

¹⁸² Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamojo byla Nr. 2K-94/2009.

¹⁸³ Valstybės žinios, 2004, Nr. 83-3008.

¹⁸⁴ *Drakšienė A., Drakšas R.* Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius: Eugrimas, 2007. P. 340.

veikos padarymą, darant nusikalstamą veiką, tiek jo elgesį po nusikalstamos veikos padarymo.¹⁸⁵ Taigi atidėti laisvės atėmimo bausmės vykdymą nepilnamečiui teismas gali tik esant BK 92 str. numatytoms sąlygoms ir pakankamam pagrindui manyti, kad bausmės tikslai bus pasiekti be realaus laisvės atėmimo bausmės atlikimo. LAT šioje byloje pripažino kad apylinkės ir apygardos teismas netinkamai įvertino bylos aplinkybes: „Teismai vertino tik tas bylos aplinkybes, kurios formaliai leido M. J. taikyti BK 92 str. 1 d. nuostatas: tai, kad prisipažino, nuoširdžiai gailisi, kad tėvai ėmėsi priemonių pakeisti jo gyvenamąją ir mokslo vietas, kad naujojoje mokslo vietoje apibūdinamas teigiamai, tačiau visiškai nevertino to, kad jis prieš šį nusikaltimą padarė keturis apysunkius nusikaltimus ir teismo nuosprendžiu buvo pripažintas kaltu bei vadovaujantis BK 93 str. atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, po šio nuosprendžio priėmimo praėjus nepilniems dviem mėnesiams, vėl padarė sunkų nusikaltimą, už kurį buvo nuteistas skundžiamu nuosprendžiu ir kt.¹⁸⁶ Pateiktas pavyzdys įrodo, kad ne visada apylinkės ir apygardos teismai tinkamai vertina bylos aplinkybes, taikydami bausmės vykdymo atidėjimą nepilnamečiams ir ne visada tinkamai įvertina pagrindą, kad bausmės tikslai bus pasiekti be realaus laisvės atėmimo bausmės atlikimo.

Baudžiamasis įstatymas nenumato reikalavimų dėl padarytų tyčinių nusikaltimų sunkumo, todėl ir padariusiam sunkų tyčinį nusikaltimą ar kelis nusikaltimus, gali būti taikomas bausmės vykdymo atidėjimas. Išimtis ta, kad galutinė subendrinta bausmė nebūtų didesnė nei 4 metai laisvės atėmimo. Paskirtų visų kitų bausmių išskyrus laisvės atėmimą, vykdymas negali būti atidedamas. Bausmės vykdymas atidedamas gali būti nuo 1 iki 3 metų ir jis pradedamas vykdyti yra nuo nuosprendžio paskelbimo dienos.

Baudžiamajame įstatyme yra numatyta, kad teismas, atidedamas paskirtos bausmės vykdymą, privalo nepilnamečiui paskirti vieną ar net kelias derančias auklėjamojo poveikio priemones, tai gali būti įspėjimas, turtinės žalos atlyginimas, elgesio apribojimas ir kt., išskyrus atidavimą į specialią auklėjimo įstaigą. Turi būti teismo parenkamos tokios auklėjamojo poveikio priemonės, kurios geriausiai užtikrintų nepilnamečio resocializaciją. Jei nepilnametis bausmės vykdymo atidėjimo metu įvykdė visas paskirtas aukščiau minėtas priemones, įpareigojimus, nepadarė naujų nusikalstamų veikų ir svarbiausia yra pagrindas jau manyti, kad nepilnametis nebedarys naujų nusikaltimų, suėjus bausmės vykdymo atidėjimo terminui teismas atleidžia jį nuo bausmės ir jos vykdymo. Jei nepilnametis esant bausmės vykdymo atidėjimui padarė naujus nusižengimus, už kurios jam buvo skirtos administracinės nuobaudos ar drausminio poveikio priemonės, teismas turi teisę metams pratęsti bausmės vykdymo atidėjimo terminą. Jei nepilnametis nevykdo paskirtų teismų draudimų ar įpareigojimų ir pan., teismas kontroliuojančios įstaigos teikimu nepilnametį raštu perspėja, kad bausmės vykdymo atidėjimas gali būti panaikintas. Teismas tokiais atvejais turi įvertinti tokių nesilaikymų priežastis, ar tikrai nėra jokių objektyvių priežasčių, kodėl nepilnametis nevykdė jam

¹⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji Nr. 2K–575/2009.

¹⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji Nr. 2K–575/2009.

paskirtų įsipareigojimų. Jei perspėtas nuteistasis ir toliau nesilaiko teismo nurodymų, toliau daro naujus nusižengimus, teismas turi teisę priimti sprendimą panaikinti bausmės vykdymo atidėjimą ir vykdyti paskirtą bausmę.

Bausmės atidėjimo tikslas yra pataisyti nepilnamečius, jų neizoliuojant nuo visuomeninio gyvenimo, o paskyrus auklėjamojo poveikio priemones, kontroliuoti jų elgesį ir sulaikyti juos nuo naujų nusikaltimų padarymo, todėl teismas visada turi vertinti šios priemonės tikslingumą. Jei jau anksčiau buvo taikyta ši priemonė, tačiau nepilnamečio tai vis tiek nesulaikė nuo naujų nusikaltimų padarymo, tai pakartotinai taikyti tas pačias priemones jau nebėra tikslinga. Remiantis statistiniais duomenimis galima teigti, kad šis procesas yra taikomas dažnai: 2003 m. atidėtas bausmės vykdymas buvo 1023 nepilnamečiams, kurie buvo nuteisti laisvės atėmimo bausme (60,89 proc. iš nuteistų laisvės atėmimo bausme); 2004 m. – 1045 (61,8 proc.); 2005 m. – 405 (50,31 proc.); 2006 m. – 449 (59,10 proc.); 2007 m. – 400 (54,72 proc.); 2008 m. – 336 (46,80); 2009 m. – 353 (47,32 proc.) (priedas Nr. 3).¹⁸⁷ Galima teigti, kad pusei nuteistųjų nepilnamečių laisvės atėmimo bausme, jos vykdymas yra atidedamas. Visoje teisės doktrinoje vyraujanti nuomonė yra ta, kad bausmės vykdymo atidėjimas yra veiksminga nepilnamečių perauklėjimo priemonė. Nepilnamečiui tokiu būdu yra sudaromos sąlygos nebūti izoliuotam ir atskirtam nuo visuomeninio gyvenimo, o kartu yra ribojamos jo kaip asmens laisvės ir jo atžvilgiu yra įgyvendinama valstybės prievarta, siekiant jį perauklėti.

Kitas labai svarbus baudžiamosios teisės institutas ir viena iš probacijos rūšių yra asmens, kuriam nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo suėję 18 metų, lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą. Taip pat gali būti taikomas ir laisvės atėmimo bausmės pakeitimas švelnesne bausme (BK 94 str.). Tai yra nuteistojo, kuris atliko tam tikrą laisvės atėmimo bausmės dalį ir įkalinimo vietoje gerai elgėsi, paleidimas prieš terminą, jei jis laisvėje gerai elgsis ir laikysis jam iškeltų reikalavimų, už kurių nevykdymą jam gresia grąžinimas atgal į įkalinimo įstaigą.¹⁸⁸ Vadovaujantis BPK 360 str. norma, lygtinį atleidimą nuo bausmės prieš terminą arba jos pakeitimą švelnesne bausme taiko teismas bausmę vykdančios įstaigos teikimu. Šiame straipsnyje nėra numatyta jokių ypatumų nepilnamečiams. Kita ypatybė yra tai, kad BK 94 str. norma gali būti taikoma ir asmenims, kuriems nusikalstamos veikos padarymo metu jau buvo 18 metų, tačiau nebuvo suėję daugiau nei 21 metai ir jei teismas atsižvelgęs į veikos padarymo aplinkybes, asmens savybes, specialistų išvadas priima sprendimą, kad toks asmuo pagal socialinę brandą yra prilyginamas nepilnamečiui, bet kaip aptarta yra šiame darbe, tai realiai yra taikoma itin retai.

Jau pagal paties BK 94 str. pavadinimą, teismas turi diskreciją rinktis iš dviejų variantų, tai yra arba lygtinai atleisti nuo laisvės atėmimo bausmės vykdymo arba ją pakeisti švelnesne bausme.

¹⁸⁷ *Statistikos departamentas*. Nusikalstamumas ir teisės institucijų veikla. Vilnius: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės, 2006, 2009, 2010.

¹⁸⁸ *Pradel J.* Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 571.

Pasirinkimas (kaip ir bausmės vykdymo atidėjime) priklauso nuo daugelio aplinkybių, nuo pačios veikos pavojingumo, nuo atliekančio bausmę asmens elgesio, jo savybių, sveikatos būklės, šeimos ir pan.

Lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės gali būti taikomas tik, jei yra įvykdytos visos BK 94 str. 1 d. numatytos sąlygos: a) asmuo atliko ne mažiau kaip pusę paskirtos bausmės už neatsargų ar nesunkų ar apysunkį nusikaltimą arba ne mažiau kaip du trečdalius paskirtos bausmės už sunkų ar labai sunkų nusikaltimą; b) asmuo visiškai ar iš dalies atlygino padarytą turtinę žalą; c) asmens elgesys rodo, kad jį galima lygtinai atleisti nuo bausmės prieš terminą. Nesant nors vienai iš šių sąlygų, nepilnamečiui negali būti taikomas lygtinis atleidimas. Teismas laisvės atėmimo bausmę gali keisti švelnesne tik BK 90 str. 1 d. nurodyta bausme, tai gali būti viešieji darbai, laisvės apribojimas, areštas, išskyrus baudą. Teismas nusprendęs netaikyti lygtinio atleidimo, turi motyvuotai pagrįsti savo sprendimą. Pakartotinai teikti teismui svarstyti šį klausimą galima praėjus daugiau nei 6 mėnesiams (BVK 179 str. 3 d.). Priešingu atveju, jei teismas priima sprendimą taikyti lygtinį atleidimą, tai dažnai kartu tam tikram terminui riboja asmens elgesį skirdamas tam tikrus apribojimus ar draudimus, numatytus BK 87 str. 2 d. Šiuos suvaržymus teismas parenka savo nuožiūra, svarbiausia, kad šie draudimai vieni kitiems neprieštarautų ir nepilnametis turėtų realią galimybę juos visus įvykdyti. LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2009 m. sausio 8 d. nutartyje konstatavo, kad: „Apeliacinės instancijos teismas, parinkdamas konkretų įpareigojimą ir draudimą, neatsižvelgė į visas bylos aplinkybes, tinkamai neįvertino nepilnametį apibūdinančių duomenų ir parinko nuteistajam tokį draudimą (be šios priemonės vykdymą kontroliuojančių instancijų žinios keisti gyvenamąją vietą), kurio jis realiai negali įvykdyti. Byloje esantys duomenys patvirtina, kad žemesnės instancijos teismams nuosprendžių priėmimo metu buvo žinoma faktinė D. S. gyvenamoji vieta Airijos Respublikoje, kad ten jis gyvena kartu su motina, nuo 2008 m. rugsėjo mėn. ten ir mokosi. Nepaisant to, kad nagrinėjamoje byloje D. S. paskirtas draudimas akivaizdžiai jį verčia grįžti gyventi į Panevėžį, apeliacinės instancijos teismas į minėtas Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos nuostatas neatsižvelgė, taigi nepaisė vaiko interesų, taip pat nesivadovavo nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtimi padėti nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį derinant baudimą už padarytą nusikalstamą veiką su jo asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priešasčių šalinimu (BK 80 str. 3 p.)“.¹⁸⁹ Būtina užtikrinti, skiriant tam tikrus suvaržymus nepilnamečiui, galimybę juos realiai įvykdyti, atsižvelgiant į nepilnamečio gyvenimo sąlygas, sveikatos būklę, socialinę brandą ir pan.

Kriminologiniais tyrimais yra įrodyta, kad laisvės atėmimo bausmės taikymas, nepasiekia vieno iš svarbiausių bausmės tikslo ir „nepataiso“ nuteistojo, nes nepilnamečiai yra linkę kartoti

¹⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K-46/2009.

nusikalstamas veikas. Bausmės vykdymo atidėjimas ar lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą turėtų būti taikomas vis dažniau, nes nepilnametis būdamas izoliuotas nuo visuomenės, nuo savo šeimos, patiria neigiamus išgyvenimus ir jam sugrįžti, socializuotis, pritapti, tinkamai, teisėtai elgtis yra labai sunku. Būtina yra užtikrinti jiems deramą pagalbą ne tik atliekant laisvės atėmimo bausmę, o taip pat ir jai pasibaigus, nes nepilnamečiui vienam išspręsti savo psichologines problemas, išmokyti pačiam priimti tinkamus teisėtus sprendimus be profesionalios pagalbos neįmanoma. Teismai skirdami bausmes turi atsižvelgti ne tik į tai, kad „nebaudžiamumas“ gali nepilnamečius paskatinti dar daugiau nusikalsti, bet visų pirmą į tai, kokias pasekmes jam gali sukelti tam tikros bausmės paskyrimas, ar tikrai bausmė jam turės teigiamą įtaką ir jis nebusikals ateityje

IŠVADOS

1. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė tiek tarptautinės tiek Lietuvos teisinėse sistemose yra specifinė bendrosios baudžiamosios atsakomybės dalis. Pats nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimas, tai baudžiamuosiuose įstatymuose numatytų teisinių priemonių visuma, sudaranti prielaidas įvertinti vaikų padarytas nusikalstamas veikas. Jos turinį sudaro valstybės prievartos taikymas nusikalstamą veiką padariusiems nepilnamečiams, kuris pasireiškia įstatyme numatytų asmeninio ar turtinio pobūdžio sankcijos kaltininkui taikymu.
2. Tarptautinės teisės įtakoje Lietuvoje buvo reformuota nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Tarptautinės teisės įgyvendinimas nacionalinėje teisėje, sudarė galimybes modernizuoti, tobulinti, humanizuoti nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę.
3. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė yra susieta su nepilnamečių amžiumi, jų fizinių, psichinių ypatybių vertinimu. Nėra naudinga kalbėti apie mažamečių atsakomybės kriminalizavimą, nesant duomenų apie baudžiamosios atsakomybės teigiamą poveikį bei esant mažėjančiam mažamečių padariusių nusikalstamas veikas skaičiui.
4. Lietuvoje galiojančių baudžiamųjų teisinių priemonių sistema, taikoma nepilnamečiams už padarytus nusikaltimus apima tam tikras kriminalines bausmes, baudžiamuosius teisinius įpareigojimus, susijusius su bausmės vykdymo atidėjimu bei priverčiamąsias auklėjamojo poveikio priemones. Nepilnamečiams, pripažintiems kaltais už nusikaltimo padarymą, kuriems nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo suėję 18 metų, tačiau nebuvo suėję ir 21 metų ir jei teismas pripažįsta, kad toks asmuo pagal socialinę brandą prilygsta nepilnamečiui, gali būti skiriamos tik šios bausmės: viešieji darbai, bauda laisvės apribojimas, areštas ir terminuotas laisvės atėmimas.
5. Teismų naudojimas savo išimtinę teisę netaikyti BK 81 str. 2 d., vertinant asmenų socialinę brandą ir retas įtraukimas kitų specialistų į šį vertinimą, neskatina socialinės brandos sampratos plėtojimo ir jos turinio nustatymo praktikos Lietuvoje, tačiau tai ne nurodytų BK straipsnio normų trūkumas, o visų pirma šių normų taikymo ir jų įgyvendinimo užtikrinimo problema.
6. Vertindamas konkrečių bylų aplinkybes, teismas turi atsižvelgti ne tik į tai, kad skiriama bausmė turi atitikti baudžiamajame įstatyme numatytus reikalavimus, bet ir į nuostatas, kurios padeda individualizuoti bausmės skyrimą bei nuostatas, kurios įtvirtina pagrindinius teisės principus.
7. Skirdamas bausmę teismas turi atsižvelgti į padarytos nusikalstamos veikos pavojingumą, kaltės formą ir rūšį, nusikalstamos veikos motyvą, tikslus, stadiją, atsakomybę sunkinančias ir lengvinančias aplinkybes.
8. Nepilnamečio asmens, padariusio nusikalstamą veiką, auklėjimo ir gyvenimo sąlygos, sveikatos būklė, socialinė branda bei anksčiau jam jau taikytų poveikių priemonių veiksmingumas,

nepilnamečio elgesys po nusikaltimo padarymo – tai faktoriai, kurie turi būti vertinami teismo skiriant bausmę nepilnamečiui.

9. Bausmės tikslo įgyvendinimas, tai yra ne tik nubaudimas, bet ir svarbiausia teigiamas poveikis, apsaugojantis nepilnametį nuo naujų nusikalstamų veikų.

10. BK numatyta baudžiamojo poveikio priemonė taikoma nepilnamečiams – turto konfiskavimas leidžia susiformuoti nevienodai teismų praktikai ir vietoj jos turėtų būti skiriamos auklėjimo poveikio priemonės.

11. Išplėstinis turto konfiskavimo taikymas nepilnamečiams turėtų sumažinti turto konfiskavimo ribojimus, kurie šiuo metu dažniau tampa ne nepilnamečių interesų apsaugos priemone, o būdu išvengti turto konfiskavimo.

12. Terminuotą laisvės atėmimo bausmę nepilnamečiams teismas turėtų skirti tik išimtiniais atvejais, kai prieš tai visos skirtos auklėjamojo poveikio priemonės, ar švelnesnės bausmės nesustabdė nepilnamečio nusikalstamumo, o atvirkščiai jo nusikaltimai tik sunkėjo.

13. Bausmės atidėjimo tikslas yra pataisyti nepilnamečius, jų neizoliuojant nuo visuomeninio gyvenimo, o paskyrus auklėjamojo poveikio priemones, kontroliuoti jų elgesį ir sulaikyti juos nuo naujų nusikaltimų padarymo, todėl teismas visada turi vertinti šios priemonės tikslingumą.

14. Lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą leidžia susidaryti tendencijai, kad teismo nuosprendžiu paskirtos laisvės atėmimo bausmės termino vidurkis yra didesnis nei realiai atliktos bausmės vidurkis. Tai teigiama tendencija, nes terminuota laisvės atėmimo bausme nėra pasiekiamas pagrindinis bausmės tikslas ir nepilnamečiai nėra sulaikomi nuo naujų nusikaltimų padarymo.

SANTRAUKA

Įsigaliojus naujam BK buvo išskirtas naujasis skyrius reglamentuojantis nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumams, kuris nulėmė taikomų bausmių ir auklėjamo poveikio priemonių sistemos bei kitų specialiai jiems įstatyme skirtų bendrųjų taisyklių išimčių įtvirtinimą. Šis išimtinumas yra siejamas su visapusiškų nepilnamečių amžiaus, fizinų, psichinių ypatumų, dėl kurių jauniems nusikaltėliams ne visada būtina taikyti pačias griežčiausias bausmes, įvertinimu. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai, tai – siauresnis skiriamų bausmių sąrašas įtvirtintas baudžiamajame įstatyme, auklėjamojo poveikių priemonių alternatyvus sąrašas, šių bausmių ir auklėjimo poveikio priemonių skyrimo ypatybės nepilnamečiams, teistumo termino sutrumpinimo galimybė, švelnesnės atleidimo nuo bausmės vykdymo sąlygos. Šių ypatumų paskirtis yra tam tikrų gairių, nuostatų nurodymas, kurių turi laikytis teismas skirdamas bausmes nepilnamečiams.

Bausmė yra griežčiausia prievartos priemonė, kuri labiausiai suvaržo nepilnamečių laisves, teises bei sukelia sunkiausias padarinius. Bausmės paskyrimu yra siekiama ne vieno tikslo, o visų tikslų numatytų baudžiamajame įstatyme visumos. Tai ne tik nubaudimas, tačiau ir siekimas pakeisti nepilnamečio gyvenimo būdą, elgesį, šalinti neteisėto elgesio priežastis bei sulaukyti nepilnamečių nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo. Kiekvienas nusikaltęs asmuo turi teisę į teisingą bausmę, todėl teismas vertindamas konkrečias bylos aplinkybes, turi atsižvelgti ne tik į įstatymo numatytus reikalavimus, bet atsižvelgti ir į nuostatas, kurios padeda individualizuoti bausmės skyrimą bei nuostatas, kurios įtvirtina pagrindinius teisės principus. Skirdamas bausmę teismas turi atsižvelgti į padarytos nusikalstamos veikos pavojingumą, kaltės formą ir rūšį, nusikalstamos veikos motyvą, tikslus, stadiją, atsakomybę sunkinančias ir lengvinančias aplinkybes, nepilnamečio asmens, padariusio nusikalstamą veiką, auklėjimo ir gyvenimo sąlygas, sveikatos būklę, socialinę brandą bei anksčiau jam jau taikytų poveikių priemonių veiksmingumą, nepilnamečio elgesį po nusikaltimo padarymo. Tai aplinkybės, kurios nulemia asmenybės formavimąsi socialinės aplinkos įtakoje, kaltės vertinimą bei suvokimą savo elgesio padarinių.

SUMMARY

Entry into force of the new Criminal Code has been isolated a new chapter which is regulating the peculiarities of criminal responsibility of juveniles. This new chapter due the consolidation of punishments, sanctions on educational system and other specially exemptions of juveniles. This exclusivity is associated with the assessment of comprehensive juveniles age, physical and mental peculiarities for which is not always necessary to determine the most severe punishment to the young offenders. The peculiarities of criminal responsibility of juveniles are narrower list of punishments imposed which is consolidated in a new criminal law, the alternative list of education measures, the peculiarities of determining punishments and education measures to the juveniles, the term reduction of criminal opportunity and the milder conditions of exemption from execution. The purpose of these speculiarities is to indicate some guidelines and provisions which the court have to follow when is determining the punishment for juveniles.

The punishment is the most severe coercive measure which restricts the juveniles freedoms, rights and cause the most difficult consequences. The sentencing is aimed not at the one goal, but all the goals of the whole, which are provided in the new criminal law. It is not only the punishment, but also the ambition to change juveniles lifestyle, behavior, the elimination of unlawful conduct causes and the juvenile suppression of the new criminal offenses. The each offender has the right to the correct punishment, so the court must take into account not only the statutory requirements, but also to the provisions which help to individualize the determining punishment and consolidate the fundamental principles of law, when the court is estimating the specific circumstances of the case. The court has to take account when he is determining the punishment to the gravity of criminal offense, form and kind of guilt, the motive, goals, stadium of criminal offense, aggravating and mitigating circumstances of responsibility, to the education and living conditions, health, social maturity of juvenile offender and to the effectiveness of previously applied sanctions to him, furthermore to the behavior of juvenile after the crime was comitted. This are the circumstances which determine the personality formation in the influence of social environment, the strict evaluation and the understanding the consequences of their behavior.

PANAUDOTŲ ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. //Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas. Vilnius, 2008.
3. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas. Vilnius, 2009.
4. Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas. Vilnius, 2008.
5. Lietuvos Respublikos Darbo kodeksas. Vilnius, 2008.
6. Vaiko teisių konvencija. //Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501.
7. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. //Valstybės žinios. 2000, Nr. 96–3016.
8. Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas. //Valstybės žinios. 1995, Nr. 53 – 1290.
9. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. //Valstybės žinios. 1996, Nr. I-1234.
10. Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos apsaugos įstatymas. //Valstybės žinios. 2003, Nr. 70-3170.
11. Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas. //Valstybės žinios. 2006, Nr. 138-5267.
12. LR Baudžiamojo kodekso 47 straipsnio pakeitimo įstatymas. 2011, Nr. XI – 1350.
13. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gegužės 19d. nutarimas „Dėl nepilnamečių justicijos 2004 – 2009 m. programos patvirtinimo“. //Valstybės žinios. 1995, Nr. 39-971.
14. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gegužės 19 d. nutarimas Nr. 600 „Dėl nepilnamečių justicijos 2004 – 2008 metų programos patvirtinimo“. //Valstybės žinios. 2004, Nr. 83-3008.
15. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 47 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas. 2011, Nr. XI – 1302.
16. Lietuvos Respublikos Prezidentės Dalios Grybauskaitės dekretas. Dėl LR Seimo priimto LR Baudžiamojo kodekso 47 straipsnio pakeitimo įstatymo grąžinimo LR Seimui pakartotinai svarstyti. 2011, Nr. 1K – 650.

Specialioji literatūra

1. Abramavičius A., Mickevičius D., Švedas G. Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje. Vilnius, 2005.
2. Andriulis V., Gečėnienė S., Jatkevičius A., Michailovič I., Sakalauskas G. Vaikų ir jaunimo baudžiamosios atsakomybės užsienio šalyse raidos tendencijos. //Teisės problemos, Nr. 2000/3–4.

3. Aiškinamasis raštas dėl LR Baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo 72³ ir 189¹ straipsniais įstatymo ir LR Baudžiamojo proceso kodekso 91, 94 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 168¹ straipsniu įstatymo projektu.
4. Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius, 2001
5. Beccaria Č. Apie nusikaltimus ir bausmes. Vilnius, 1992.
6. Beinoravičius D., Greičius M., Jatkevičius A., Malaškevičienė T., Michailovič I., Piliavecas A., Sakalauskas G. Nepilnamečių justicija Lietuvoje. Vilnius, 1998.
7. Blažys V., Goda G., Kajokienė A., ir kt. Kvalifikacijos kėlimo kursų "Nepilnamečių kriminalinė justicija" paskaitų medžiaga Vilnius, 2001.
8. Cauffman E., Steinberg L. (Im) maturity of Judgement in Adolescence: Why Adolescents May Be Less Culpable Than Adults // Behavioral and the Law, 2000.
9. Cote J. Arrested Adulthood: The Changing Nature of Maturity and Identity. London, 2000.
10. Criminological Colloquium: Young Adult Offenders and Crime Policy reports. Council of Europe, Strasbourg, 1994.
11. Dapšys A. Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos sistemos esmė ir jos kūrimo kryptys. //Teisės problemos. 1994, Nr. 3.
12. Dapšys A., Misiūnas J., Čaplinskas A. Bausmės individualizavimo teisinės problemos. Baudžiamojo įstatymo normų ir jų taikymo teismų praktikoje sisteminė analizė. Vilnius, 2008.
13. Drakšas R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos. //Teisė. 2004, Nr. 52.
14. Drakšas R. Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai. Vilnius, 2005.
15. Drakšienė A. Nuosprendžio vykdymo atidėjimas nepilnamečiams. Vilnius, 1991.
16. Drakšienė A. Bausmių skyrimo ribos. //Teisė. 1995, Nr. 29.
17. Drakšienė A. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai naujajame LR Baudžiamajame kodekse. //Teisė. 2003, Nr. 48.
18. Drakšienė A. Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida. //Teisė. 2006, Nr. 58.
19. Drakšienė A., Drakšas R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vilnius, 2007.
20. Galinaitytė J. Individo teisinė socializacija: samprata ir struktūra. //Jurisprudencija. 2001, T. 20 (12).
21. Gečėnienė S. Baudžiamosios justicijos poveikis nepilnamečio asmenybei. Daktaro disertacija. Vilnius, 2002.
22. Gečėnienė S., Jatkevičius A., Michailovič I., Sakalauskas A. Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. Vilnius, 2000.
23. Grennberger S., Sorensen A. B. Toward a Concept of Psychosocial Maturity // Journal of Youth and Adolescence, 2001.

24. Jatkevičius A. Nepilnamečių smurtinio nusikalstamumo prevencija. Daktaro disertacija. Vilnius, 2003.
25. Jugendgerichtsgesetz. Kommentar von Rudolf Brunner und Dieter Dolling. Sammlung Guttenburg. Berlin, 1996.
26. Justickaja S. Nuomonė dėl baudžiamosios atsakomybės amžiaus minimaliosios ribos mažinimo iki 12 metų. Infolex teisės portalas, 2007. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-03-25]. Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=39&str=19957>>
27. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius, 2004.
28. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos atliktas apskrito stalo diskusijos „Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos mechanizmo optimizavimas“. Apibendrinimas. 2009, Nr. (1.39.) 7R-373.
29. Mackevičius T. Viešieji darbai: teisiniai ir socialiniai aspektai. //Jurisprudencija, 2005, Nr. 70.
30. Mackevičius T., Rakštelis M. Laisvės apribojimo įgyvendinimas. //Jurisprudencija. 2010, Nr. 4 (122).
31. Matijošius A. Alternatyvių bausmių sąvoka ir kai kurios jų rūšys užsienio šalyse. //Teisė. 1995, Nr.
32. Michailovič I. Istorinė nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės Lietuvoje patirtis (XIV–XX amžiaus). Lietuvos teisės tradicijos. Vilnius, 1977.
33. Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius, 2001.
34. Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Vilnius, 2001.
35. Myers D. G. Psichologija. Vilnius, 2000.
36. Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Kaunas, 1996.
37. Pakštaitis L. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimo bei taikymo problemos. //Teisė. 2007, Nr. 8(98).
38. Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Vilnius, 2006.
39. Posner R. A. Jurisprudencijos problemos. Vilnius, 2004.
40. Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius, 2001.
41. Psichologijos santrauka. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-03-07]. Prieiga per internetą: <<http://www.scribd.com/doc/6903594/Psichologijasantryuka>>.
42. Report of spanish juvenile justice system. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-02-25] Prieiga per internetą: http://www.esc-eurocrim.org/files/report_of_spanish_juvenile_justice_system.doc.
43. Sakalauskas G. Minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus problema: lyginamieji teisiniai ir kriminologiniai aspektai. //Teisės problemos. 2009, Nr. 2 (64).

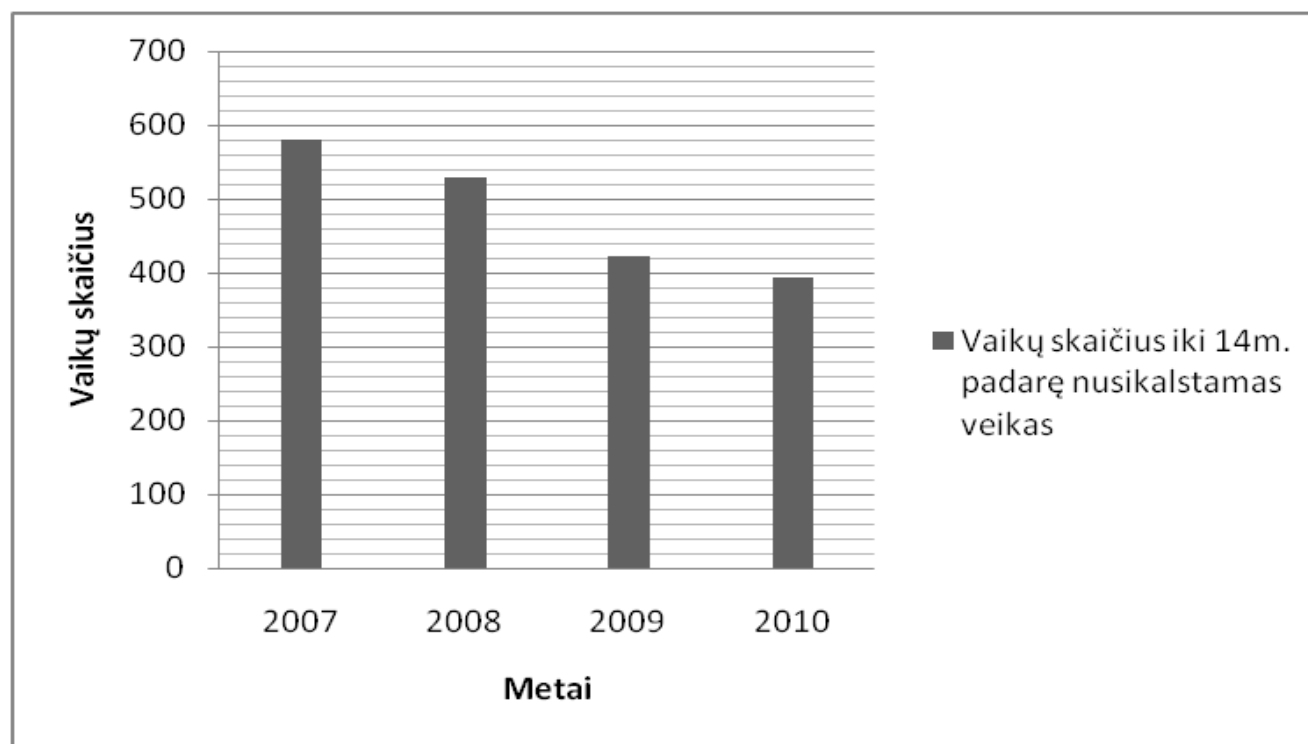
44. Sakalauskas G. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų, nustatytų naujajame LR Baudžiamajame kodekse, įgyvendinimo problemos. //Teisė. 2001, Nr. 41.
45. Statistikos departamentas. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla, Vilnius, 2006.
46. Statistikos departamentas. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla, Vilnius, 2009.
47. Statistikos departamentas. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla, Vilnius, 2010.
48. Šipelis J. Mažamečių nusikaltimai ir kova su jais Lietuvoje ir kitose valstybėse. //Teisė. 1992, Nr. 16.
49. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. Vilnius, 2003.
50. Šulija G. Baudos bausmė ir jos skyrimas. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005.
51. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 1969, p. 629.
52. Ūselė L. Jaunų pilnamečių (18-20) socialinė branda – nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų jiems taikymo veiksnys. //Teisės problemos. Nr. 2010/2 (68).
53. Ūselė L. Socialinės brandos sampratos ir turinio problema sprendžiant jaunų pilnamečių (18-20 metų) baudžiamosios atsakomybės klausimą. //Teisė. 2011, Nr. 78.
54. Vileikienė E. Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: socialinė analizė. Vilnius, 2007.
55. Žmogaus teisės: Jungtinių Tautų dokumentai. Vilnius, 2000.

Teismų praktika

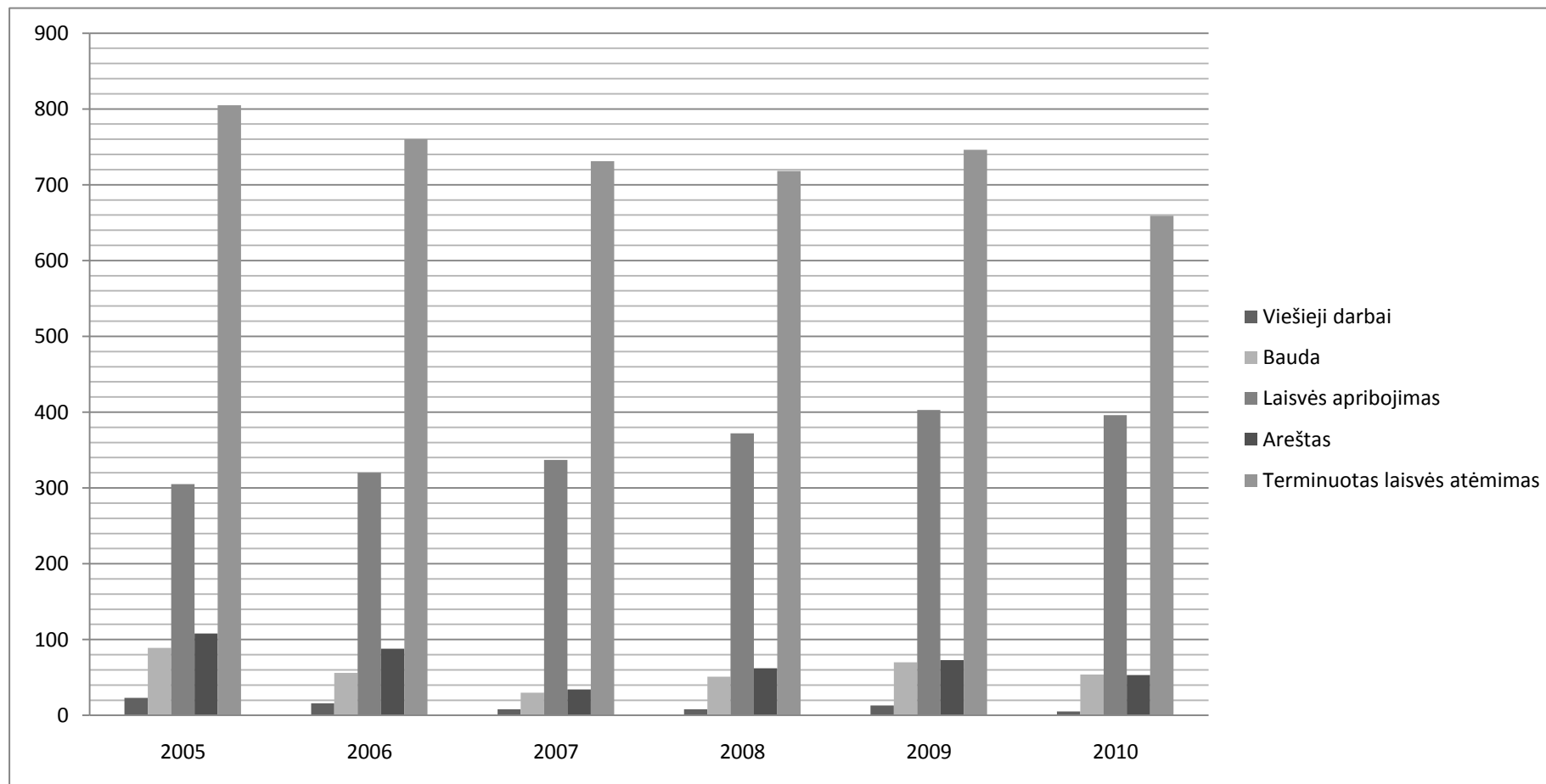
1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika. 1999, Nr. 12.
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika. 2003, Nr. 19.
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato nutarimas Nr. 23 „Dėl teismų praktikos taikant bendruosius bausmių skyrimo pradmenis“. 1999 m. gruodžio 23 d.
4. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla. Nr. 2K–721/2001.
5. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K–200/2004.
6. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K–486/2004.
7. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K–67/2005.
8. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla 2K–13/2009.
9. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K–39/2009.
10. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K–46/2009.
11. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K–94/2009.
12. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla. Nr. 2K–142/2009
13. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji Nr. 2K–172/2009.
14. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji Nr. 2K–249/2009.
15. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K–425/2009.
16. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr. 2K–575/2009.

PRIEDAI

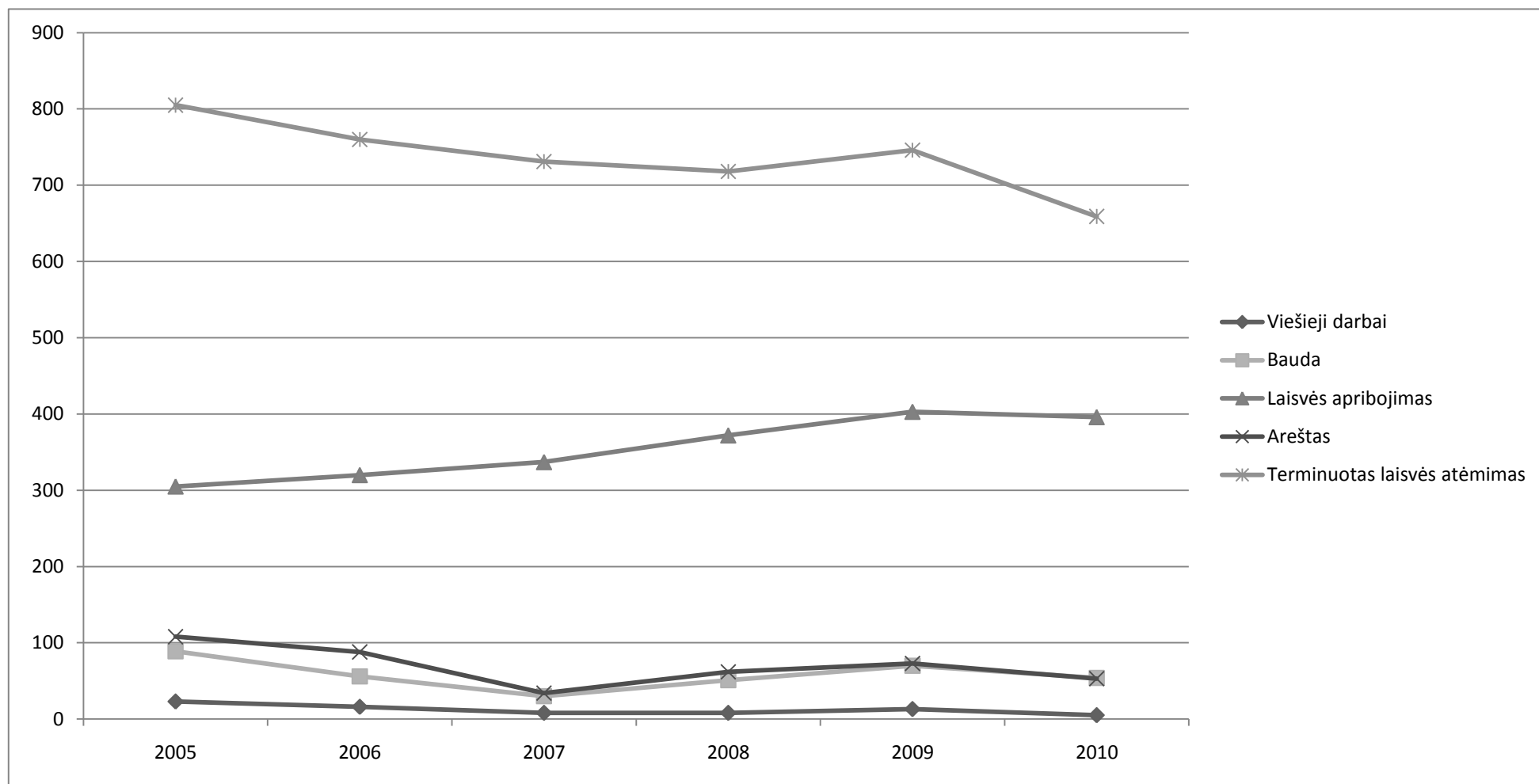
1. lentelė. Vaikų skaičius iki 14 metų, padariusių nusikalstamas veikas (2007 m. –2010 m.)

2a. lentelė. Nepilnamečių pasiskirstymas pagal teismų paskirtas bausmes (2005 m. – 2010 m.), už padarytus nusikaltimus

2b.lentelė. Nepilnamečių pasiskirstymas pagal teismų paskirtas bausmes (2005 m. – 2010 m.), už padarytus nusikaltimus

3. lentelē. Bausmēs vykdyto atidėjimo nepilnamečiams taikymas (2004 m. – 2010 m.)

